

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI
FELSEFE BİLİM DALI**

SIGMUND FREUD'UN UYGARLIK ANLAYIŞI

**Hazırlayan
Nuriye MERKİT**

**Danışman
Doç. Dr. Mustafa YILDIZ**

Yüksek Lisans Tezi

**Haziran 2015
KAYSERİ**

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI
FELSEFE BİLİM DALI**

SIGMUND FREUD'UN UYGARLIK ANLAYIŞI

(Yüksek Lisans Tezi)

**Hazırlayan
Nuriye MERKİT**

**Danışman
Doç. Dr. Mustafa YILDIZ**

**Haziran 2015
KAYSERİ**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Nuriye MERKİT

YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI

“Sigmund Freud’un Uygarlık Anlayışı” adlı yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi’ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Nuriye MERKİT

Danışman

Doç. Dr. Mustafa YILDIZ

Felsefe Anabilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Arslan TOPAKKAYA

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. Mustafa YILDIZ danışmanlığında Nuriye MERKİT tarafından hazırlanan “SIGMUND FREUD’UN UYGARLIK ANLAYIŞI” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalında **yüksek lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

15/06/2015

JÜRİ:

Danışman: Doç. Dr. Mustafa YILDIZ

Üye: Prof. Dr. Arslan TOPAKKAYA

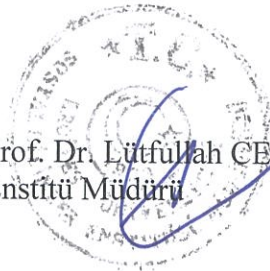
Üye: Prof. Dr. Ali TAŞKIN

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 26/06/15 tarih ve 01 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

26/06/2015

Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ
Enstitü Müdürü

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans ders dönemim ve tez çalışma sürem boyunca ilminden faydalandığım, insanî değerleri ile de örnek aldığım, saygıdeğer hocam ve danışmanım Doç. Dr. Mustafa YILDIZ'a bilgi ve tecrübelerinden yararlanırken göstermiş olduğu hoşgörü ve sabırdan dolayı teşekkür ederim. Yine bu süreçte engin bilgileri ve felsefî bakış açıları ile bana yol gösteren, kıymetli hocalarım Prof. Dr. Arslan TOPAKKAYA'ya ve Yrd. Doç. Dr. Sinan KILIÇ'a teşekkür ederim.

Ayrıca lisans öğrenimim boyunca bilgisi, deneyimleri ve hoşgörüsü ile desteğini hiç esirgemeyen ve bu çalışmada da kıymetli düşünce ve eleştirileriyle bana ışık tutan değerli hocam Prof. Dr. Ali TAŞKIN'a teşekkürü bir borç bilirim.

Nuriye MERKİT

Kayseri, Haziran 2015

SİGMUND FREUD’UN UYGARLIK ANLAYIŞI

Nuriye MERKİT

**Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi, Haziran 2015
Danışman: Doç. Dr. Mustafa YILDIZ**

ÖZET

Psikanalitik kuram sadece bireyin ruhsal durumlarıyla ilgili bir tedavi yöntemi değildir. O aynı zamanda ve belki de daha güçlü bir biçimde uygarlığın temel dinamiklerini oluşturan dil, teknik, sanat, din ve bilim gibi alanlarla ilgilidir. Bu nedenle psikanaliz aslında bir kültür incelemesidir.

Freud’un uygarlık kuramında insanın gelişimi ile uygarlığın gelişimi birbirine paraleldir. Öyle ki başlangıçta bireysel anlamlar çağrıştıran id, ben, üst-ben, Oedipus kompleksi ve Eros (Sevgi) gibi psikanalizin temel kavramları aslında doğrudan uygarlıkla ilişkilidir.

Freud, uygarlığın başlangıcında mitolojik temelli tarihî bir baba katlinin bulunduğunu ifade etmiş ve bireysel Oedipus kompleksi ile insanlığın tarih öncesi arasında koşutluklar olduğunu belirlemiştir. O, sadece uygarlığın kökenini değil, insanın doğasını da mitolojik öğelere başvurarak açıklamıştır. Ona göre insanın bir yanını Eros, diğer yanını Thanatos oluşturmaktadır. Eros uyum ve düzenin, Thanatos ise uyumsuzluk ve yıkıcılığın simgesidir. Eros ve çalışma, uygarlığı oluşturan iki temel etkidir. İnsanın diğer insanlarla uyumunu ve uygarlığın devamını Eros sağlamaktadır. Fakat uygarlık bir yandan da Thanatos’un uyumsuzluk ve yıkıcılığı ile karşı karşıyadır.

İnsan çeşitli çaba ve zahmetlerle, en önemlisi içgüdülerini bastırarak uygarlığı oluşturmuştur. Toplum halinde yaşamak için “id”in sınırsız arzu ve istekleri “ben” tarafından bastırılmak ve engellenmek zorundadır. “Üstben” ise “ben”e neyi yapabileceği ya da yapamayacağı konusunda daha çok kısıtlamalar getirir. Dolayısıyla insan, hem birey olarak kendisiyle hem de bir toplumsal varlık olarak ait olduğu kültürle çatışma ve mücadele içindedir. Bu mücadelede insanın kültür düşmanı olmasını engelleyen sanat, din, bilim ve felsefe olgularla uğraşılardan elde edilen doyumdur. Kültürdeki huzursuzluk çağlardan beri süregelmekte ve günümüzde de devam

etmektedir. Bu huzursuzluğun en aza indirgenmesi ve uygarlığın devam edebilmesi için Eros ile Thanatos arasındaki savaşta Eros'un galip gelmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Freud, Kùltür, Uygarlık, İd, Ben, Üst-Ben, Oedipus Kompleksi, Eros, Thanatos.*

SIGMUND FREUD'S THEORY OF CIVILIZATION

Nuriye MERKİT

Erciyes University, Graduate School of Social Sciences

M.Sc. Thesis, June 2015

Supervisor: Assoc. Prof. Mustafa YILDIZ

ABSTRACT

Psychoanalytic theory just is not a method of treatment related to an individual's mental state. It is also, and perhaps more powerful in a way that constitutes the basic dynamics of civilization, language, technical, art, religion and science are related to areas such as. Therefore, it is essentially a cultural review of psychoanalysis.

Freud's theory of the development of civilization, with the development of the human civilization is parallel to each other. So much so that initially the individual meanings are evoking id, ego, super-ego, the Oedipus complex and Eros (love), as well as the basic concepts of psychoanalysis is actually directly related to the civilization.

Freud states that there is a mythologic historical father parricide and finds out that there is parallelism between Oedipus complex and prehistory of humanity. He explains not only source of civilization but also human nature by consulting mythologic elements. To him, one side of human forms Eros and the other side of human forms Thanatos. While Eros is a symbol of harmony and order, Thanatos is a symbol of lack of harmony and disruptiveness. There are two factors constituting civilization and these are Eros and working. Eros provides harmony of human with other people and continuation of civilization faces lack of harmony and disruptiveness of Thanatos.

The human have constituted civilization with various efforts and toils but first and foremost by assuaging their instincts. The unlimited desires and wishes of the id have to be assuaged and prevented to live with society. The super-ego constraints to ego about what it can do or can not do. So the human is in conflict and struggle with both himself and the culture to which he belongs as a social being. In this conflict, art, religion, science and philosophy which prevent the human from being enemy of culture are satiation that is acquired with facts and occupations. The uneasiness in culture has continued down the ages and is continuing in this day and age. So, Eros must upper

hand in the conflict between Eros and Thanatos to be minimized this uneasiness and to maintain civilization.

Key Words: *Freud, Culture, Civilization, Id, Ego, Super-Ego, Oedipus Complex, Eros, Thanatos.*

İÇİNDEKİLER

SİGMUND FREUD'UN UYGARLIK ANLAYIŞI

Sayfa

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	i
YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI.....	ii
ONAY	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR.....	xi
GİRİŞ	1

Birinci Bölüm

UYGARLIK NEDİR?

1.1. KÜLTÜR VE UYGARLIK KAVRAMLARI	8
1.2.FELSEFE TARİHİNDE UYGARLIK KAVRAMI.....	14

İkinci Bölüm

PSİKANALİTİK YÖNTEM VE BU YÖNTEMİN UYGARLIKLA İLİŞKİSİ

2.1. PSİKANALİTİK YÖNTEM.....	29
2.2. ÜSTBEN, ID, BEN	33
2.3. OEDIPUS KOMPLEKSİ.....	38
2.4. EROS (SEVGİ).....	42

Üçüncü Bölüm

SİGMUND FREUD'TA UYGARLIĞIN TEMEL DİNAMİKLERİ

3.1. DİL.....	56
3.2. TEKNİK VE SANAT	59
3.3. DİN	62
3.4. BİLİM VE FELSEFE	69

3.5.UYGARLIK- BİREY İLİŞKİSİ	71
SONUÇ.....	93
KAYNAKÇA.....	99
ÖZGEÇMİŞ	

KISALTMALAR

age.	Adı geçen eser
agm.	Adı geçen makale
c.	Cilt
ev.	Çevirmen
Ed.	Editör
s.	Sayfa
yay.	Yayını, Yayınları

GİRİŞ

İnsan, yeryüzünde ortaya çıkışından bugüne değin, çeşitli yollarla, çeşitli etkinliklerle içinde yaşadığı evreni, doğayı, toplumsal çevresini ve kendisini anlamaya, çözmeye ve kendisine uygun bir biçim vermeye çalışmıştır. Aristoteles'in, *Metafizik* adlı eserine başladığı gibi, insanın doğasındaki bilme isteği,¹ duyuşsal ve algısal olandan imgesel ve akılsal olana doğru geniş bir yelpazede birçok bilme faaliyeti getirmiştir. Bu çerçevede ortaya çıkan dil, teknik, sanat, din, bilim ve felsefe gibi disiplinler insanın kendisi ve çevresi ile ilgili konuları farklı düzey ve boyutlarda çözümlemesine yardımcı olmuştur.

İnsanın yapıp etmelerinin ürünü olan insan başarıları, yalnız şu veya bu bireyin, şu veya bu ulusun işi değildir. İnsan gerek tek, gerekse toplum olarak tek başına yalıtık yaşayamaz. İnsan başarıları, dün ve önceki gün, uzak veya daha uzak bir geçmişte yaşamış olan birçok insan gruplarının, ulusların bıraktığı bir mirastır. Bu başarılar kaybolup gitmezler. Onlar dil ve yazı ile saptanıp, insandan insana, kuşaktan kuşağa, ulustan ulusa aktarılırlar.² Dolayısıyla insan bir tarihe ve mirasa sahiptir. Bu miras ile onun geleceğe yönelme gibi bir ayrıcalığı vardır. Bu nedenle ister bireysel ister toplumsal boyutlarıyla ele alınsın, insanla ilgili araştırmaların nihaî amacının uygarlık olması kaçınılmazdır. Çünkü insanın tüm bilme ve eyleme durumları uygarlık kavramı altında yerini alır ve onun kaplamı dışına çıkamaz.

Bu çalışmanın amacı, psikanalizin kurucusu ve en önemli temsilcisi olan Freud'un, psikanalitik yöntemi uygarlık kuramına nasıl uyguladığını belirleyerek, bunda ne ölçüde başarılı olduğunu sorgulamaktır. Burada şunu belirtmek isteriz ki, Freud ya da psikanaliz üzerine Türkiye'de yapılan çalışmalar içinde Freud'un bu yönüyle ilgili daha önce yapılan herhangi bir tez çalışması bulunmamaktadır. Literatür taraması sonucunda çalışmamıza en yakın tezler şunlardır: 1) Mustafa Tatar, *Sigmund Freud'un İnsan Anlayışı ve Psikanalitik Kuramı Üzerine Bir Araştırma* adlı tezinde Freud'un insan

¹ Aristoteles, *Metafizik*, (çev.:Ahmet Arslan), Sosyal Yayınlar, İstanbul 2010, s.75.

² Takiyettin Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1988, s.142-143.

anlayışı ve psikanaliz üzerine genel bilgiler vermiştir.³ 2) Pınar Çınga, *Sigmund Freud'un Teorilerinin Eğitime Uygulanması* başlıklı çalışmada düşünürün *Günlük Yaşamın Psikopatolojisi* adlı kitabını incelemiş ve eğitim ile ilgili kuramlarının karşılaştırmasını yapmıştır.⁴ 3) Şükriye Mine Çaltı ise *Eros ve Uygarlık* adlı çalışmada başlangıçta bu şekilde bir başlık seçmiş fakat daha sonra çalışmaları esnasında tezin içeriğinin değiştiği, doğa ve kültür çalışmasına odaklandığı için başlığın “Antik Yunan’da Doğa ve Özne” olmasının daha uygun olacağını tezinin giriş kısmında belirtmiştir.⁵ Bu açıdan Freud’un uygarlık kuramını felsefî bağlamda ele aldığımız bu çalışma bir ilk olacaktır. Freud psikanalitik kuramın kurucusu ve önemli bir psikanalist olarak ün salmıştır. Fakat o aynı zamanda önemli bir kültür filozofudur ve psikanalitik kuram aslında bir uygarlık kuramıdır. Bu çalışmada Freud’un ve psikanalizin bu yönü açığa çıkarılacak ve hem düşünüre hem de kuramına yeni bir pencereden bakılacaktır.

Edward de Bono, Freud’u durumları izah edenlerin ustası, şiir ve bilim, psikoloji ve sosyoloji arasında duran bir kişi olarak değerlendirerek, Voltaire’in Tanrı için söylediğini hatırlatırcasına, “Eğer Freud olmasaydı, onu icat etmek gerekecekti.”⁶ der. Çünkü Freud insanı, toplum ve uygarlığı psikanalitik yöntem ve tespitleriyle gayet çarpıcı bir şekilde açıklamış ve 20. yüzyılın akıl-dışı eğilimlerini, faşizmi ve totalitarizmi, dünya savaşlarını ve soykırımları açıklamada önemli bir referans olmuştur. Freud’un düşünceleri öylesine etkili olmuştur ki, Freud’un ölümünden kırk yıl sonra, *Newsweek* dergisi, “20. yüzyıl düşüncesini onsuz hayal etmek çok zor olacaktır” şeklinde bir yorum yapmıştır. Freud bizim kendimiz hakkında düşünme şeklimizi geliştirerek, uygarlık tarihinin ekseninde yer alan küçük bir grup insan içerisinde yer almıştır.⁷ O, dünyayı uykusundan uyandırmış, insanların ezberlerini bozmuş, Batı’nın Viktoryan dönemi cinsellik anlayışını ters yüz etmiştir. Bundan dolayı bir yandan bir tarikat şeyhi gibi yüceltilmiş, bir yandan da nerdeyse küfürle aşağılanmıştır. O aynı

³ Mustafa **Tatar**, *Sigmund Freud’un İnsan Anlayışı ve Psikanalitik Kuramı Üzerine Bir Araştırma*, (Danışman: Yrd. Doç. Dr. İlhami Nalçacıoğlu), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Bölümü, Van 1996, Yüksek Lisans Tezi.

⁴ Pınar **Çınga**, *Sigmund Freud’un Teorilerinin Eğitime Uygulanması*, (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Erol Barut), Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Bölümü, Yabancı Diller Eğitimi Anabilim Dalı/ İngiliz Dili Eğitimi Bilim Dalı, Bursa 2010, Yüksek Lisans Tezi.

⁵ Şükriye Mine **Çaltı**, *Eros ve Uygarlık*, (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Nilsen Gökçen), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı, İzmir 2011, Yüksek Lisans Tezi.

⁶ D.M. **Thomas** – Edward de **Bono**, *Hayali Söyleşiler: Freud*, (çev.: Gonca Gülbey), Kolektif Kitap, İstanbul 2012, s.7.

⁷ Duane P. **Schultz**, – Sydney E. **Schultz**, *Modern Psikoloji Tarihi*, (çev.: Yasemin Aslay), Kaknüs Yayıncılık, İstanbul 2001,s.497.

zamanda din, kültür ve uygarlığın temellerini bundan yüz yıl önce araştıran ve cesurca tartışan parlak bir düşünürdür.

Schultz, tüm tarih içerisinde kolektif insan ego'suna yönelik üç büyük şok olduğunu belirtmiştir. Bunlardan ilki bize dünyanın evrenin merkezinde olmadığını, güneş etrafında dönen pek çok gezegenden birisi olduğunu gösteren astronomi bilgini Copernicus tarafından ortaya konmuştur. İkincisi 19. yüzyılda Charles Darwin'in, insanların yaratılışları itibariyle ayrıcalıklarla donatılmış, kendilerine özgü ve ayrı bir tür olmadığını; sadece hayatın daha düşük seviyelerinden gelişen yüksek düzeyli bir hayvan formu olduğunu göstermesidir. Üçüncü şoku ise hayatımızın rasyonel idarecileri olmadığını, aksine farkında olmadığımız bilinçaltı güçler tarafından kontrol edildiğini iddia ederek Freud yaşatmıştır. Böylece Copernicus insanlığın evrenin merkezinde olmadığını göstermiş, Darwin bizi hayvanlarla akrabalığımız olduğu iddiasını kabul etmeye zorlamış ve Freud da mantığın ve aklın hayatımızı yönlendiren en önemli etkenler olmadığını ileri sürmüştür.⁸

Onun sosyal bilimler ve felsefedeki etkisi günümüze kadar uzanır. Freud'un insan işlerine öncülük etmek için salt bilim ve aklı kullanma çabalarının kendi sınırlarına ulaşmış ve iflas etmiş olduğunu belirtmesi postmodern durumun ilk belirtileri olmuştur. Ona göre akıl insanın kendini gerçekleştirmesini, tatminini ve özgürlüğünü inkar ederek veya hüsrana uğratarak insanın dürtü ve güdülerinin çoğuyla çatışır. İnsan işlerinin bilimin ve aklın sınırlarını gösteren rasyonel olmayan bir yüzü vardır. Dolayısıyla insan sadece akıl varlığı olarak ele alınamaz. Bu nedenle Freud için modern durum kusurludur.⁹

Özce söylemek gerekirse, Freud psikanalitik yöntemi ortaya koyarken sadece bireysel açıdan birtakım ruhsal hastalıkların tedavisini değil, aynı zamanda oldukça önemli bir uygarlık kuramı oluşturarak, toplumsal hastalıkların da tedavisini amaçlamıştır. O, psikoloji alanında kendi geliştirdiği psikanalitik yöntemi tarihsel bağlamda toplumsal sorunlara uygulamaya çalışmış ve seleflerinin hiçbirinin yapamadığı ruh tarihinin çok ötesine yani bilinç dışı durumlara nüfuz etmeye teşebbüs etmiştir. Uygarlığın ve beşerî kurumların başlangıcında biyolojik bir olay değil; mitolojik temelli “büyük çocukları

⁸ Schultz – Schultz, age., s.498.

⁹ Donald Tannenbaum, – David Schultz, *Siyasî Düşünce Tarihi*, (çev.: Fatih Değirmenci), Adres Yayınları, Ankara 2008, s.470.

tarafından öldürülen tarihî bir baba katli”nin yer aldığını ifade etmiştir. Böyle bir temel varsayımsal olayın gerçekte vukuu bulmuş olup olması önemli olmamakla birlikte, Freud açıkça dinin ve uygarlığın kaynağının ilk baba cinayeti gibi bir olaya bağlı olduğunu düşünmüştür. Bu bağlamda da o, Batılı bilginlerin çok iyi bilinen “ilki ve kökü” keşfetme arzusuna iyi bir örnek teşkil eder.¹⁰

Bu genel çerçeve içinde çalışmamız üç ana bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde uygarlık kavramı ve tarihsel gelişimi ile uygarlık ve kültür kavramları arasındaki ilişki incelenmiştir. Sosyal bilimlerdeki birçok kavram gibi uygarlık kavramı ile ilgili bir fikir birliğinin olmadığını görürüz. Kavramın zaman içinde kazandığı anlam farklılaştığı gibi günümüzde de konu ile ilgili birbirinden farklı tanımlarla karşılaşmaktayız. Ayrıca uygarlık kavramının kültür kavramıyla da yakın bir ilişkisi olduğu göz önüne alınınca ve bu iki kavram arasında kimi düşünürlerin herhangi bir ayrım yapmazken, kimilerinin de söz konusu kavramların farklı anlamlara geldiğini, bu nedenle birbirlerinin yerine kullanımının doğru olmadığını belirtmeleri kavramsal bir kargaşaya neden olmaktadır. Bu yüzden bu araştırmada öncelikle kavramsal bir sorgulamaya gidilerek kültür ve uygarlık kavramları ile ne kastedildiği genel hatlarıyla açıklandıktan sonra uygarlık kavramının tarihsel açıdan nasıl ele alındığı Platon’dan Erich Fromm’a kadar birçok önemli düşünürün görüşleri ışığında betimlemeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde Freud’un psikanalitik yöntemi tarihsel bağlamda uygarlığa nasıl uyguladığını ve bu yöntemle uygarlığı nasıl çözümlediği tartışılmıştır. Psikanalitik yöntemin uygarlıkla ilişkili en önemli kavramları “id”, “ego(ben)” ve “süperego(üstben)”dur. “Id” değer yargılarından, iyiden kötüden, ahlaktan habersizdir ve haz ilkesinin egemenliği altındadır. Birey toplumsal hayat içinde yaşamına devam edebilmek için “id”in sınırsız isteklerini bastırmak zorundadır. Bu bastırma işlevi “ben”e aittir ve o gerçeklik ilkesine dayanarak idin sınırsız arzu ve istekleriyle sürekli mücadele etmektedir. “Üstben” ise, toplumun, özellikle de anne babaların değer yargılarını ve standartlarını temsil etmektedir. “Üst benlik” neyi yapabileceğimiz ve yapamayacağımız konusunda daha çok kısıtlamalar gerektirir. “Üst ben” bizi yalnızca ahlak kurallarını çiğnememizden dolayı cezalandırmaz, aynı zamanda benliğin bir davranışın erdemli ve övgüye değer olup olmadığına karar vermek için kullandığı

¹⁰ Mircea **Eliade**, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, (çev.: Mehmet Aydın), Din Bilimler Yayınları, İstanbul 1995, s.61.

idealleri belirler. Üç ayrı köşeden bizi çeken kuvvetler gibi “id”, “benlik” ve “üstbenliğin” istekleri birbirini hem tamamlar hem de birbiriyle çelişir. Sağlıklı bir kişide güçlü bir benlik, id ve üstbenliğin kişilik üzerinde aşırı kontrol sahibi olmasına izin vermez. Ancak bu, sonu asla gelmeyen bir savaştır. Her birimizin bilincinin aşağılarında bir yerlerde, kendi keyfine bakma, dünyanın gerçeklerini dikkate alma ve sıkı bir ahlak anlayışını üstün kılma istekleri arasında sürekli bir gerginlik durumu yaşanmaktadır.¹¹ Dolayısıyla Freud’un “id”, “ben” ve “üstben” ile ilgili açıklamaları bireyin kendi içinde kendi ile ve kültür içinde toplumla olan ilişkisini açıklamada ve hem bireysel hem de toplumsal sorunları anlama ve çözümlemede önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle bu kavramlar ikinci bölümde ayrı bir başlık altında detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Yukarıda da kısaca belirtildiği gibi Freud, uygarlığın kökeni ile ilgili yaptığı araştırmalar sonucunda uygarlık ve dinin başlangıcını mitolojik temelli bir “baba katli” olayına dayandırmış ve daha sonra her bireyde bu olayın izlerinin olduğunu ifade etmiştir. Bu düşüncelerinin devamında Yunan mitolojisindeki Oedipus’tan da esinlenerek *Oedipus kompleksi* teorisini geliştirmiştir. Bu kompleksi detaylı bir şekilde açıklayarak, Freud’un psikanalitik yöntemi uygarlık kuramına uygularken nasıl bir temellendirme yaptığını analiz etmeye çalıştık.

Freud, insan doğası konusunda da yine mitolojik kaynaklara başvurarak onu iki yönlü bir varlık olarak ele alır. Onun bir yanını *Eros* (Sevgi) diğer yanını ise *Thanatos* oluşturur. Burada adeta *Eros* uyum ve düzenin, *Thanatos* ise uyumsuzluk ve yıkıcılığın simgesi durumundadır. Uyum ve düzeni temsil eden *Eros* aynı zamanda uygarlığı oluşturan iki temel etkenden biridir. O, insanın diğer insanlarla uyumunu ve kültürün devamını sağlamaktadır. İkinci bölümde son olarak **Eros** başlığı altında bu kavramın hem insan doğası hem de uygarlık için ne kadar önemli olduğu açıklanmıştır.

Üçüncü bölümde ise uygarlığın temel dinamikleri genel olarak açıklandıktan sonra Freud’un bu konu ile ilgili görüşleri aktarılmış ve bu dinamiklerin uygarlık birey ilişkisindeki işlevi analiz edilmiştir. Freud uygarlıkla ilgili görüşlerini *Bir Yanılsamanın Geleceği* (1927) adlı eserinde teknik, sanat, din, bilim ve felsefe gibi dinamikler çerçevesinde sistemli bir şekilde aktarmıştır. Teknik uygarlığın maddî varlığını

¹¹ Jerry M. **Burger**, *Kişilik: Psikoloji Biliminin İnsana Dair Söyledikleri*, (çev.:İnan Deniz Erguvan Sarioğlu), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s.80.

oluştururken diğer tinsel ögeler zihinsel varlığını oluşturur. Freud bu ögelerin nasıl ortaya çıktığını ve insan üzerinde ne gibi etkileri olduğunu detaylı bir şekilde sırasıyla incelemiştir. Freud'un uygarlık kuramını önemli kılan hususlardan biri onun uygarlık-birey gerilimine olan yaklaşımıdır. O bu gerilimleri analiz ederken uygarlığın tinsel ögelerine önemli bir yer vermiştir. Çünkü özellikle, sanat, din, bilim ve felsefe insanların kültür düşmanlığını tam anlamıyla engellemese de büyük ölçüde azaltacak olan dinamiklerdir. Bu açıdan uygarlığın devamı ve huzursuzluklarının giderilmesi maddi ögelerden çok tinsel ögelere bağlıdır.

Uygarlık- birey gerilimi her çağda hayatın her alanında ve her döneminde kendini hissettirmektedir. Bu gerilimin temelinde ise toplumsal ahlak kuralları yatmaktadır. İnsan tek yönlü ve durağan bir varlık değildir. Onun yapısında hem akıl hem de içgüdüler birlikte barınmaktadır. Freud'a göre akıl her zaman baskın çıkmaz. İnsan her zaman akıl ve mantık çerçevesinde hareket etmez. Çünkü içgüdüler mantıktan daha ağır basar. Fakat insan toplum halinde yaşayabilmek için bazı arzularını ve içgüdülerini bastırmak zorundadır. Bu engellenme ve bastırma ise insanda huzursuzluğa neden olmaktadır. Çünkü saldırganlık ve cinsellik insanda doğuştan olan güdülerdir ve bu güdülerin engellenmesi insanları mutsuz kılmaktadır. Toplumsal ahlak, insana engellenme, yasaklanma ve yoksun bırakma gibi durumlar yaşatırken bir yandan da yüceltme, temizlik ve düzen ve sosyal ilişkileri düzenleme gibi olumlu katkılar da sağlar. Yüceltme hangi başarıların en yüce ve en çok uğraşılması gereken başarılar olduğunu belirler. Bu kültürel ideal insana narsistik türden bir doyum sağlar. Bu doyum ise kültüre düşmanlıkla savaşmada başarılı olan güçler arasındadır. Temizlik ve düzen de uygarlığın insana sağladığı bir diğer kazançtır. Düzen insanın psişik güçlerini boşa harcamasını önler ve ona zaman ve mekanı en iyi şekilde değerlendirme imkanı verir. Temizlik düzenin bir parçasıdır ve insana olumlu bir haz sağlar. Uygarlığın birey ve toplum için en önemli işlevlerinden biri de sosyal ilişkileri düzenleme işlevidir. Bu işlev olmasaydı gücü elinde bulunduran kendi çıkarları ve dürtü uyarımları doğrultusunda kararlar verirdi ve birlikte yaşamak oldukça güç bir duruma gelirdi. Anlaşılabileceği üzere uygarlık-birey gerilimi konusunda toplumsal ahlak hem sorunun temeli hem de kısmen çözümü olmaktadır. Bu konu üçüncü bölümün son alt başlığında tartışılmıştır.

İnsan içgüdülerini bastırmak durumunda kalarak uygarlığı oluşturmuştur. Uygarlığın oluşması kaçınılmazdır. Çünkü bireyin gelişimi ile uygarlığın gelişimi arasında bir

paralellik vardır. Birey çeşitli çaba ve zahmetlerle ve en önemlisi içgüdülerini baskı altında tutarak uygarlığı icat etmiştir. Dolayısıyla insanın hem kendi içinde kendisiyle hem de bir toplumsal varlık olarak ait olduğu kültürle çatışmaları ve mücadeleleri vardır. Bu durum hem bireyde hem de toplumda gerilimler ve huzursuzluklar yaratır. Freud kültürün birey üzerinde yarattığı baskıyı ele alırken önyargılardan arınmış bir biçimde gerçekçi bir zemin bulmaya çalışır. Kültür düşmanlığına açık bir şekilde karşı çıkarken kültürün neden olduğu mutsuzlukları ve huzursuzlukları da açıkça sergilemekten kaçınmaz ve bunlara ilişkin çözüm arar.

Freud'un uygarlık konusunda sorguladığı en önemli noktalardan birisi de budur: Sonucu huzursuzluk olan uygarlık için bu kadar zahmete değer mi? Freud bu soruyu cevaplarken oldukça geniş bir perspektif çizer. Konuyu hem birey hem toplum açısından ayrı ayrı değerlendirir. Bu çalışmamın en nihaî amacı günümüze kadar süregelen ve felsefî bir sorun teşkil eden uygarlık-birey geriliminin kaynağını tespit etmek ve Freud'un çözüm önerilerini analiz etmektir. Kendi içinde bir savaş veren insanın diğer insanlarla ve nihayetinde kültürle de bir mücadeleye girmesi kaçınılmazdır. Fakat bu durum kültür düşmanlığını hiçbir şekilde haklı kılmamalıdır. İnsan Eros'un galip gelmesi için mücadele etmelidir. İnsanlığın devamı için gerekli olan tek şey budur.

Freud kültürle ilgili düşüncelerini neredeyse yüzyıl öncesinde kaleme almıştır. Fakat hem ele aldığı konu hem de konu hakkındaki görüş ve incelemeleri oldukça günceldir. Sevgi ve nefret, yaşam ve ölüm arasındaki ince çizgide yaşayan insanın kültürle yaşadığı gerilimler günümüzde de devam etmektedir. İnsan hem kültürün yaratıcısı hem de onun en büyük düşmanıdır. Freud bu düşmanlığın nedenleri, sonuçları ve kültürün bu düşmanlıkla baş etmek için ne gibi çareler ürettiği konusunda önemli tespitlerde bulunmuştur. Bu nedenle çalışmamızda bu başlığı konu edinerek psikanalizin bir kültür teorisini olduğunu ve Freud'un özellikle uygarlık-birey gerilimi ile ilgili ne gibi çıkış yolları bulmaya çalıştığını göstermeyi amaçladık.

BİRİNCİ BÖLÜM

UYGARLIK NEDİR?

1.1. KÜLTÜR VE UYGARLIK KAVRAMLARI

Pek çok soyut kavram gibi uygarlık kavramının da değişik ve çoğu kez birbiriyle bağdaşmaz tanım ve yorumları vardır. Öncelikle kelimenin Batı dillerindeki karşılığı “Civilization” dur. Bu kelime Latince kökenli olup kent, site anlamına gelen “Civitas” ve bir kentin sakini anlamına gelen *Civis*; ya da bir kentin sakiniyle ilişkili olan anlamına gelen *Civilis* kelimesinden türetilmiştir. Şehirli demek olan sivil kelimesi de buradan gelir. Bu bağlamda *Civilization* kelimesi şehirleşme, medenîleşme anlamlarına gelmektedir.¹² Bir terim olarak *Civilization* kelimesi Batı dillerinde ilk kez 18. yüzyılda kullanılmaya başlanmıştır.

Uygarlık kelimesinin İslam dünyasındaki karşılığı “medeniyet” de tıpkı Batı dillerindeki *civilization* gibi etimolojik bir kökene sahiptir. Arapça’da *şehir, kent, devlet* anlamına gelen ve müdûn köküne dayanan medeniyet kelimesinin *Medine* isminden türetildiği kabul edilmektedir. Bununla birlikte medeniyet kelimesinin “yönetmek” (es-siyase) ve “malik olmak” anlamları da bulunan deyn (dîn) mastarıyla ilişkili olduğu düşünülmektedir. Ahmet Vefik Paşa *Lugat-ı Osmani*’de (1876) *medeniyet* sözcüğünün *medeni*’den türediğini ve bu kelimenin de *uygar, sivil* kelimeleriyle eş anlamlı olduğunu belirtmiştir.¹³

Türk Dil Kurumu Sözlüğü’nde ise uygarlık kelimesi; “1. *Uygar olma durumu, medeniyet, medenilik. 2. Bir ülkenin, bir toplumun, maddi ve manevi varlıklarının, fikir, sanat çalışmalarıyla ilgili niteliklerinin tümü, medeniyet.*¹⁴” şeklinde karşılık bulmuştur. Bedia Akarsu’nun *Felsefe Sözlüğü*’nde ise uygarlık kavramı, “*Barbarlık durumundan çıkıp törelere bağlı olarak belirli bir yurt içinde birlikte yaşama.*”¹⁵ şeklinde

¹² Sandra **Anderson- Kay Cullen**, *Students’ Dictionary*, (çev.: Önder Renkliyıldırım), Best Publishing, 2002, s.94.

¹³ <http://www.etimolojiturkce.com>, [Erişim: 01 Nisan 2015]

¹⁴ <http://www.tdk.gov.tr>, [Erişim: 26 Ocak 2015]

¹⁵ Bedia **Akarsu**, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1998, s.185.

açıklanmaktadır. Sonradan kazandığı anlam ise “*Bilim ve tekniğin ilerlemesi ile yaratılan yaşama koşulları ve bunun sonucu ortaya çıkan yaşamada kolaylık sağlama, ussallaşma (rasyonelleşme) ve yetkinleşme, yaşama biçimlerinin daha bir incelemesi durumu.*”¹⁶ şeklindedir. Daha kapsamlı bir tanımda ise uygarlık, “*Geniş bir toplumun bütün bölümlerinde ortak olan dinsel, ahlaksal, estetik, teknik ve bilimsel nitelikteki toplumsal olayların bir bütünü.*”¹⁷ şeklindedir.

Uygarlık kavramını incelerken yer verilmesi gereken bir diğer kavram kültürdür. Çünkü bu iki kelime arasında sıkı bir ilişki vardır. Sık sık birbirinin yerine kullanılırken buna tezat olarak bu iki kavramı ayrı kavramlar olarak görenler de vardır.

Kültür, sözlüklerde ve ansiklopedilerde en çok tanıma sahip sözcükler arasında bulunur. Etimolojik açıdan kültür, Latince *colere* fiilinden türetilmiştir. *Colere*, “işlemek, yetiştirmek, düzenlemek, onarmak, inşa etmek, bakım ve özen göstermek, ekip biçmek, iyileştirmek, eğitmek vb.” anlamları birlikte içeren oldukça zengin bir işleme sahiptir. Bu fiilden türetilen *cultura* terimi, ilk kez tarımsal etkinlikleri nitelendirmekte kullanılmıştır. Terimi insanın yetiştirilmesi, işlenmesi, eğitilmesi anlamında ilk kez kullananlar iki Romalı Cicero ve Horatius olmuştur. Cicero’dan yani M.Ö. 1. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar kültür terimi tek insan (kültürlü insan) şeklinde tekil kültür anlamında kullanılmıştır. 18. yüzyılın sonlarına doğru, terimin tekil kullanımının yanı sıra, çoğul olarak da kullanılmaya başlandığı görülür. Bu yeni anlamıyla kültür artık bir insan topluluğunun, bir halkın, bir ulusun ve gitgide belli bir uluslar topluluğunun duyuş, düşünüş ve değer birliğini meydana getiren düşünsel, sanatsal, felsefi, bilimsel ve teknik tüm üretim ve varlıkları olarak tanımlanmaktadır. Böylece terim, tek insan için değil de, bir insan topluluğu için kullanılmış olmakla sosyolojik bir anlam kazanmıştır.¹⁸

Kültür sözcüğünün çeşitli dillerdeki kapsamı arasında kimi farklar bulunmaktadır. Fransız ve İngiliz dillerinde kültür teriminin yerine uygarlık teriminin yerleştiği saptanmıştır. Bu dillerde kültür, bir yandan geleneksel tekil anlamıyla, yani tekil kültür olarak kullanılırken, diğer yandan bir toplumun maddi-teknik birikimlerinin üzerindeki manevi özelliklerini belirtmekte yani uygarlık anlamında kullanılmaktadır.¹⁹ Dilimize ise Almanca *Kultur* sözcüğü aynen aktarılarak *kültür* biçiminde girmiş ve yerleşik hale

¹⁶ Akarsu, age., s.186.

¹⁷ Akarsu, age., s.186.

¹⁸ Doğan Özlem, *Felsefe Yazıları*, İnkılâp Yayınları, İstanbul 1997, s.127.

¹⁹ Özlem, age., s.129.

gelmiştir. Bununla birlikte Türkçe’de medeniyet ya da uygarlıkla kastedilen anlam da, aslında Batı dillerindeki *Kultur*’dan farklı değildir. Nitekim Almanca *Kultur* kavramının sözcük anlamı *kültür, ekin, uygarlık* şeklindedir.²⁰

Bir felsefe terimi olarak kültür ise; “*insan toplumunun sosyal olarak kuşaktan kuşağa aktardığı maddi ve maddi olmayan ürünler bütünü, sembolik ve öğrenilmiş ürünler ya da özellikler toplamı*”²¹ şeklinde karşılık bulmuştur ki bu da yukarıda zikredilen uygarlığın geniş anlamıyla hemen hemen aynıdır. Kültür bir ulusun, bir halk ya da topluluğun yaşam tarzıdır. Yani kültür, bilgileri, inançları, sanatı, ahlakı, yasaları, gelenekleri ve bir toplumun üyesi olarak insanın edindiği bütün öteki eğilim ve alışkanlıkları içeren kompleks bir bütündür.

Uygarlığın Huzursuzluğu adlı eserin sunuşunda Ali Babaoğlu Alman dilinde *Kultur* kelimesinin çok daha geniş ve biraz da özel bir anlam içerdiğini belirtmektedir. Kökeni Latin dilindeki *colere* (yetiştirmek, bakmak) filinden türemiş olan *cultura* (tarım ve bakım) sözcüğünden gelen *die Kultur*, Alman dilinin büyük sözlüğü *Duden*’e göre: 1. a) insanlığın yüksek gelişmişliğinin bir dışa vurumu olarak, bir topluluğun ruhsal, sanatsal, yaratıcı edimlerinin bütünlüğü; b) belirli bir topluluk tarafından, belirli bir bölgede, belirli bir çağ boyunca başarılmış olan özgün ruhsal, sanatsal, yaratıcı edimlerin bütünlüğü; 2. a) insanın uğraşı, anlatım ve edimlerindeki incelmışlik, eğitilmişlik; b) bir kimsenin eğitim görmüşlüğü; 3. a) arazinin ekime uygun duruma getirilmesi; b) (bir ürünü) yetiştirmek; 4. ekim; 5. belirli bir besi yerinde inceleme amacıyla yetiştirilmiş mikroorganizmalar anlamlarını taşımaktadır. Bu anlamlardan 2, 3, 4 ve 5. maddelerde gösterilenler dilimizde de aynen kullanılmaktadır. Ancak *Duden*’in 1. maddede gösterdiği ve Alman dilinde ilk akla gelen kullanım biçimi Türkçemizde o kadar ve aynı çağrışımları yapacak biçimde kullanılmamaktadır. Bu bağlamda Almanca *Kultur* sözcüğünün karşılığı dilimizde en iyi olarak “uygarlık” olabilir.²² Bu nedenle çalışmamızda da uygarlık kelimesi bu bağlamda ele alınmaktadır.

Şunu da belirtmek gerekir ki, kültür teriminin bin yılları bulan tekil ve 18. yüzyılla birlikte beliren çoğul anlamlarının yanında, geçen yüzyılda “uygarlık” teriminin ortaya

²⁰ Zafer **Ulusoy** - Ali **Bayram** - M. Aydan **Taşkıran**, *Almanca Standart Sözlük*, Fono Yayınları, İstanbul 2014, s.133.

²¹ Ahmet **Cevizci**, *Felsefe Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul 2011, s.273.

²² Sigmund **Freud**, *Uygarlığın Huzursuzluğu*, (çev.: Haluk Barışcan), Metis Yayınları, İstanbul 1999, s. 21.

çıkması, günümüzde de devam eden ve uygarlıkla teknolojiyi eşgüdümlü gören bir anlayışın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kuşkusuz bilim ve tekniğin uygarlıkla sıkı bir ilişkisi vardır. Ancak bu ilişkiyi indirgemeci bir tavırla saltıklaştırmak bilimsel açıdan oldukça sakıncalıdır. Çünkü uygarlık birdenbire vuku bulan bir oluşum olmadığı gibi insanî tüm etkinlikleri içerir. Uygarlaşma süreci sadece bilim ve teknoloji alanındaki gelişmelerle değil, diğer kültür öğeleri dil, din, sanat ve felsefe gibi alanlardaki gelişmeyle belki de daha fazla ilişkilidir. Nitekim, teknoloji alanında Batı uygarlığının çok gerisinde olmakla birlikte dünya tarihinde Çin, Hint ve İslam yüksek uygarlıklar var olmuştur. Bunun yanı sıra teknolojide oldukça ileri olan kimi toplumların evrensel değerlerle örtüşmeyen saplantılar ve barbarlık diyebileceğimiz tutum ve eylemler görülebilmektedir. Bu yüzden uygarlıkla teknolojik gelişimi eşgüdümlü gören yaklaşım tümüyle gözden geçirilmelidir. Bilim ve teknik alanındaki gelişmelerin uygarlıkla sıkı bir ilişkisi varsa da, uygarlığı bilime ya da teknolojiye indirgemek mümkün değildir. Çünkü uygarlık bir toplum içindeki tüm kültürel unsurların etkin ve bütüncül bir biçimde işlemesiyle ortaya çıkar. Bu yüzden uygarlığı maddi ve zihinsel kültür öğelerinin birlikte oluşturduğu bir bütün olarak kabul etmek ve hiçbir kültür öğesini uygarlığın dışında tutmamak gerekir.

Genel olarak bir toplumun genel kültürü içerisinde yer alan nesnel ve teknik öğelere uygarlık, öznel ve soyut olanlara ise kültür denilmesine karşılık; İbn Haldun ve Malinowski gibi düşünürlere göre uygarlık ve kültür birbirinden ayıramaz kavramlardır. Sözgelimi İbn Haldun’a göre tarihin, sosyolojinin ve antropolojinin konusu ümrandır. Onun sisteminde kültür medeniyet ayrımı yoktur. Bunun böyle olması doğaldır, çünkü evrensel bir din olan İslamiyet kültür ve medeniyeti de evrenselliğe göre tanımlamıştır. İbn Haldun’un ümran kavramı kültür ve medeniyeti de kapsayan onları bütünleştiren bir kavramdır. Ona göre ümran; “*bir kavmin yaptıklarının ve yarattıklarının bütünü, içtimaî ve dinî düzen, adetler ve inançlar*”²³dir. Malinowski de İbn Haldun gibi kültür ile uygarlık kavramlarını birbirinden ayırmaz. Ona göre kültür;

²³ Ali Çiftçi-Nihat Yılmaz, “İbn Haldun’un Siyaset Teorisi ve Siyasal Sistem Sınıflandırması”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, cilt:8, sayı:7, 2013,s.85.

toplumun yarattığı teknoloji ürünleri, tüketim maddeleri, kurumlarına şekil veren ilkeleri, fikirleri, zanaati, inançları ve gelenekleri olarak tanımlar.²⁴

Kültürün ilk bilimsel açıklamasını yapan antropolog E. B. Taylor da kültür ile uygarlık arasında bir ayrım yapmamıştır. Ona göre kültür; bilgileri, inançları, sanatı, ahlakî yasaları, gelenekleri ve bir toplumun üyesi olarak insanın edindiği bütün öteki eğilim ve alışkanlıkları içeren kompleks bir bütündür.²⁵ Bu görüş genelde Alman bilim çevrelerinde kabul görmüş ve Almanya dışındaki ülkelerde de paylaşılmıştır.

Freud da bu düşünürler gibi kültür ve uygarlık kavramı arasında bir ayrım yapmamaktadır. O, uygarlık kelimesinin terim olarak insan yaşamının kendini hayvan konumunun üstüne çıkardığı ve vahşi hayvanların yaşamından ayırdığı tüm yönleri kastettiğini belirtmekte ve “*Kültür ile uygarlık arasında bir ayrımı küçümserim*”²⁶ diye eklemektedir. Bu bakış açısından uygarlık ile kültürü ayıran düşünürlerin görüşleri eleştirilebilir. Çünkü bu iki kavramı anlam bakımından ayırmak kargaşaya neden olmaktadır. Örneğin; Ziya Gökalp, kültürle medeniyetin ayrı ayrı kavramlar olduğunu kabul eder ve kültüre hars der. Ona göre hars, yerel olduğu halde uygarlık evrenseldir. Başlangıçta her kavmin harsı vardır.²⁷ Yani her toplumun kültürü o toplumda yaşayan insanların çeşitli problemlere karşı denedikleri çözüm yollarından meydana gelmiştir. Çözüm tarzlarından bazıları zamanla sabit hale gelerek o toplumun kültürünü oluşturmuştur.

Gökalp gibi Nurettin Topçu da bu iki kavramı birbirinden ayrı tutmuştur. Ona göre medeniyet insanlığın çalışarak ortaya koyduğu teknik eserlerin bütününden ibarettir. Kültür ise bir toplumun kendi tarihi içinde meydana getirdiği değerlerin bütünüdür. Bunlar ilim, sanat, ahlâk ve dine ait değerlerdir. Teknik kültür ağacının bir meyvesidir. Ancak Topçu’ya göre bizim kültürümüz tekniği yaratmamış onu adeta bir emanet gibi Batı’dan almıştır.²⁸ Nurettin Topçu da kültürü daha yerel ve bir millete özgü olarak değerlendirmiştir. Ona göre ilim, sanat ahlâk ve dine ait olan manevi öğeler kültürün

²⁴ İbrahim Arslanoğlu, “Kültür ve Medeniyet Kavramları”, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, sayı:15 2001, s.243-255.

²⁵ William A. Haviland, *Kültürel Antropoloji*, (çev.: H. İnanç – S. Çiftçi), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2002, s.64.

²⁶ Sigmund Freud, *Uygarlık Toplum ve Din*, (çev.:Emre Kapkın), Payel Yayınları, İstanbul 2004, s.170.

²⁷ Ziya Gökalp, *Kültür ve Medeniyet Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak*, Gençlik Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010, s.42.

²⁸ Nurettin Topçu, *Kültür ve Medeniyet*, Dergah Yayınları, İstanbul 2012, s.16.

temelidir. Kültür manevi öğelerden oluşurken medeniyet tekniğın getirdiğı maddî öğelerin bir bütününü teşkil etmektedir.

Ziya Gökalp ve Nurettin Topçu'nun yaklaşımları Türkiye'de yerleşik hale gelmiş yaygın bir kullanıma örnektir. Bu bağlamda Türkçede bu iki kavram arasında bir kavram kargaşası meydana gelmiştir. Kültür ve uygarlık ayırımını kesin ve net çizgilerle ayırmak pek mümkün ve doğru değildir. Uygarlık salt teknolojidenden ibaret değildir. Uygarlığın temel dinamiklerinin hepsi (dil, teknik, sanat, din, bilim) birbiri ile etkileşim içindedir ve bu öğeleri ayrı bağlamlarda değerlendirmek yanlıştır. Uygarlık insanların yapıp etmeleriyle, bu yapıp etmelerin nesilden nesile aktarılarak birikmesiyle kendi içinde tutarlı bir biçimde oluşmuş bir yapıdır. Bu birikimler dil, teknik, sanat, din ve bilimin tamamından oluşur. Dolayısıyla uygarlık konusunda bütüncül bir yaklaşım sergilemek daha doğrudur.

Freud da kültürü bütüncül bir yaklaşımla incelemiştir. Daha önce de belirtildiğı gibi onun dilinde *Kultur* her insan toplumunun, çevresiyle baş edebilmek ve kendi ruhsal i  dünyasını da çevreyle uyumlulaştırmak için, teknolojik becerilere katmış olduğu bütün yüksek insan  değerleri anlatmaktadır. Freud insan uygarlığını ‘‘insanların doğanın güçlerine egemen olabilmek için ve onun ürünlerine insanların gereksinimlerini doyurabilmek amacıyla el koyabilmek, öte yandan gereken bütün düzenekleri insanların birbirleriyle olan ilişkileri ve özellikle de ulaşabilen ürünlerin paylaşımı için düzenleyebilmek üzere kazanmış oldukları bütün bilgi ve beceriler’’²⁹ olarak tanımlamaktadır. Böyle bir uygarlık becerisi Freud'a göre yalnızca bir iş becerisi değil, aynı zamanda tekil insanların, diğerleri için kendilerine acı gelse de dürtülerden vazgeçmeye katlanmalarını gerektirir. Böylelikle kendi toplum ve uygarlık karşıtı eğilimlerini aşacaklardır. Bu eğilimler insanların, kendiliklerinden çalışmaktan ve kendi hırslarına karşı gerekçelerden hoşlanmamalarından ileri gelmektedir. Kendi dürtülerinin egemenliğı için ileri çıkmış olan önderlerin etkisiyle uygarlaşan bir davranışa zorlanabileceğine ise Freud hiç inanmamaktadır. Bu bakımdan uygarlık için insanın eğitilebilirliğı daha önemlidir. Bu açıdan insan uygarlığının en önemli tarafı maddi servet ve onun paylaşımı değildir. Uygarlıkta önemli olan, katılanların moral ortamı ve ideal ve sanat yaratılmasına olan katılımdır. Freud uygarlığın maddi değil manevi tarafına daha önem vermektedir. Çünkü birey bundan narsistik türden bir doyum ve

²⁹ **Freud**, *Uygarlığın Huzursuzluğu*, s.16.

ayrıca yapılan işten duyulan gurur şeklinde bir doyum sağlar. Freud'un düşüncesinde de maddi ve manevi öğeler etkileşim içindedir. Dolayısıyla ona göre de uygarlık ve kültür arasında bir ayırım yapmak gereksizdir. Uygarlık sözcüğünün TDK sözlüğündeki karşılığı ile Freud'un *Kultur* tanımı arasında açık bir benzerlik vardır. Bu nedenle kavram kargaşasının önüne geçmek için kültür ile uygarlık kavramı arasında herhangi bir ayırım yapmamak daha uygundur.

1.2. FELSEFE TARİHİNDE UYGARLIK KAVRAMI

Tarihsel açıdan yaklaştığımızda ise uygarlık sorununun her ne kadar günümüzdeki evrensel anlamından uzak olsa da insan toplumunun gelişimi ve devlet olma düzeyine gelmesi ile ilgisi içinde Platon ve Aristoteles'in siyaset felsefesini konu alan eserlerinde işlenmiş olduğunu görebiliriz. Bu bağlamda Platon'un hocası Sokrates, felsefenin temel problem alanını “insan” olarak belirlemekle sorunu ortaya koymuştur. Artık felsefî düşüncenin merkezinde insanın ne olduğu ve varoluş amacı ve nasıl barış içinde yaşayacağı gibi sorunlar girmiştir. Artık Antik Yunan'da siyaset alanındaki temel sorun “toplum için mutlu bir hayat nasıl bir idareyle mümkündür?” sorusudur. Antik Yunan felsefesinin ilgi alanını doğadan insana kaydıran Sokrates, bu sorunun cevabını yani toplumsal mutluluğun yolunu erdemlilik ve ahlaklı olmak kavramlarıyla temellendirmiştir. Platon'un felsefesinde önemli bir yer tutan Sokrates'in bu düşünceleri, onun siyaset felsefesi alanındaki görüşlerine de yansımıştır. Yaşadığı toplumun gerçekliklerinden uzak kalamayan Platon, bu sorunlara kalıcı çözümler üretmeye çalışmıştır. Bu anlamda, Yunan uygarlığının yavaş yavaş gerilemekte hatta çökmekte olduğu, bu uygarlıkta önemli bir yere sahip olan Atina'nın gücünü ve otoritesini kaybetmeye başlaması sonucunda yaşanan politik krize bir çözüm üretmek, Platon'un en temel amaçlarından biri olmuştur.³⁰

Platon (MÖ 427 – MÖ 347) için uygarlık, ideal devletin gerçekleşmesi demektir. Platon ideal devletin inşasında veya politik kurgulanışında üç parçalı ruh anlayışını (logos, thumos, eros) temele alır. Nasıl insan ruhunu oluşturan üç parça varsa, devleti oluşturan unsurları üç parçaya bölerek, sınıflı bir toplum modeli oluşturur. Toplum, yöneticiler, koruyucular ve çiftçiler olmak üzere üç bölüme ayrılır. Bu üç sınıf içinde yönetici ve koruyuculara denk düşen erdemler vardır: Yöneticilerin erdemi bilgelik ve ölçülülük,

³⁰ Arslan **Topakkaya**, *Sistematik Felsefe Bağlamında Platon-Aristoteles Karşılaştırması*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2014, s.158-159.

koruyucuların erdemi ise cesaret ve yiğitliktir. Her sınıfın kendine özgü görevleri ve işlevleri vardır; ayrıca hiçbir sınıf diğer bir sınıfın işine karışamaz. Sınıfsal ayrımla insanların toplumdaki yeri ve konumunu belirledikten sonra, adalet kavramının tanımına geçer. Adalet bu üç sınıfın akıl rehberliğinde doğru dengede tutulmasıyla gerçekleşir. Aynen bireyde olduğu gibi, devlet de hükmedenler tarafından akılla yönetilmelidir. İdeal devletin ölçütleri; bilgelik, cesaret, ölçülülük ve adalet olarak karşımıza çıkar.³¹

Platon, *Devlet*'inde toplumlaşmanın nedenini bireyin tek başına kendine yetememesinde ve bu yüzden başkalarını gerekmesinde görmüştür. Bireylerin her bir eksiği için diğerlerine başvurması, hepsi yardımlaşarak bir ortaklık içinde yaşamalarına neden olmuştur. Buna göre toplumun kaynağının bir uyluşım, bir toplum anlaşması olduğu söylenebilir. Ancak bu, bireyin toplumsal doğasına dayanan bir uyluşımdır. Toplum, varlığını bireyin doğasına ve özellikle onun kendine yeterli olmayışına borçludur; tek tek bireyler de, kendi kendilerine yeterli olmadıkları için varlığını topluma borçludur. Bu nedenle toplum ve birey arasında karşılıklı bir bağıllık vardır. Toplumlaşmanın dayandığı temel, Aristoteles'in, bireyi doğası gereği toplumsal bir varlık olarak tanımlamasıyla daha açık hale gelmiştir. Birey, çok yönlü türlü gereksinimleri için topluma dayanır; toplum içine doğar ve bu doğumla birlikte topluma katılma zorunluluğu kendiliğinden ortaya çıkar. Birey tek başına ne ölçüde yüksek yetenekler taşırsa taşısin, öteki bireylerle kendi arasında bir uyluşım, ortaklaşa bir eylem, bir çalışma bağı kurmadan, onların yardımı olmadan ve de geçmiş kuşakların başarılarına dayanmadan ne herhangi bir başarı elde edebilir ne de onun kurucusu olabilir.³²

Platon'un idealist yaklaşımından sonra *Aristoteles* (MÖ 385- MÖ 322), realist bir siyaset felsefesi geliştirmiştir. Aristoteles'e göre insan fitraten akıl ve konuşma kabiliyetine sahip bir varlıktır. Bu temel yeti üzerine bina edilen diğer bir temel özellik ise insanın politik bir canlı olmasıdır. Yani insan doğası gereği diğer insanlarla birlikte yaşamaya eğilimli bir varlıktır. Bu fitrî ihtiyaç insanların bir arada yaşama zorunluluğunu beraberinde getirmiştir. İnsan tek başına hayatını sürdürme imkanına sahip değildir. İnsanlar birleşerek toplumu oluştururlar. Toplum da kendi içinden bir devlet çıkarmak zorundadır. Bu anlamda devlet bütünü, birey parçayı temsil eder. Fakat

³¹ Topakkaya, age., s.162-163.

³² Mustafa Yıldız, *Farabi'nin Toplum ve Devlet Görüşü*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 2009, s.77.

Aristoteles’de bütün, her zaman parçadan daha önce gelir. Buradaki önceliğin en önemli sebebi, devlet olmadan bireyin belirli haklara ve güvenceye sahip olamaması durumudur. Aristoteles bu bağlamda bireyin yeteneklerini geliştirmek için de bir topluma ihtiyaç duyduğunu ısrarla belirtir. Yani birey ancak ve ancak bir toplum içinde gerçek anlamda mutlu bir hayat sürebilir. Bu ilke aynı zamanda devletin de temel ilkesidir. Bireyin mutlu ve kendine has bir hayat sürmek istemesinden dolayı devlet fikri ortaya çıkmıştır. Devlet temel dayanağını bu asli istekten alır.³³

Aristoteles’e göre ilk aile, erkeklerin kadınlar ve kölelerle birleştirilmesinden meydana gelmiştir. Doğa yasası uyarınca kurulan ve günbegün sürüp giden bu birlik ailedir. Bundan sonraki aşama, köydür. Günlük gereksinmelerin ötesinde bir amacın karşılanması için birçok evler birleşince köy meydana gelir. Bu ilk birlik, genel olarak, oğulların ve torunların evlerinin eklenmesiyle, doğal bir süreç sonucunda oluşur. Son birlik, çeşitli köylerden oluşan şehir ya da devlettir (polis). Bununla, hemen her bakımdan süreç tamamlanmıştır; kendi kendine yeterliğe erişilmiş ve böylelikle, yaşamın kendisini sağlamak için başlamışken, şimdi iyi yaşamı sağlayabilecek bir duruma gelmiştir. Bundan dolayı, içinden çıktığı daha eski topluluklar nasıl doğalsa, şehir-devleti de öylece yetkinlikle doğal bir topluluk biçimidir. Bu birlik, ötekilerin amacıdır.³⁴ Polis, bütün toplulukların en yüksek amacına sahip olan en üstün topluluk biçimidir. Polisin amacı en yüksektir, çünkü polis, hem tüm nüfusu içine alır, hem de daha küçük topluluklarda mümkün olandan daha yüksek bir mutluluk düzeyine ve erdeme ulaşmaları için rasyonel insanların siyasal sürece katılmalarını mümkün kılar. Polisin amacı, iyi hayattır. Bu siyasal mutluluğu olduğu kadar ekonomik ve sosyal uyumu da kapsar. Dolayısıyla Platon gibi Aristoteles için de polis bir yetkinliktir. Her iki filozof içinde polis “uygarlaşma”yı temsil etmektedir.

Felsefe tarihinde Ortaçağa hâkim olan siyaset felsefelerinin en dikkat çekici ve belirleyici olanı *Augustinus (354-430)*’un devlet anlayışıdır. Augustinus’un siyaset felsefesi birçok filozofta olduğu gibi, onun etik ve dolayısıyla metafizik anlayışına bağlıdır. Aşkın, yalnız bireyin değil, fakat bireylerden meydana gelen bir toplumun da itici gücü olduğunu öne süren filozof, aşk türlerinden hareketle ünlü *Yeryüzü Devleti* ve gökyüzü ya da *Tanrı Devleti* ayırımına ulaşmıştır. Buna göre, nasıl ki biri iyi ve uygun

³³ Topakkaya, age., s.176.

³⁴ Aristoteles, *Politika*, (çev.: Mete Tunçay), Remzi Kitabevi, İstanbul 2014, s.11.

aşk, diğeri de kötü ve düzensiz aşk olmak üzere, iki tür aşk varsa, bu ayrımın iki ucuna karşılık gelecek şekilde, biri yeryüzü devleti diğeri de Tanrı devleti olmak üzere, iki devlet anlayışı vardır. Augustinus'a göre de insan sosyal bir doğaya sahiptir. Tanrı insanı özgür yaratmıştır; ama insan, güduları ve gururu yüzünden Adem'den beri hep günah işlemiştir. O, soyundan gelen günahla hep kötüye yönelmiştir ve onu ancak yine Tanrının inayeti kurtarabilir. Tanrıya sığınan insan, Tanrının adaletine göre ceza veya ödül alacaktır. Ödül, günahattan kurtuluştur ve caza görecekt olanlarla kurtulacak olanlar, Tanrı tarafından önceden belirlenmişlerdir. Tanrı devleti, gelecekte, bütün kurtulmuş olanların devleti olarak kurulacaktır. Buna karşılık yeryüzü devleti kötüye uyanların devletidir. İnsanın amacı yeryüzü devletinde, geleceğin Tanrı devletinin yurttaşı olmayı hak edecek eylemlerde bulunup kurtuluşunu sağlamaktır.³⁵ Ortaçağ düşüncesinin dinî rengi siyaset felsefesinde de kendini göstermiştir. Devletin amacı gerçek mutluluğa ve Tanrı'nın inayetine erişmek olmalıdır. Augustinus uygarlık görüşünün zirvesine Tanrı devleti görüşünü yerleştirmiştir. Tanrı devleti kurtulmuş olanların devletidir ve burada uygarlık en yüksek düzeydedir. Yani Augustinus için uygarlaşma Tanrı devletini amaçlama, onun kurulması için uğraşma ve bu devletin yurttaşı olmaya çalışmaktır.

Uygarlık konusunda değinilmesi gereken bir diğer önemli isim de Platon ve Aristoteles'in izinden giden *Farabi* (MS 872 – MS 950)'dir. Ona göre her insan, yaşamak ve üstün yetkinliklere ulaşmak için birçok şeye ihtiyaç duyar ve bunların hepsini tek başına sağlayamaz. Her insan bunun için diğer insanlarla bir araya gelmek zorundadır. Her birey bu ihtiyaçlardan ancak üzerine düşeni yapar. Bütün insanların birbirleri karşısındaki durumları bu merkezdedir. Böylece her birey, doğasındaki yetkinleşme ihtiyacını, ancak çeşitli insanların yardımlaşma amacıyla bir araya gelmeleriyle giderebilir. Tıpkı Platon gibi Farabi'ye göre de bireyin temel gereksinimlerini karşılamada doğa olarak kendine yeterli olmaması ve yetkinleşmeye duyduğu eğilim toplumlaşmanın iki temel nedenidir.³⁶

Farabi toplumları, ilkin yetkin toplumlar ve yetkin olmayan toplumlar olarak iki bölüme ve bunları da coğrafi ve niceliksel büyüklüklerine göre alt bölümlere ayırır. Yetkin toplumlar, pek çok ulusun birleşmesi ve yardımlaşması söz konusu olduğunda büyük; coğrafi bir bölgede yaşayan tek bir ulusun birleşmesi söz konusu olduğunda orta ve bir

³⁵ Doğan **Özlem**, *Tarih Felsefesi*, Say Yayınları, İstanbul 2010, s.34.

³⁶ **Farabi**, *El- Medinetü'l Fâzıla*, (çev.: Nafiz Danışman), MEB Yayınları, İstanbul 1990, s.79.

ulusun yaşadığı coğrafi bölgenin bir parçasında, tek bir kentte yaşayanların birleşmesi söz konusu olduğunda küçük olarak nitelenir. Yetkin olmayan toplumlar ise, köy, mahalle, sokak ve son olarak içlerindeki en küçük ve en yetersizi olan ev topluluğudur. Mahalle ve köyün her ikisi de kent için vardır. Şu var ki köy, kentin dışındadır ve kentte yaşayanların bir takım gereksinimlerini karşılaması bakımından kentin birimidir. Mahalle ise kentin içindedir. Sokak mahallenin bir parçası, ev de sokağın bir parçasıdır. Kent, bir ulusun yaşadığı coğrafi bölgenin bir parçası, ulus ise evrensel toplumun bir parçasıdır ve kentlere bölünür.³⁷

Toplumlaşma aşamalarının ilk basamağında ev topluluğu/aile yer alır. Evlerin birleşmesi sonucu ortaya çıkan toplumsal birlik sokak, mahalle ya da köydür. Mahallenin ya da köylerin birlik oluşturduğu yapı ise kenttir. Kentlerin birleşmesiyle ortaya çıkan toplumsal yapı, ulus/ümme adını almaktadır. Farabi ulusların birleşmesiyle de, evrensel dünya toplumunun oluşabileceğini ileri sürer. Çünkü en yetkin anlamıyla insan toplumu, ulusların birleşmesiyle oluşur.³⁸ Görüldüğü üzere Aristoteles'in kent ile tamamlanmış ve doğal olan yetkinlik düzeyini Farabi yeterli görmez. Nitekim kentler de, amaçları göz önüne alındığında, her ne ölçüde niceliksel açıdan büyük olsalar da niteliksel açıdan aşağı düzeyde kalmış olabilirler. Öyle ki erdemlilik ya da erdemsizlik belirli bir niceliksel büyüklüğe ulaşıldığında, kent düzeyindeki bir toplumlaşma da ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda gerçek anlamıyla yetkin toplum, en yüksek mutluluğu amaçlayan ve bu mutluluğa ulaşılması için yapılması gerekenlerde yardımlaşan erdemli kenttir. Tüm kentleri mutluluğa ulaştıran nesneler için yardımlaşan ulus, erdemli ulustur. Benzer biçimde erdemli evrensel toplum da, tüm uluslar, mutluluğun kazanımı için yardımlaştığı zaman ortaya çıkar. Erdemli kentlerin birleşmesiyle oluşan ulus, erdemli kentten daha üstün; erdemli ulusların birleşmesiyle oluşan erdemli evrensel toplum da erdemli ulustan daha üstündür.³⁹

Farabi devletlerin de amaçlarına göre ayrılaştığını belirtir ve devletleri erdemli ve erdemsiz olmak üzere iki ana bölüme ayırır. Ona göre en yüksek mutluluk amacına göre bir araya gelen ve bu amaca ulaştıran konularda birbirleriyle yardımlaşan *devlet/Medine*, erdemli devlettir. Mutluluğa ulaşmak için birbiriyle yardımlaşan

³⁷ Yıldız, a.g.e., s.96-97.

³⁸ Yıldız, age., s.97-98.

³⁹ Yıldız, age., s.99-100.

toplum/ictimâ, erdemli toplumdur. Tüm kentleri mutluluğa ulaşmak için birbiriyle yardımlaşan ulus/ümme, erdemli ulustur. Yine tüm ulusların mutluluğa ulaşmak için birbiriyle yardımlaştığı *uygarlık/mâmure*, erdemli uygarlıktır.⁴⁰ Aristoteles ve Platon için uygarlaşmanın en son basamağı *polisti*. Onlara göre *polis* bir yetkinlik durumu ve bir amaçtı. Dolayısıyla bu iki düşünürün uygarlıkla ilgili düşünceleri kendi toplumuna özgüdür ve yerel niteliktedir. Farabi'nin uygarlık anlayışı ise evrenselidir. O, ulusların birleşmesiyle de, evrensel dünya toplumunun oluşabileceğini ileri sürerek Platon ve özellikle Aristoteles'in uygarlık anlayışını *mâmure* kavramıyla evrensel bir düzleme taşımıştır. Bu bağlamda Freud'un uygarlık kuramı da içinde yerellik barındırmaktadır. Çünkü o, kendi dönemini ve kendi sınıfının toplumsal yapısı ile sorunlarını, tüm insanlığa özgü ve her zaman var olan sorunlarmış gibi ele almıştır. Burjuva toplumunu tüm uygar toplumlarla özdeş kabul etmiş ve burjuva toplumundan farklı yapıdaki toplumları, gelişmemiş ve ilkel toplumlar olarak açıklamıştır.⁴¹

İbn Haldun (1332-1406) da insanların bir araya gelmesinin doğal bir zorunluluk olduğunu, Tanrı'nın bu suretle insanlar aracılığıyla dünyayı bayındır duruma getirme ve onları yeryüzünde kendisinin halifesi yapma iradesinin yerine geldiğini ifade eder.⁴² Doğası gereği medeni olan insan İbn Haldun'a göre ilkel/bedevî ve gelişmiş/hadarî olmak üzere iki türlü toplumsal yaşam biçimi oluşturmuştur. Bedevî yaşam biçimi tarihsel açıdan hadarî yaşam biçimini önceler. Çünkü yaşamı sürdürmek için gerekli olan şeyleri elde etmekle işe başlamak yaşamı yetkinleştirmek için gerekli olan şeylerden önce gelir. Bu açıdan İbn Haldun'un yaklaşımı Farabi'nin zorunlu toplum – erdemli toplum ayrımına benzemektedir. Farabi'ye göre, toplumlaşmanın ilkel biçimi yaşamı sürdürmek için yardımlaşma ve dayanışma içinde bulunan zorunlu toplumdur. Yaşamı her yönden yetkin bir duruma getirmek için yardımlaşan toplum ise erdemli toplumdur. Farabi'nin sınıflandırmasında, toplumun yöneldiği amaç ve değerler dizgesi temel ölçüttür. Oysa İbn Haldun kültürün daha çok maddi öğelerindeki artışı ölçüt olarak almıştır.⁴³

Uygarlık ile ilgili düşünceler bu şekilde gelişim seyri gösterirken Aydınlanma döneminde genel anlamda bir uygarlık öğretisi ortaya koymaktan ziyade Batı

⁴⁰ Yıldız, age., s.162.

⁴¹ Erich Fromm, *Sigmund Freud'un Misyonu*, (çev.: Salih Ak), Ayraç Yayınları, Ankara 2009, s.48.

⁴² Mustafa Yıldız, "İbn Haldun'un Tarihselci Devlet Kuramı", *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, sayı:10, 2010, s.39.

⁴³ Yıldız, agm., s.40.

uygarlığına yönelik eleştiriyle dikkat çeken isimlerden biri *J. J. Rousseau (1712-1778)* olmuştur. O uygarlığın insanlığın koşullarını iyileştirmedeğini, tam tersine kötüleştirdiğini iddia etmiştir. Çünkü modernlik ve onun biçimlendirdiği modern toplum, insanlar arasındaki eşitliği tahrip etmiştir. Filozofa göre insanlar arasındaki eşitsizliğe yol açan temel öge mülkiyettir.⁴⁴ Mülkiyetin olmadığı doğal düzende insanların hepsi eşit ve özgürdü. Fakat zamanla insanoğlu doğanın çıkardığı engelleri aşmayı, vahşi hayvanlarla savaşmayı, elinin altında bulunan ağaç dallarından ve taşlardan ibaret olan silahları kullanmayı ve insanlarla geçim araçları için çekişmeyi öğrenmiştir. Mülkiyetin ortaya çıkmasıyla, insanlar arasında çekişmeler ve çatışmalar başlamıştır. Rousseau, modern toplumu, istekler, arzular, sıkıntılar, bunalımlar, problemler, bencil rekabetler ve hırslarla şekillenmiş bir toplum olarak betimler. Böyle bir toplumun bireyi ise kendisinden başka bir varlık haline gelmiştir. Modern birey, kendine yabancılaşan, gittikçe yozlaşan ve sıradanlaşan insandır. Modern toplum, bireyleri insanî yönlerden yoksun bırakarak yalnızlığa itmiştir.

Rousseau bilim ve sanattaki gelişmelerin çağında hakim olan genel düşüncenin tam aksine yarardan çok zarar getirdiğini düşünmektedir. Çünkü onun göre bilim ve sanat beraberinde lüksü getirmiştir. Lüks ise işsizlikten ve insanın kendini beğenmesinden doğar. Lüks ise zenginliğin sembolüdür. Lüks için her ne pahasına olursa olsun zenginleşmek isteyen birey ise erdemini kaybedecektir. Filozofa göre lüks yüzünden bozulan ahlak estetik zevkin de bozulmasına neden olmuştur. Bunun nedeni ise her sanatçı alkışlanmak ister. Beraber yaşadığı insanların övgüleri onun için en değerli armağandır. Bu övgüler için dehasını zamanının düzeyine indirir; ölümünden çok sonra beğenilebilecek eşsiz eserler yaratacak yerde, yaşadığı sürece hoşla gidecek eserler vermeye çalışır. Bilim ve sanat değerlerinin yükselmesi ve ahlak değerlerinin alçalmasının en önemli ve en kötü sonucu ise insanların arasına eşitsizlik belası girmiş olmasıdır.⁴⁵ Bunun doğal sonucu ise modern insanın mutsuzluğu olmuştur.

Modern toplumun insanlığın mutsuzluğuna yol açtığını söyleyerek Batı uygarlığını eleştiren önemli bir isim de şüphesiz *Karl Marx (1818-1883)* 'tır. Marx, genel olarak, modern toplumun çelişkili temelleri hakkında bilimsel bir anlatım sunar. Marx, Batı

⁴⁴ Jean Jacques **Rousseau**, *Toplum Sözleşmesi*, (çev.: Vedat Günyol), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s.22.

⁴⁵ Jean Jacques **Rousseau**, *Bilimler ve Sanatlar Üstüne Söylev*, (çev.: Sabahattin Eyuboğlu), Cem Yayınevi, İstanbul 1998, s.47.

sisteminin ana çelişkilerini ortaya çıkarmak ve aydınlatmak için onun temelini teşkil eden sermaye üzerinde yoğunlaşmıştır. Batı'nın modern toplumunda hâkim sınıfın gücü, ideolojik ve baskı aygıtlarının da yardımıyla her zaman kendi dışındaki sınıfları ezmesine ve sömürmesine dayanır. Marx'ın da Batı sisteminde sorunlu gördüğü alanların başında bu konu gelir. Çünkü bu sistem sömürülerle, çelişkilerle ve eşitsizliklerle doludur.⁴⁶ Marx'ın da uygarlık konusunda eleştirdiği en önemli kavramlardan biri mülkiyet kavramıdır. Çünkü mülkiyet beraberinde yabancılaşmayı getirmiştir. Yabancılaşma, “*bireyin ürettiği şeye ters düşüp giderek kendini şeylerin kölesi gibi hissetmesidir*”.⁴⁷ Yabancılaşmanın kaynağı özel mülkiyettir. İşçi ürettiği nesneye kendisi sahip olamamakta ve önce nesneye daha sonra ise kendine yabancılaşmaktadır. Kendi doğasına yabancılaşan insan, ilişkilerine, dünyaya ve yaşama da yabancılaşır. Sonuç olarak Batı uygarlığının kapitalist sistemi insanı özünden, kendi doğasından koparmış ve onu yalnızlaştırmıştır.

Uygarlığı, modernliği, modern zamanların ruhunu ve modern çağı anlamak için kulak verilmesi gereken önemli bir filozof da *Friedrich Nietzsche (1844-1900)*'dir. Nietzsche'nin uygarlıkla ilgili görüşlerine baktığımızda o da Batı uygarlığını oldukça sert bir şekilde eleştirmiştir. O, modernlikle birlikte, kitlelerdeki genel bir zayıflamaya, özellikle endüstrinin ve teknolojinin yol açtığı çürümeye ve insanın köleleşmesine işaret etmiştir. Nietzsche de Marks gibi modern toplumun sistemini yani kapitalist sistemi yermektedir. Çünkü kapitalist toplum, makineye dayanan, makinenin merkezde olduğu bir toplumdur. Makinenin hükümlerine maruz kalanlar arasında ne yazık ki insan ilk sıradadır. İnsanî değerler kaybolmuş ve insanın yabancılaşması en üst seviyeye çıkmıştır. Nietzsche'ye göre modern insan, ne olduğunun bilincinde olmayan, kendi varoluşsal nedeninin farkına varamayan ve ne yapıp ettiğini düşünmeyen bilinçsiz bir bireydir. Çünkü Batı toplumları, insanları ortak şeyler etrafında toplayarak ve kendi sistemine dâhil ederek sıradanlaştırmıştır. Nietzsche'nin deyişiyle sürü insanını yetiştirmiştir. İnsanlar değerini kaybetmiş ve adeta makinenin vidası olmuştur. “*Artık insan olmanın değil, vida olmanın bir ederi olması, çok yazık!*”⁴⁸

⁴⁶ Sezgin **Kızılcılık**, *Batı Barbarlığı 1: Rousseau, Marx ve Nietzsche Üzerine*, Anı Yayıncılık, Ankara 2011, s.60.

⁴⁷ Arslan **Topakkaya**, “Tarihsel Materyalizm Bağlamında Marx'ı Yeniden Okumak”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt:1, sayı:3, 2008, s.381.

⁴⁸ Friedrich **Nietzsche**, *Tan Kızıllığı: Ahlaksal Önyargılar Üzerine Düşünceler*, (çev.:H.Salihoğlu-Ü.Özdağ), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1998, s.173.

Freud gibi Nietzsche de kültür konusunda çok kötümserdir. Freud, burjuva uygarlık ve kültürünün gerçek insan doğasını hüsrana uğrattığı konusunda Nietzsche ile hemfikirdir. Hem Freud hem de Nietzsche'nin bir mirası, modernliğin kusurlu olduğu ve insan işlerine öncülük etmek için salt bilim ve aklı kullanma çabalarının kendi sınırlarına ulaşmış ve iflas etmiş olduğudur. Akıl, insanın kendini gerçekleştirmesini, tatminini ve özgürlüğünü inkâr ederek veya hüsrana uğratarak insanın dürtü ve güdülerinin çoğuyla çatıştığı için, insan işlerinin bilimin ve aklın sınırlarını gösteren rasyonel olmayan bir yüzü vardır. Her iki düşünür için de amaç, bu dürtüleri tamir etmek, nasıl işlediklerini anlamak ve bizim gerçek ihtiyaçlarımıza nasıl hizmet edebileceklerini belirlemektir.

Uygarlık konusuna sosyolojik açıdan yaklaşan *Nikolay Danilevski (1822-1885)*, bu konuda önemli bir isimdir. Ona göre birçok farklı tarih-kültür tipleri ya da uygarlıklar vardır. İnsanlığın tüm tarihi bir eğilimi, bir yönü izleyen, gittikçe daha çok bir tek çeşit kültürel başarı ortaya koyan bir doğrusal hareket değildir. Gerçekte ayrı çizgiler boyunca gelişen ve birçok farklı uygarlık tipleri aracılığıyla çeşitli yanlar ya da değerler gösteren çok yönlü hareketlerden oluşur. Her uygarlık doğar, kendi morfolojik biçimine, kendi değerlerine göre gelişir, böylelikle de toplam insanlığın kültür başarıları hazinesini zenginleştirir. Sonra başka hiçbir uygarlık tarafından özgül ve esas biçimiyle devam ettirilmeksizin geçip gider.⁴⁹ Görüldüğü üzere Danilevski için de uygarlık kendiliğinden meydana gelen bir oluşum değildir. O, uygarlık aşamasından bir kültür-tarih tipinin son gelişme dönemini anlamaktadır. Danilevski'ye göre uygarlık doğar, gelişir ve ölür. Her uygarlık kendine özgüdür ve gelişimini tamamladıktan sonra ölür. Uygarlığın çöküş zamanı, o uygarlık çiçeklendiği ve doruğa ulaştığı zaman başlar. Çöküşün nedeni dış koşullardan değil, uygarlığın iç nedenlerinden ileri gelmektedir. Düşünüre göre bunların neler olduklarını kesinlikle bilmiyoruz, tıpkı bir bireyin yaşamında yaşlanmanın ve bunamanın nedenlerini bilmediğimiz gibi.

Oswald Spengler (1880-1936) de Danilevski gibi insanlığın doğrusal tarihini yadsır. Ona göre her biri kendi imgesine göre, kendi malzemesini, kendi insanlığını damgalayan; her birinin kendi fikri, kendi tutkusu, kendi yaşam, irade ve duygusu, kendi ölümü olan birçok güçlü kültür draması vardır. Spengler'e göre kültür; ortaya çıkan, olgunlaşan, çürüyen ve hiçbir zaman geri dönmeyen, kendisine özgü oluşumdur.

⁴⁹ Pitirim A. Sorokin, *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, (çev.: Mete Tunçay), Bilgi Yayınevi, Ankara 1972, s.60.

Kültürler, organizmalardır, dünya tarihi de onların ortaklaşa yaşam hikayesidir. Kültürler, doğar, büyür ve kaderlerini yerine getirdikten sonra ölürlür. Spengler'in görüşü bu noktada da Danilevski'yle benzerlik gösterir. Her kültür, bireylerin yaş aşamalarından geçer. Hepsinin kendi çocukluğu, gençliği ve yaşlılığı vardır. Son aşama uygarlık aşamasıdır. Her kültürün kendi uygarlığı vardır. Uygarlık, kültürün kaçınılmaz kaderidir. Uygarlık aşamasındaki kültür usanmış, bıkmış, soğumuş bir halde yaşama isteğini yitirir. Çözölmeye başlar ve Danilevski'nin deyişiiyle salt bir etnografik malzemeye döner. Tarih dışı ve biçim dışı olur.⁵⁰ Spengler ve Danilevski'nin görüşlerinde benzer olan ve dikkat çeken iki düşünürün de kültürü bir organizma olarak görmesi ve bu organizmanın varlığını bireyin yaşamına benzetmesidir. Her ikisine göre de kültürler doğar, büyür ve ölürlür. Her kültürün kendi özgü bir varlığı ve insanlık tarihine yaptığı katkıları vardır. Uygarlık aşamasına geldiklerinde görevlerini tamamlamış olurlar ve insanlık tarihinde yerlerini alırlar.

Uygarlık konusunda bu bağlamda bir diğer önemli isim *Arnold J. Toynbee (1889-1975)*'dir. Toynbee uygarlık konusunda daha çok uygarlıkların türeyişi sorunu üzerinde durmuştur. Niçin birçok ilkel gruplarda olduğu gibi, bazı toplumlar varoluşlarının erken bir aşamasında statikleşmekte ve uygarlıklar olarak ortaya çıkmayı başaramamaktadır da, başka toplumlar bu düzeye erişmektedir? Çünkü Toynbee'ye göre uygarlığın türeyişi ne ırk faktöründen ne de kendi başına coğrafi ortamdan ileri gelir. Bu iki koşulun özgül bir bileşimiyle olur. Yani belirli bir toplumda yaratıcı bir azınlığın ve ne çok elverişsiz ne de çok elverişli bir ortamın varlığının birleşimi gerekir. Bu koşullara sahip olan gruplar, uygarlıklar olarak ortaya çıkmışlardır; bunlara sahip olmayan gruplar ise uygarlık-altı düzeyde kalmışlardır.⁵¹ Ona göre uygarlığın büyümesi, toplumun coğrafyaca genişlemesi demek değildir. Uygarlığın büyümesi, teknolojik ilerlemeden ve toplumun fizik çevre üstünde gitgide artan egemenliğinden de ibaret değildir. Toynbee teknikte ilerlemeyi uygarlıkta ilerleme olarak kabul etmez. Uygarlığın büyümesi, uygarlığın ilerleyen ve biriken bir içeriden kendi kendini belirleme ya da kendi kendini işlemlerinden ibarettir. Toplumun değerlerinin ilerleyici ve birikici bir biçimde varlık kazanmasından ve uygarlığın aracı ve tekniğinin basitleşmesinden ibarettir. Büyüyen bir uygarlık bir birliktir. Böyle bir toplumda kardeş kavgası yoktur, katı ve kesin bölünmeler yoktur. Toplumsal birlik kaybolduğunda uygarlıklar çöküş sürecine girer.

⁵⁰ Sorokin, age., s.77.

⁵¹ Sorokin, age., s.109.

Nikolay Berdyaev (1874-1948) de Toynbee gibi değerler konusuna dikkat çeker. Ona göre kültür, yeni bir yaşamın, yeni bir varoluş yolunun değil, yeni değerlerin gerçekleştirilmesidir. Kültürün bütün başarıları gerçekçi olmaktan çok, semboliktir. Kültür, ampirik yaşamın faydacı ya da hazcı bir yönde geliştirilmesi gibi pratik bir amaç için değil, değerlerin uğruna yaratıcılık yapar. Doğru ve bilme adına doğruyu, güzellik uğruna güzelliği, iyilik uğruna iyiliği yaratır. Bütün bunlarda, gerçek pratik yaşamdan, tutkulu yaşama iradesinden, yaşamı örgütlemek, yaşamın tadını çıkarmak için duyulan yoğun arzudan pek eser yoktur. Pratik faydadan pek eser yoktur. Kültür, değerleri yarattıktan sonra yönünü değiştirir ve kültürden öteye, uygarlık aşamasına geçer. Yaratılmış değerler ise gerçek yaşama girmeden ve onu değiştirmeden edemezler; bu değişimde kültürün kendisi de değişir. Bu noktada erkini pratik olarak gerçekleştirmeye, yaşamı pratik olarak örgütlemeye, uygulamalı sonuçlarını yaymaya eğilim gösterir. Gerçek yaşam için duyulan bu tutku, zamanla kültürün yaratıcı dehasını çökertir. Bu koşullar altında kültür yüksek düzeyinde kalamaz, aşağıya kaymak zorundadır; niteliğinin yerine niceliği geçer ve yaratıcı olmayan bir uygarlığa döner. Kültür, yaratıcı aşamasında doğmuş olan amaç ve görevlerinden saptığı için geriler ve yıkılır.⁵² Berdyaev'in uygarlığa bakış açısı diğerlerine göre olumsuz bir yöndedir. Ona göre kültürle yaşam arasında bir çeşit karşıtlık vardır. Yaşam uygarlaşmış, mutlu ve bolluk içinde olunca kültürün yaratıcılığı geriler ve kültürün yerini uygarlık alır. Kültür en yüksek başarılarında özgecidir ve çıkar amacı gütmeyiz. Uygarlık ise her zaman faydacı ve çıkarıcıdır. Berdyaev'in uygarlık anlayışı yaratıcı kültürün çökerek yaratıcı olmayan uygarlığa dönüşünün diyalektiğidir.

Freud'un öğrencisi ve analitik psikolojinin kurucusu olan İsviçreli psikiyatr *Carl Gustav Jung (1875-1961)*'un da uygarlık hakkındaki görüşleri dikkat çekicidir. Jung'a göre insanın uygarlaşma süreci, insan ve toplum arasında, onun nasıl görünmesi gerektiği konusunda bir uzlaşma getirir. Jung bu maske için, bir zamanlar Antikçağ aktörlerinin oynadıkları rolü belirtmek için giydikleri maskenin adı olan 'persona' sözcüğünü kullanır. Yalnızca rol yapan aktörler değil, bir iş kuran ya da mesleğini yapan bir adam, evlenen ya da kendisine bir meslek seçen bir kadın gibi, herkes içinde bulunduğu koşulların kendilerinden beklediği özelliklerine uymaktadır. Başarılı olmak için böyle

⁵² Sorokin, age., s.131.

davranmak gereklidir.⁵³ Yani Jung’a göre toplum her bireyin kendisine düşen rolü mümkün olduğunca kusursuz oynamasını bekler. İnsan doğası tutarlı değildir ama bir rolü oynarken tutarlı görünmek zorundadır. Uygarlaşan insana toplumun biçtiği roller vardır ve insan bu maskenin arkasında rolünün gerektirdiği eylem ve tavırları yerine getirmekle yükümlüdür.

Jung’a göre “*homo homini lupus*” ebedi bir hakikattir ve bir utançtır. İnsanın, gerçekte neden bilinçdışı zihninde mesken tutan güçlerden korkması gerektiğinin yeterli sebepleri vardır. Biz bu güçlerin bilincinde değilizdir. Çünkü onlar hiçbir zaman, hemen hemen hiçbir zaman, bizim kişisel ilgilerimizde ve normal şartlar altında tezahür etmezler. Fakat insan kalabalıkları bir topluluk oluşturursa, kolektif insanın itici güçleri o topluluğun bir parçası oluncaya kadar içinde uyumakta olan özgür hayvanları ve şeytanları uyandırır.⁵⁴ Yani Jung da insanlığın kötülüğe eğilimli bir yönü olduğunu kabul eder ve bu yön için gölge kavramını kullanır. Gölgenin bir kısmı, bastırılmış duygular şeklinde kişisel bilinçaltındadır, bir kısmı da ortak bilinçaltındadır. Jung kötülüğün, bütün kültürlerin öykü ve efsanelerinde var olduğunu belirtir. Yahudi-Hristiyan yazılarında bu arketip, Şeytan olarak simgeleştirilmiştir. İyi-kötü karşıtlığı da yine bütün kültürlerin en sık tekrarlanan ortak temasıdır; çünkü insanlığın ortak bilinçaltı, herkesi bu kavramı kabul etmeye hazırlamıştır. Jung, iyi uyum göstermiş insanların iyi ve kötü yönlerini kendi içlerinde bütünleştirdiklerini belirtir. Aksi takdirde hepimiz kötü düşüncelerimizi dışa yansıttık.⁵⁵ Jung’a göre insanla toplum arasında uyum gerektiren bir süreç vardır. Bu uyum sürecinde insanlar iyi ve kötü yönlerini içlerinde bütünleştirip rollerine uygun olarak davranmak durumundadır.

Uygarlık konusunda değinilmesi gereken önemli bir düşünür de toplumsal sorunları psikanalitik açıdan ele almasıyla önem arz eden *Erich Fromm (1900-1980)*’dur. Ona göre, insanın çirkin eğilimleri olduğu gibi güzel eğilimleri de vardır. Bu güzel eğilimler insanın doğal yapısının değişmez öğeleri değil, insanı yaratan toplumsal sürecin sonuçlarıdır. Fromm’a göre, toplumun yalnızca baskı yapan bir işlevi yoktur aynı zamanda yaratıcı bir işlevi de vardır. İnsanın tutkuları ve kaygıları kültürün ürünleridir.

⁵³ Frieda **Fordham**, *Jung Psikolojisinin Ana Hatları*, (çev.: Aslan Yalçiner), Say Yayınları, İstanbul 2011, s.62.

⁵⁴ Carl Gustav **Jung**, *Din ve Psikoloji*, (çev.: Cengiz Şişman), İnsan Yayınları, İstanbul 1989, s.28.

⁵⁵ J.M. **Burger**, *Kişilik:Psikoloji Biliminin İnsan Doğasına Dair Söyledikleri*, s.158.

Tarih adını verdiğimiz sürekli insancı çabaların en önemli yapıtı ve başarısı insanın kendisidir.

Fromm'a göre, insan doğal kökenini arar. Dünyanın tamamlayıcı bir parçası olmak ve bir yere ait olduğunu hissetmek ister. Çocukken kendisini annesine ait hisseder, ancak bu ilişki çocukluk döneminden sonra da sürerse zararlı bir saplantı olarak nitelendirilir. İnsan bu ihtiyacını en iyi şekilde diğer insanlarla kardeşçe duygular içinde yaşayarak karşılayabilir. Fakat öte yandan insan kişisel bir kimliğe sahip olmak, diğer insanlardan farklı ve tek bir varlık olduğunu da hissetmek ister. Eğer bu amaca kendi çabalarıyla ulaşmazsa, bir diğer kişi ya da bir grupla özdeşleşerek sınırlı oranda bir farklılık sağlayabilir. Örneğin, tutsak sahibiyle, vatandaş ülkesiyle, işçi çalıştığı kurumla özdeşleşir. Böylesi durumda kimlik duygusu birisi olmaktan değil, birisine ait olmaktan kaynaklanır. Fromm'a göre bu gereksinimler (ait olmak hissi ve bireyleşme isteği) sadece insana özgüdür ve yine bu gereksinimler ne insanlar tarafından tanımlanmış, ne de toplum tarafından oluşturulmuştur. Bunlar insan yapısıyla kaynaşmış ve özdeşleşmiş gereksinimlerdir. Bu gereksinimlerin ortaya çıkış biçimi insanın içinde yaşadığı toplum düzeninin beklentilerine göre belirlenir. Kişiliği o toplumun kendisine sağladığı olanaklar doğrultusundan gelişir. Örneğin; kapitalist toplumlarda kişi zengin olarak kimliğini bulur ya da büyük bir şirkette sözü geçen bir işçi olarak ait olma gereksinimlerini karşılar. Bireyleşmiş insanın, toplumsal sistemler içerisinde geliştirilmiş duygusal içerikli değer yargıları, tıpkı hayvanların içgüdüleri gibi ona ne yapması gerektiği konusunda rehber olur. Üstelik bu değerlerin sağladığı ait olma duyguları, varoluş sorunlarını tek başına çözümlemeye ona destek olur. Toplumsal kurallar ve politik öğretiler, yalnızlık ve hiçlik duygularının fark edilmesine karşı insanı korur.⁵⁶ Görüldüğü üzere Fromm'un uygarlıkla ilgili görüşleri oldukça iyimserdir. O, insanın en önemli psikolojik ihtiyaçlarından biri olan ait olma hissini ancak bir toplumun üyesi olarak giderebileceğini söyleyerek oldukça iddialı bir görüş savunmuştur. Toplumsal kuralların ve toplumsal sisteme dâhil olmanın insanın yalnızlık hissini giderdiğini ve kendini güvende hissetmesini sağladığını söylemesi onun iyimserliğinin en büyük göstergesidir. Günümüze baktığımızda yalnızlık modern insanın en büyük sorunlarından biridir. Fakat bu durum Fromm'un haklı olmadığını göstermez. Çünkü o çağdaş toplum insanındaki sahip olma tutkusunun onu kendi

⁵⁶ Engin **Geçtan**, "Erich Fromm ve İnsancı Psikoloji", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, cilt:13, sayı:1, 1980, s.124.

varoluşuna ne denli yabancılaştırdığının farkındadır. Ona göre çağdaş toplum insanının bitmek tükenmek bilmeyen bir sahip olma tutkusu vardır ve bunun sonucunda kendi özüne yabancılaşmıştır. Fromm için sevgi sahip olunabilecek bir şey değildir. Çünkü o bir nesne değildir, soyut bir olgudur. Bu düşüncelerle beraber Fromm şimdiye kadar insan varoluşunun temel gereksinimlerini karşılayabilecek bir toplum modeli geliştirilemediğini de söyler. Fakat böyle bir toplum oluşturma olanağı imkansız değildir. Bu öyle bir toplumdur ki orada herkes insanlığını alabildiğince yaşayabileceği eşit olanaklara sahip olacak, dolayısıyla yalnızlık ve umutsuzluk duygularına da yer kalmayacaktır.

Sonuç olarak; uygarlık konusunda düşünürler tarafından belirlenimler yapılırken insan doğası temele alınmıştır. İnsanın doğası tartışması düşünce tarihinin önemli bir kesitinde var olmuş olan ve süregelen bir tartışmadır. İnsan dediğimiz varlığı sadece akıl varlığı olarak kabul etmemiz mümkün değildir. Çünkü onun iyi ve kötü gibi birtakım eğilimleri, duygu ve dürtüleri de vardır. Bu yüzdendir ki eylemlerimiz her zaman sadece akıl tarafından yönlendirilmez. İnsan ilkelikten uygarlık sürecine geçerken de bu doğasıyla süreçte yer alır. İnsanın doğayla ve diğer insanlarla olan ilişkilerinin temelinde de doğuştan getirdiği bu yapının etkisi vardır. Freud'a göre insanın cinsellik ve saldırganlık olmak üzere iki temel dürtüsü vardır. Uygarlık için insanın bu dürtülerinden vazgeçmesi gerekir. Çünkü toplumsal yaşamda sadece içgüdülerin hakimiyet sürdüğü bir ortam düşünülemez. Bu ancak bir kaos olur. Fakat insanın bu dürtüleri bastırması ya da onlardan vazgeçmesi her zaman kolay olmamaktadır. Bu durum bireyde gerilimlere neden olmaktadır. Bu gerilimlerin devamı ise kültürde huzursuzluklar meydana getirmektedir. Freud bu huzursuzlukları saptarken ve çözümlerini sunarken hem felsefî bir yaklaşım sergilemiş hem de psikanalitik yöntemini tarihsel bağlamda toplumsal sorunlara uygulamaya çalışarak oldukça özgün düşünceler ileri sürmüştür. Psikanaliz ilk etapta bireysel bir terapi yöntemi gibi görünse de o aslında en başından beri bir kültür incelemesidir. Çünkü birey toplumdan yalıtılmış bir varlık değildir ve onun sorunlarının arkasında toplum faktörü inkar edilemez bir gerçektir. Freud psikanalitik yöntemini uygarlık kuramına uygularken ilk olarak uygarlığın kökenini ve dinin kökenini tarihsel bağlamda inceleyerek işe başlamıştır. *Totem ve Tabu*, *Musa ve Tektanrılı Din* adlı eserlerinde ilkel toplumları incelemiş ve sorunun kökenine gitmiştir. Yine bu eserlerinde baba katlinin dinin ve uygarlığın

başlangıcı olduğunu iddia etmiştir. Freud'un uygarlık ile ilgili bu düşünceleri ikinci bölümde detaylı bir şekilde tartışılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

PSİKANALİTİK YÖNTEM VE BU YÖNTEMİN UYGARLIKLARLA İLİŞKİSİ

Freud'un inşa ettiği bina, temelinde cinsellik olan tanımlamalardan örölü bir başyapıt şeklindedir. O, kendi zihinsel ve davranışsal durumlarının ötesine geçerek hastalarının bebekliklerinden itibaren zihinsel durumlarını incelemiş; bebeklerde cinsellik, bilinçaltı güdöleri, rüyaların sembolizmi ve *Oedipus kompleksi* gibi devrim niteliğindeki teorileri ile eylemlerimizi ve karmaşık düşüncelerimizi açıklama yoluna gitmiştir. Freud, hastanın kişiliğinde görünmesi gereken ama görünmeyen bir şey varsa, bunun çok acı veren, dolayısıyla da bastırılan bir şey olduğunu düşünmüştür. Ona göre sinirsel bir tik ya da öksürük gibi tuhaf bir bulgu, gerçekte tabu olarak görünen bir deneyimin ya da duygunun yerini almış olabilir. Erich Fromm'a göre Freud'un bilincinde olmadığımız duygular ve deneyimler ile davranışlar arasındaki bu yer değıştirme üzerine yaptığı vurgunun önemi, bizim her zaman düşündüğümüz gibi olmadığımızı ortaya koymasındadır. Bir insanın kendisi hakkındaki düşünce ve görüşleri ile onun gerçek hali, çoğu kez birbirinden farklıdır. Fakat birçoğumuz kendi kendimizi aldatıp kandırmakta ve kendi düşüncelerimizin gerçek olduğunu sanmaktayız. Freud gerçek sanılanların ötesindeki gizli ve üzeri örtölmüş olarak duran asıl gerçeğe ancak psikanalitik yöntemle ulaşılabilceğini göstermiştir. Ona göre nevroitik bir insanı iyi etmenin yolu, onun ruhsal yapısını anlayıp, bastırma olayını yok etmekten geçer. Bu da ancak psikanalizle mümkündür.⁵⁷

Psikanalizin en önemli yönlerinden biri uygarlıkla olan ilişkisidir. Freud, uygarlığın kökeni sorununun pek de kolay yanıtlanır türde olmadığını ifade etmiştir. Bununla beraber bu soruya yanıt bulma çabasıdan da asla vazgeçmemiştir. O, uygarlık

⁵⁷ Erich **Fromm**, *Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları*, (çev.: Aydın Arıtan), Arıtan Yayınevi, İstanbul 2004, s.10.

sorununu *Totem ve Tabu*, *Bir Yanılsamanın Geleceği*, *Musa ve Tektanrılı Din* ve *Uygarlığın Huzursuzluğu* gibi eserlerinde ele almıştır. *Uygarlığın Huzursuzluğu* eserinde uygarlık sorununu *üstben* oluşumu ile ilişkili olarak yeniden ele almış ve diğer eserlerine nazaran daha ayrıntılı bir şekilde incelemiştir. Bu nedenle öncelikle psikanaliz kuramı genel olarak ele alınacak ve sonra *id*, *ego* ve *süperego* kavramları üzerinde durulacak ve bu kavramların Freud'un uygarlık öğretisine uygulanışı belirlenmeye çalışılacaktır. Nihayet *Oedipus kompleksi* ve *Eros* kavramları bağlamında uygarlığın kökeni ve psikanalitik çözümlemesi incelenecektir.

2.1. PSİKANALİTİK YÖNTEM

Freud'un hipnoz, patolojiyi doğuran anılara ve duygulara ulaşma konusunda, başlangıçta kendisi ve Breuer'ın sandığından daha az işe yaradığını görmeye başlaması psikanalitik kuramın temelini atmıştır. Klinik deneyimleri arttıkça, semptomların kalıcı olarak ortadan kalkması için en belirleyici ögenin, uygunsuz olan, bilinçdışı malzemenin normal bilince erişilebilir hale gelmesi olduğunu fark eden Freud'un bu klinik problemle mücadelesi çok önemli kuramsal ve teknik gelişmelere yol açmıştır. Kuramsal açıdan, zihnin topografik modelini hayal etmeye başlamış ve zihni üç farklı bölgeye ayırmıştır: Kabul edilemez düşünce ve duyguları içeren bir *bilinçdışı*; bilinçli hale gelme kapasitesine sahip düşünce ve duyguları içeren bir *önbilinç* ve herhangi bir anda farkındalık alanı içindeki düşünce ve duyguları içeren bir *bilinç alanı*⁵⁸. Ona göre sadece itkiler ve arzular bilinçdışı değildir, savunmalar da aslında bilinçdışıdır. Bununla birlikte Freud bilinçdışında başka şeylerin de olduğunu keşfetmiştir. Bunlar suçluluk duygusu, yasaklar, kendini cezalandırmalardır.⁵⁹ Yani bilinçdışı sadece yasaklanmış arzuları değil, onlara yönelik savunmaları ve de bunlar nedeniyle kendini suçlamaları ve cezalandırmaları da içermektedir. Freud'un oluşturduğu bu psikoterapi sistemine psikanaliz denmektedir ve burada amaç önemli bilinçaltı malzemeyi bilinç düzeyine çıkartarak mantıklı bir yöntemle incelemektir.

Psikanaliz süresince zamanın çoğu, rahatsızlığa neden olan bilinçaltı malzemeye ulaşmak için harcanır. Çünkü benlik bu malzemeyi bastırmak için o kadar çok güdülenmiştir ve o kadar çok enerji harcamaktadır ki terapinin bu kısmı oldukça zordur. Freud, bilinçaltı malzemeye ulaşmak için serbest çağrışım, rüya yorumlaması ve hipnoz

⁵⁸ Murat Can Öztürk (Ed.), *Bilinçaltı*, Yason Yayıncılık, Ankara 2014, s.38-39.

⁵⁹ Stephen A. Mitchell, – Margaret J. Black, *Freud ve Sonrası Modern Psikanalitik Düşüncenin Tarihi*, s.22.

gibi değişik yöntemler kullanır. Daha sonra geliştirilen psikoterapi sistemlerinden farklı olarak psikanalizde terapist, danışanlarının söylediklerini, davranışlarını ve rüyalarını aktif bir biçimde yorumlar.⁶⁰

Psikanaliz bir terapidir, sinir hastalıklarının terapisi; aynı zamanda psikolojik bir kuramdır, insan doğasının ve özellikle de bilinçdışının varlığı ve bunun rüyalarda, belirtilerde, karakterde ve tüm simgesel üretimlerde dışavurumlarıyla ilgili genel kuramdır.⁶¹ Ancak psikanalitik kuram sadece bireyin ruhsal durumlarıyla ilgili bir tedavi yöntemi olmanın ötesinde aynı zamanda ve belki de daha güçlü bir biçimde toplumsal hayatın temel dinamiklerini oluşturan dil, din, sanat, bilim ve teknoloji gibi alanlarla ilgilidir. Öyle ki psikanalizin bu alanlardaki etki ve yansımaları asıl amacı olan psikoloji, psikiyatri ve tıp alanındaki etkisine göre daha güçlü olmuştur. Günümüzde özellikle uygulamalı sosyoloji denilebilecek olan politika, ekonomi ve eğitim konularında psikanalizin bulguları hala önem taşımaktadır. Özellikle de tam yeni araştırma ve buluşların yapılmakta olduğu sosyoloji ve antropolojinin psikanaliz kuramını etkilememesi ve ondan etkilenmemesi de beklenemezdi.⁶²

Freud'un öğretisi üç düzlemlî bir bütünsellik oluşturur. Onun kuramı bir terapi yöntemi, bir kültür teorisi ve bir dünya görüşüdür.⁶³ Kültürün insanın doğuştan getirdiğı, karşı konulmaz dürtü tatmini talepleri ile bağdaşmaz bir karşıtlık oluşturduğu, dürtülerin hedefindeki haz ilkesinin, kültürün ürünü olan gerçeklik ilkesince yumuşatılıp, dizginlenip kültürce/uygarlıkça, sosyal olanca ne kadarına izin verilmişse o kadarını gerçekleştirebileceğı tezi, onun uygarlık anlayışının omurgasını oluşturur. Bu tespit, mutluluk duygusu ile, suçluluk duygusu ve bilinci ile, saldırma ve saldırma eğilimlerine ilişkin kavrayışlarla geliştirilir.

Freud, yaşamının son dönemlerinde psikanalizi bireyin ruhsal dünyasını açıklamakla yetinen bir kuram olmaktan çıkarma çabalarına hız vermiş ve psikanalizi toplumu ve uygarlığı anlama ve açıklamada da etkin, yararlı ve yaratıcı fikirler ileri süren bir kuram olarak geliştirmeye uğraşmıştır. 1925'te *Yaşamım ve Psikanaliz* adlı eserinde bu çabalarını şöyle özetlemiştir:

⁶⁰ **Burger**, *Kişilik: Psikoloji Biliminin İnsana Dair Söyledikleri*, s.96.

⁶¹ **Fromm**, *Sigmund Freud'un Misyonu*, s.83.

⁶² Sigmund **Freud**, *Kültürdeki Huzursuzluk*, (çev.: Veysel Atayman), Say Yayınları, İstanbul 2011. s.7.

⁶³ **Freud**, age., s.7.

“Bir ömür boyu doğal bilimler, tıp ve psikoterapi gibi duraklardan geçen dolambaçlı bir yolda yürüdükten sonra, henüz yeni yeni düşünmeye başlamış bir delikanlıyken beni kendilerine çekmiş uygarlık sorunlarına karşı duyduğum ilgi, dönüp dolaşıp yeniden içimde filizlenmişti. 1912 yılında, psikanaliz çalışmalarımın en civcivli bir döneminde Totem ve Tabu’yu yazmış, yeni bulguladığım psikanalitik gerçeklerden yararlanarak din ve ahlakın kaynaklarını araştırmaya koyulmuştum. Sonradan kaleme alınmış iki deneme olan Bir Yanılsamanın Geleceği (1927) ve Kültür İçinde Huzursuzluk (1930) ile bu doğrultudaki çabalarımı sürdürdüm. İnsanlık tarihindeki olaylara, insan mizacı, uygarlığın gelişimi ve ön planda din tarafından temsil edilen o ilk yaşantı çökeltileri arasındaki karşılıklı etkileşimlere, psikanalizin tek tek bireylerde inceleme konusu yaptığı Ben, O ve Üstben arasındaki dinamik çatışmaların bir yansıısından başka gözle bakılamayacağını, bunların birbirinin aynı olaylar niteliği taşıdığını, ancak şimdi daha geniş bir sahnede yinelendiklerini giderek daha bir açıklıkla anlıyordum.”⁶⁴

Freud, her ne kadar son dönem yazılarında kültüre ağırlık vermiş olsa da kendisinin de ifade ettiği gibi psikanaliz en başından beri kültürle ilgilenmiş ve aslında temelde kültürü incelemiştir. Freud düşüncesinde kültür kuramının düşler ve nevroz kuramıyla olan ilgisini kavramak için *Düşlerin Yorumu*’na dönmek gerekir. Çünkü mitoloji ile edebiyat arasında bağlantı kurulmaya ilk o zaman başlanmıştır. Düşler uykudaki kişiye ait özel mitolojidir, mitoslar ise halkların uyanıkken gördüğü düştür. Sophokles’in Kral Oedipus’u ile Shakespeare’in Hamlet’i tıpkı düşlerin yorumlandığı gibi yorumlanmalıdır.⁶⁵

Freud, insanın gelişmesi ile toplumun gelişmesi arasında paralellik kurmuştur. Ona göre insanlar çocukluktan itibaren kültür olarak adlandırılan bir dizi kodu içselleştirmektedir. Böylece de dış kontroller iç kontrollere dönüşmektedir. İnsanların idin istekleri yüzünden *ego*yla verdiği mücadele ve bu mücadelede *egonun id* ve *süperego* arasında kalması ve bunun sonucunda da *nevrotik* durumların görülmesi temelde toplumla ve dolayısıyla uygarlıkla ilişkilidir. Bireyler birlikte yaşamlarını devam ettirebilmek ve uygar bir şekilde yaşayabilmek için içgüdülerini bastırmış, arzularından taviz vermek zorunda kalmıştır. Bastırılan bu içgüdüler ve arzular ise çok sakın kalmamış, sürekli bireyi rahatsız etmiş ve kendisiyle bir nevi savaşa zorlamıştır. Bu nedenle Psikanaliz, hastalarını incelerken ve tüm bu sorunları çözümlerken temelde kültür ve uygarlığı sorgulamış ve incelemiştir.

⁶⁴Sigmund **Freud**, *Yaşamım ve Psikanaliz*, (çev.:Kamuran Şipal), Say Yayınları, İstanbul 2013, s.155.

⁶⁵Paul **Ricoeur**, *Yoruma Dair: Freud ve Felsefe*, (çev.: Necmiye Alpay), Metis Yayıncılık, İstanbul 2007s.20.

2.2. ÜST-BEN, ID VE BEN

Freud psişik yapı içindeki temel çatışmanın bilinç ile bilinçdışı arasında değil de bilinçdışının kendisinin içinde görmeye başladığında, zihnin birincil öğelerini tanımlamak için yeni bir modele ihtiyaç duymuş ve yapısal modeli oluşturmuştur. Yapısal model kendiliğin tüm temel bileşenlerini bilinçdışına yerleştirir ve önemli sınırlar *id,ego(ben)* ve *süperego (üstben)* arasındadır.⁶⁶

Freud *Psikanaliz Üzerine* adlı eserinde bu kavramlardan bahsederken ilk sırayı *süperegoya* vermiştir. Freud'un en temel tezlerinden biri insanın dürtüsel yaşamının istekleriyle, içinde bu isteklere karşı duyduğu, direnme arasındaki çarpışmadan acı çektiği düşüncesidir. Ona göre *ben* içinde özel bir dayatma vardır ve bu yalnızca vicdandır. Bununla birlikte Freud bu dayatmanın bağımsız olduğunu düşünmeyi ve vicdanın *ben*'in işlevlerinden biri olduğunu kabul etmeyi daha doğru bulduğunu belirtir. Ona göre vicdanın eleştiri çalışması için kesinlikle gerekli olan kendi kendini gözlem ise başka bir işlevdir. Freud bu işlevi şu şekilde tanımlar: “Ve uygun düştüğü gibi, insanın içinde bir şeyin var olduğunu belirtmek ve ona bir ad vermek isteniyorsa bundan böyle ben'deki bu dayatmaya ‘üstben’ (süperego) diyeceğim.”⁶⁷

Freud vicdan ile *süperego*'yu birbirinden ayırırken Kant'ın ahlak görüşünden bir örnek verir. Bilindiği gibi Kant, Tanrı'nın büyüklüğünü yıldızlı gökten ve vicdanımızdan başka hiçbir şeyin daha iyi kanıtlayamayacağını ifade etmiştir. Freud bu görüşe katılmaz. Çünkü Freud'a göre yıldızlar elbette yüce şeylerdir, fakat vicdanı yaratan Tanrı hiç eşit olmayan, pek üstünkörü bir iş yapmıştır. Çünkü insanların çoğu pek zayıf bir vicdan dozuna sahiptirler, hatta öylesine zayıftır ki, bazen sözü bile edilmeye değmez. Freud, vicdanın tanrısal kaynağının ileri sürülmesini tamamen yadsımaz, onda bir gerçek payı olduğunu kabul eder fakat bu yargıyı yorumlar. Eğer içimizde bir vicdan bulunuyorsa o, başlangıçtan beri var olan, neden sonra gelip eklenmiş bir şey olmayan cinselliğin tersine, doğuştan gelme değildir? Freud bununla ilgili çocuk örneğine başvurur. Herkes küçük çocuğun ahlak dışında anormal olduğunu bilir; onda hiçbir iç yasaklama kendisini zevke doğru götüren dürtülere karşı durmaz. Daha sonra üst ben'in oynadığı rol, ilk önce bir dış güce, ana babanın otoritesine düşer. Ana babanın etkisi, sevgi gösterme ve cezalandırma tehdidinde bulunma yoluyla yapılır. Cezalar çocuk için

⁶⁶ Mitchell-Black, age., s.22.

⁶⁷ Sigmund Freud, *Psikanaliz Üzerine*, (çev.: A. Avni Öneş), Say Yayınları, İstanbul 2013, s.87.

sevginin geri alınması, esirgenmesi anlamını taşır ve çocuk bunun için cezalardan çok korkar. Bu gerçek korku gelecekteki vicdan korkusunun öncüsüdür ve egemenliğini yürüttükçe *üst-ben*'den ve vicdandan söz açmanın yeri yoktur.⁶⁸

Daha sonra farklı bir durum devreye girer. Dış engel bir kez içe girdi mi üst-ben ana baba direktmesinin yerini alır. Eskiden onların gözetlemesi, yönetmesi, tehdit etmesi gibi çocuğu gözetler, yönetir, tehdit eder. *Üstben*, ana babanın dayatmalarını karakterize eden etkin gücün sahipliğini ele geçirerek ve hatta onların yöntemlerinden yararlanarak yalnız onun halefi değil, fakat meşru, doğal kalıtçısı da olur, doğrudan doğruya ondan doğar. Freud'a göre bu sürecin temeli özdeşleşme denilen bir şey, yani *ben*'in yabancı bir *ben*'in kimliğine girmesidir. Birinci *ben* bazı görüş noktalarında öbürü gibi davranır, ona öykünür ve onu kısmen kendisine mal eder. Özdeşleşme başka bir kişiye bağlanmanın en eski, belki en önemli biçimidir. Freud özdeşleşmeyi hedef seçmeyle karıştırmanın çok yanlış olduğunu söyler. Örneğin; erkek babasıyla tıpkılaştığında onun gibi olmak istiyor demektir. Hedef seçmesini babasının üzerine götürdüğünde ona sahip olmak, onu mal edinmek istemektedir. Birinci durumda, çocuğun *ben*'i babasınınkinin tıpkısı olmaktadır; ikinci durumda bu gerekli değildir.⁶⁹

*Üstben*in çok önemli bir diğer işlevi ise ben için bir ideal temsil etmesidir. *Ben* bu ideale uymaya, ona benzemeye eğilim göstermektedir. Durmadan daha iyi olmaya çalışarak *ben*'in dinlediği şeyler, *üstben*'in gerekleridir. *Ben* idealinde hâkim olan toplumsal değerlerdir. Bireyin toplumsallaşmaya başlaması, bu değerleri gözetmesi burada başlar. Burada da devreye yüceltme girmektedir. Yüceltme itkinin cinsel hedefinin terk edilışinden ibarettir. Örneğin; sanatta ya da sporda cinsel ya da saldırgan dürtülerin yüceltilmesi söz konusudur. Freud, yüceltmeyi şu şekilde tanımlamıştır: "Yüceltme hastalarımız için acılı bir etkinliktir. Psikanalizin başarısının sürekliliği açmayı başardığı iki çıkış yoluna bağlıdır: Bir yandan tatminin boşalımı; öte yandan asi itkinin yüceltilmesi ve dizginlenmesi."⁷⁰ Yüceltme acılı bir süreçtir. Çünkü burada arzu ve isteklerden vazgeçiş söz konusudur. Cinsel içgüdü olan libido yer değıştirme yeteneğine sahiptir. Bazen de cinsel düşünceler bastırılarak bilinçaltına kaydırılır. Fakat bu durumda rüyalar, şakalar, serbest çağrışım ya da nevroitik semptomlar bu bastırılmış

⁶⁸ Freud, *Psikanaliz Üzerine*, s.89.

⁶⁹ Freud, *age.*, s.90.

⁷⁰ J. D. Nasio, *Psikanalizin Yedi Temel Kavramı*, (çev.:Özge Erşen – Murat Erşen), İmge Kitabevi, Ankara 2006, s.134.

düşünceleri ifşa edebilir.⁷¹ Bu süreçte arzuları ve içgüdüleri toplumun kabul ve takdir ettiği başka alanlara çevirmek gereklidir.

Çocuk gitgide kendisini çevreleyen dünyanın gereklerine; dil vasıtasıyla sembolik olarak kendini gösteren gereklere boyun eğer. Annesi onunla konuşur, ama ötekilere de hitap eder. O zaman annesinin kendisinin dışındakileri de arzuladığını ve onun için her şey olmadığını kavrar. Çocuğun bundan böyle amacı kendini ötekine sevdirmek, onun sevgisini yeniden fethetmek için onun hoşuna gitmek olacaktır; ama bu, ancak bazı gerekleri, ben idealinin gereklerini tatmin ederek olabilir. Bu kavram, Freud'da ebeveynler tarafından aktarıldıkları şekliyle kültürel, toplumsal temsilleri, etik zorunlulukları belirtir.⁷²

Id, kişiliğimizin içine girilmez, karanlık bölümüdür. Freud'a göre *id* kaos dediğimiz kaynayan bir kazandır. Onu bir yandan beden içinden baskısını açıp çıkarmakla, onda psişik anlatımını bulan dürtüsel gereksinimleri toplayarak canlandırıyoruz, ama bedenin hangi bölümü üzerinde olduğunu söyleyemiyoruz. *Id* dürtülerden başlayarak enerji dolar, fakat hiçbir düzen hiçbir genel irade göstermeyerek yalnız haz ilkesine uyarak dürtüsel gereksinimleri doyurmaya gider. *Id* içinde geçen süreç, mantık yasalarını dinlemez; ona göre gelişme ilkesi sıfırdır. Orada aykırı heyecanlar birbirine aykırı düşmeden, biri öbürünü çıkarıp atmaksızın yaşarlar. *Id* içinde, hiçbir şey zaman anlayışına karşılık vermez, zamanın akışına işaret eden bir şey yoktur. Freud'a göre alabildiğine şaşırtıcı olan ve felsefe bakımından incelenmeyi gerektiren ise zaman süresince psişik süreçte değişme görülmesidir. Bastırmalar sonucunda ortaya gömülüp kalmış olan izlenimler gibi *id*'den hiç dışarı çıkmamış olan istekler kendiliğinden yok olmaz, uzun yıllar boyunca öyle kalır. Yalnız analiz çalışması onları bilinçli olarak geçmişin içine yerleştirmeyi ve enerji doğurucu dolgunluklarından yoksun bırakmayı başarabilir. İşte analiz tedavisinin iyileştirici etkisi kısmen bu sonuca bağlıdır.⁷³

Id, değer yargılarından, iyiden kötüden, ahlaktan habersizdir. O, haz ilkesine sıkıca bağlıdır ve bu ilke tüm süreçlerde egemendir. Boşalmaya eğilim gösteren içgüdüsel dolgunluk hep *id* içinde bulunur. Bu içgüdüsel dürtülere özgü enerjinin hali bile başka

⁷¹ S. Appel, "Freud on Civilization", *Human Relations*, vol.48, no.6, 1995, s.628.

⁷² Nasio, age., s.80.

⁷³ Freud, *Psikanaliz Üzerine*, s.102.

psşik güçlerdekinden farklıdır, yani gevşek ve daha kolayca değışebilir niteliktedir. Sonuç olarak *id* tamamen akıldışı, bilinçsiz ve ilkeldir.⁷⁴

Ben (ego) ise ruhsal aygıtın en yüzeyde kalan ve algıyla bağlantılı olan kısmıdır. Bu sistem dış dünyaya dönüktür ve alınan izlenimleri iletmektedir. Bilinç olayı onun çalışması süresince doğar. Bütün aygıtın duyuusal organını oluşturur, yalnız dışarının değil, içlerinin, ruhsal yaşamın izlenimlerini de algılar. Freud, *ben*'i uyarmaları algılamak ve kendini savunmak için düzenlenmiş, dış dünyanın yakınlığı ve etkisiyle değışikliğe uğramış *id* bölümü olarak tanımlar ve onu canlı madde parçacığını saran zar katına benzetir. Ona göre *ben*, *id*'in gözünde bu dünyanın temsilcisi olma görevine sahiptir ve *id* için en büyük nimettir. İçgüdüsel isteklerin doyumunu körcesine isteyen *id*, *ben* olmasaydı ihtiyatsızca gelip kendinden daha güçlü olan dış güçlere çarparak kırılırdı. *Ben*, görevi dolayısıyla dış dünyayı gözlemlemek, onun doğru görünümünü yapmak ve onları bazı algı anıları arasına koymak zorundadır.⁷⁵

Id haz ilkesine bağlı olarak çalışırken, *ben* gerçeklik ilkesine göre çalışır. Haz ilkesi organizmanın acı ya da ağrıdan kaçarak haz aramasını gösterir. Haz ilkesi doğuştan vardır. Amacı doyuma ulaşmak ve haz sağlamaktır, engellenmeye dayanamaz. Çocukluk yıllarında etkindir. Büyüme ve olgunlaşmayla etkinliği azalır, fakat tümüyle ortadan kalkmaz ve yaşam boyu sürer. Gerçeklik ilkesi ise organizmanın gereksinimlerinin dış gerçeklere göre ertelenmesi ya da doyurulmasını sağlar. Bu ilke doğuştan yoktur. Benliğin gelişmesiyle etkinlik göstermeye başlar, benliğin gelişmesine ve olgunlaşmasına koşut olarak etkinliği artar. Zamanla haz ilkesinin etkinliği azalırken, gerçeklik ilkesinin etkinliği artar. *Ben*'in *id* üzerindeki hâkimiyeti de temelde buradan kaynaklanmaktadır.

Ben'in bu tür ayrıcalık ve yeteneklerinin yanında bir de madalyonun öbür yüzü vardır. *Ben*, dinamik bakımdan güçsüzdür ve enerjisini *id*'den almıştır. Bu nedenle *ben*'in *id*'in niyetlerini gerçekleştirmesi gerekir. Sözü edilen niyetlerin gerçekleşmesine uygun koşulları bulmayı başararak işini en iyi biçimde yapması gerekir. Freud bu durumu binici-at ilişkisine benzetir. Ona göre at hareket etmek için gerekli enerjiyi sağlar, biniciyse, varılacak hedefi seçmek ve kuvvetli hayvanın hareketlerini yönetmek ayrıcalığına sahiptir. Bununla birlikte, *ben*'in *id*'le olan bağlantısı, her zaman ideal

⁷⁴ Freud, age., s.103.

⁷⁵ Freud, *Psikanaliz Üzerine*, s.104.

olmaktan uzaktır, binici sık sık atını onu götürmek istediği yere sürüklenmek zorunda kalır. *Ego* için bu durum pek kötüdür, çünkü o üç sert efendiye hizmet etmek ve onların isteklerine uyum sağlamaya çalışmak zorundadır. Bu istekler her zaman birbirine aykırı oldukları gibi, onların uzlaşmaları da çoğu zaman olanaksızdır. Bundan dolayı egonun görevini yapmakta sık sık başarısızlığa uğramasında şaşılacak bir şey yoktur. Bu üç despot; dış dünya, üst-ben ve id'dir. *Id* tarafından baskı altına alınan, *üst-ben* tarafından ezilen, gerçek tarafından itilen *ben*, uyum kurma görevini yapmak, birbirine ve kendisine karşı harekette bulunan türlü güç ve etkiler arasında uygunluk sağlamak için savaşıyor. Böylece sık sık şöyle bağırmaya niçin zorlandığınızı anlarız: “Ah, hayat kolay değil!” *Ben*, kendi güçsüzlüğünü tanımaya zorlandığında dehşete kapılır: Bu dış dünya; gerçek karşısında ürküntü, üst-ben karşısında vicdan korkuları, id içinde tutkuların sahip olduğu güç karşısında nevrotik kaygıdır.⁷⁶

Freud zamanının Darwinci metaforlarını kullanarak insanoğlunu sadece kısmen evrimleşmiş, vahşi güdüler ile uygarlaşmış davranış ve tutumlar arasında, hayvan doğası ile kültürel amaçlar arasında sıkışıp kalmış olarak betimlemiştir. Toplumsallaşma süreci de kendine yabancılaşma ve kendini aldatmayı gerektirir. Freud'un insanı haz arayışına “zorunlu” bir varlık olarak görüşü, onun hayvan doğasına ilişkin (zamanının hayvanbilim ve hayvan psikolojisinden esinlenen) anlayışı ile tutarlıdır. İnsanın başkaları tarafından ve kendince kabul edilebilir hale gelmesi için, bu tümüyle hazcı güdülerini saklaması gerekir. Freud *ben*'in, *üstben*'de içselleştirilmiş ebeveyn imgelerinin de yardımıyla, *id*'deki hayvanca itkileri, başka insanlarla dolu bir dünyadaki güvenliğini sürdürmek için bastırdığını ve düzenlediğini öne sürmüştür. Sonuç sırlarla ve inkar edilmiş cinsel ve saldırgan itkilerle dolu, kendisi tarafından büyük oranda tanınmayan bir zihindir. Bu şekilde Freud nevrotik semptomların kaynağının şifresini çözdüğünü düşünüyordu: “Bastırılmış olanın geri dönüşü”ndeki bu itkilerin basıncı nevrotik semptomlara yol açıyordu.⁷⁷

Baskılanmışın geri dönüşü uygarlığın tabulaşmış ve yeraltındaki tarihini oluşturur ve bu tarihin araştırılması yalnızca bireyin değil uygarlığın da gizini açığa çıkarır. İlksel baba, egemenliğin arketipi olarak, uygarlık tarihini damgalayan köleleştirme, ayaklanma ve

⁷⁶ Freud, *Psikanaliz Üzerine*, s.106-107.

⁷⁷ Mitchell-Black, *Freud ve Sonrası Modern Psikanalitik Düşüncenin Tarihi*, s.22-23.

pekiştirilmiş egemenlik biçimindeki zincirleme tepkimeyi başlatır.⁷⁸ Bu arketip Freud'un *Oedipus kompleksi* adı verdiği karmaşanın da temelini oluşturmaktadır.

2.3. OEDIPUS KOMPLEKSİ

Oedipus Yunan mythos'unun en trajik kahramanıdır. Onun kişiliğinde tragedyanın özü ve trajik kavramının asıl anlamı belirir. Trajik kişi tek başına ya da bütün soyuyla birlikte Tanrı lanetine uğramış kişidir, kaderin oyuncuğu olur ve istemeyerek, bilmeyerek suç ve günah işler, bu nedenle de ya dışarıdan ya da içinden gelen korkunç belalara uğrar. Oedipus insanın tüyler ürpertici bir dramını dile getirdiği içindir ki, adı tıp ve ruhbilime varıncaya kadar insanla ilgili bütün bilim ve sanat dallarına karışmış, her alanda derin iz bırakmıştır.⁷⁹ Freud'un kuramında da Oedipus kompleksi temel teşkil etmektedir.

Oedipus'un serüveni şu şekilde özetlenebilir: Oedipus Thebai kral soyundandır. Kadmos'la Hormania'da kaynak bulan bu soyu bir tanrı yetiştirmiş, ama belki bu Tanrıya, Dionysos'a karşı koyduğu için lanete uğramış, akıl almayacak yıkım ve acıların birbirini izlemesini görmüştür. Oedipus, Thebai kralı Laios'un oğlu, Labdakos'un torunudur. Anası bazı kaynaklarda Epikaste diye anılan İokaste'dir. İokaste gebe iken bir düş görür, Teiresias bu düşü şöyle yorumlar: Kraliçenin karnında taşıdığı çocuk babasını öldürecektir. Doğar doğmaz bebek dağa bırakılır, ayak bilekleri delinmiş, içinden bir kayış geçirilmiştir. Ayağı şiş anlamına gelen Oedipus adı da ondandır. Çocuğu bir çoban bulur, götürür Korinthos kralı Polybos'a verir. Polybos'la karısı Priboia'nın çocukları olmamıştır, Oedipus'u öz evlat gibi büyütürler, çocuk da onları ana baba bilir. Delikanlılık çağına gelince kralın oğlu değil de, bulunmuş bir çocukmuş diye bir dedikodu işitir. Gerçeği Tanrı Apollon'dan öğrenmek üzere Delphoi tapınağına doğru yola koyulur. Thebai'ye yakın dar bir geçitte arabalı bir adama rastlar, kimin çekilip yol vereceği konusunda kavgaya tutuşurlar. Oedipus adamı ve arabacısını öldürür. Bir anlatıma göre, Oedipus Laios'a rastladığı sırada Delphoi'den dönmekteydi. Tanrı bilicisi ona kendi babasını öldürüp anasıyla evleneceğini bildirmişti. Oedipus sarsılmış, çileden çıkmıştı, Korinthos'a bir daha dönmemeye kararlıydı. O sırada kavgaya tutuştuğu adamı gözü kararak öldürmesi doğaldı.⁸⁰

⁷⁸ Herbert **Marcuse**, *Eros ve Uygarlık*, (çev.:Aziz Yardımlı), İdea Yayınevi, İstanbul 1998, s.34.

⁷⁹ Azra **Erhat**, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2007, s.226.

⁸⁰ **Erhat**, age., s.226.

Bu olaydan sonra Thebai'ye varır. Sphinks denilen canavar şehirde korku salmakta, sorduğu bilmecelere cevap veremeyenleri parçalayıp yemektedir. Sorular da şunlardır: Kimi zaman iki, kimi zaman üç, kimi zaman dört ayaküstünde yürüyen ve doğal yasalara karşıt olarak en çok ayağı olduğu zaman en güçsüz olan yaratık hangisidir? İki kız kardeşirler, biri ötekisini doğurur ve ikincisi birincisinden doğmadır. Oedipus birinci bilmeceye insan, ikincisine de Gün ve Gece diyerek doğru cevapları vermiş, Sphinks kendini tünediği kayadan aşağı uçuruma atarak ölmüş. Thebai halkı da rahat bir nefes almış ve kurtarıcısı bildiği Oedipus'a Laios'tan boş kalan taçla birlikte dul karısı İokaste'yi vermiş, Oedipus bir daha Korinthos'a anasının, babasının yanına dönmek amacıyla Thebai'ye kral olmuş ve İokaste ile birleşerek dört çocuk sahibi olmuş: Eteokles, Polyneikes, Antigone, İsmene.⁸¹

Yıllar geçer, Thebai şehrinde veba baş gösterir. Salgının nedenini öğrenmek için Oedipus kayını Kreon'u Delphoi'ye gönderir. Gelen cevap şudur: Kral Laios'un katili bulunmalı ve şehirden sürülmelidir. Oedipus hemen araştırmaya koyulur ve suçluya karşı korkunç tehditler savurur. Bilici Teiresias'a katilin kim olduğunu sorar. Kahin cevap vermekten çekinir. Oedipus, Teiresias ve Kreon arasında kavga kopar. İokaste araya girer ve bir zamanlar gördüğü düşe, Laios'un da dar bir geçitte öldürüldüğüne değinecek olur. Bu sözleri duyunca Oedipus'un içine kuşku düşer. Bu sırada Korinthos'tan bir ulak gelir, Polybos'un öldüğünü, Oedipus'un kral olmak üzere Korinthos'a çağırıldığını bildirir. Oedipus gene de ikirciklidir: Babasının ölümü kendi elinden olmamıştır, ama anasının bulunduğu yere gitmekten çekinir. Derken ulak kendisinin Polybos'la Priboia'nın oğlu olmadığını, saraya bir çoban tarafından bulunup getirildiğini söyler. Çoban da getirilip gerçeği açığa vurunca Oedipus'la İokaste'nin artık şüpheleri kalmaz. Kraliçe sarayın içine sığınıp canına kıyar, Oedipus da anası ve karısı olan kadının iğnesiyle gözlerini kör eder.⁸²

Sophokles'in "Kral Oidipus" tragedyasında dile getirilen bu dram Oedipus'un Thebai'den sürülmesi, kızı Antigone'ye yaslanarak Attika'da Kolonos iline gelmesi ve orada ölmesiyle sonuçlanır. Oedipus'un öleceği toprak tanrılarca kutlanacağı haberi yayılınca Kreon'la Polyneikes Oedipus'un Thebai'ye geri gelmesini isterler, ama kör kral Attika'da kalıp, ölmeyi seçer. Kendisini süren oğullarının ikisine de, yurdu

⁸¹ Erhat, age., s.226.

⁸² Erhat, age., s.226.

Thebai'ye de lanet okur. Ölümünden sonra oğulları arasında kopan kavga ve Thebai şehrinin üstüne çöken yıkımlar bu lanet okumanın sonucudur.⁸³

Freud'un Oedipus kompleksi teorisinin temelinde de bu mitos vardır. Oedipus kompleksi şu şekilde gelişir: Kız ve erkek tüm çocuklar için ilk sevgi ve aşk nesnesi ihtiyaçlarıyla ilgilenen ve onları gideren annedir. Annenin besleyici memesi çocuk için ilk cinsel nesnedir. Sevgi, beslenme ihtiyacının doyumuna dayanmaktadır. Bu ilk nesne giderek anne-kişi olarak bütünleşir. Anne çocuğun bakımını da sağlayarak, ilk kışkırtıcı kişi olur. Anne, her iki cins için de ilk ve en güçlü sevgi nesnesi ve daha sonra gelişecek bütün sevgi ilişkilerinin ilk örneğini oluşturur. Zamanla erkek çocukları için baba, annenin sevgisi için yarışılması gereken bir rakip haline gelir. Annesine ilgi duyan çocuk babasının yerine geçmek ister. Daha sonra kendisinde öteki cinsten bulunmayan bir organ bulunduğunun farkına vardıktan sonra, babasının bu organı keseceği korkusuyla, bir aşk nesnesi olarak annesinden vazgeçer. Erkek çocuğun bu organ yitirme korkusu "kastrasyon kompleksi" olarak bilinir. Fizyolojik yapıları farklı olduğu için kızlarda kastrasyon bir korku olarak yerleşmez. Bu farkın sezilmesinden sonra kız çocuğu, babanın fizyolojik özelliğine yönelen kıskançlık dolayısıyla onu bir aşk nesnesi olarak kabul eder. Fizyolojik noksanlığı giderme arzusu, zamanla bebek doğurma isteğine dönüşür. Jung, Oedipus kompleksinin kızlardaki karşılığına "Elektra kompleksi" deyimini önermiştir. Ancak Freud, kadın cinselliği üzerine son yazılarında "Oedipus" kavramının her iki cinsi de kapsayacağını belirterek, "Elektra" kavramını kullanmayı kabul etmemiştir.⁸⁴

Freud 1907'de saplantılı-zorlantılı nevrozun belirtilerinin dinsel tören ve uygulamalara benzerliğinden girerek dinin evrensel bir nevroz, saplantılı-zorlantılı nevrozun da bireysel bir din olduğunu ileri sürmüştü. 1912'deyse, yalnızca dinin değil aynı zamanda uygarlığın da kökenlerini incelemeye başlamış ve bireysel Oedipus karmaşasıyla insanlığın tarih öncesi arasında koşutluklar olduğunu ilk olarak ünlü eseri *Totem ve Tabu*'da ortaya çıkarmıştır. Nevrotik belirtilerle ilkellerdeki toplumsal ve kültürel görüntülerin ve uygarlığın kökenlerinin ortak temellerine ilişkin bir kuram geliştirmeye başlamıştır. Bu ortak temeli oluşturan düzenek ilk atanın öldürülmesi öyküsünde, Oedipus karmaşasının bir yansımasında görülmekteydi. Freud'a göre her küçük oğlan

⁸³ Erhat, age., s.227.

⁸⁴ Cengiz Güleç, *Freud*, Say Yayınları, İstanbul 2013, 46.

çocuk babasını öldürmek ve annesiyle evlenmek gizli dileğini yenmek zorundaydı. Bu sorunu başarıyla atlatabilirse babanın tasarımını kendi içine alır, böylece üst-beni kurulmuş olur ve sonunda normal bir olgunluk ve erişkinliğe ulaşabilirdi. Eğer bunda başarısız olursa nevroz kaçınılmazdı. Bu olgu dizisi her insanın kaderinde vardı. Ama bu bireysel kader insanlığın tarih öncesinde gerçekleşmiş bir olayın yansımasından ibaretti. Binlerce yıl önce insanlar sürüler halinde zalim bir atanın sultanı altında yaşamaktaydı. Bu ata, sürünün bütün kadınlarını kendi elinde tutup, yetişkin oğullarını sürü dışına atıyordu. Bu dışa atılan oğullar ayrı bir toplulukta, eşcinsel duygular ve davranışlarla yaşamak zorundaydılar. Bir rastlantıyla ya da amaçlı olarak oğullar bir fırsat bulup babalarını öldürdüler ve yediler. Böylece öfkeleri doymuş fakat aynı zamanda totemcilik de başlamış oldu. Atayı temsil eden totem hayvanını, atanın kendisiymiş gibi sayıyor, fakat belli zamanlarda onu öldürerek yiyorlardı. Babalarını öldürdüklerinde onun kadınlarını almaya cesaret edememişlerdi. Bunun nedeni babaya geç bir itaat, ama öte yandan asıl bu kadınların paylaşılması amacıyla erkeklerin birbiriyle boğuşmaya girebilecekleri korkusuydu. Bu, insan uygarlığının, ahlak ve dinin başlangıcı, aynı zamanda da *Oedipus karmaşasının* öncülüydü.⁸⁵

Babalarını öldürdükten sonra kardeşlerin baba mirası uğrunda uzunca süre birbirleriyle boğuştuğunu, her birinin bu mirasa tek başına sahip çıkmak istediğini kabul etmek gerekmektedir. Söz konusu boğuşmaların bir başarı sağlamayı ve kardeşler için birçok tehlikeli durumlara yol açması ortaklaşa gerçekleştirilen kurtuluş eyleminin anısı ve sürüden kovulduktan sonra bir arada yaşama sonucu oluşan duygusal bağlantılar nihayet kardeşler arasında bir birlik ve beraberliğin, bir çeşit toplumsal sözleşmenin doğmasını sağlamıştır. Böylece içgüdüsel vazgeçişle birlikte toplumsal örgütlenmenin ilk şekli karşılıklı yükümlülüklerin benimsenmesi, kutsal ilan edilen kurumlar, yani ahlak ve adaletin temelleri gelişip ortaya çıkmış, sonunda kardeşler babalarının mevkiini ele geçirmek, anne ve kız kardeşlere sahip olma gayesinden vazgeçmiştir. Bu da yasak sevi tabusunun ve dış evlenme (egzogami) yasasının konması sonucunu doğurmuştur.⁸⁶

Freud psikanalitik kuramını toplumsal durumlara uygularken Yunan mitolojisinden ve Darwin'in kuramından yararlanmıştır. İnsanlığın ilkel dönemlerde, erkek bir tiranın yönetimi altında sürüler halinde yaşadığı düşüncesi, Darwin'in bir varsayımıydı. J.J.

⁸⁵ **Freud**, *Psikanaliz Üzerine*, s.10.

⁸⁶ Sigmund **Freud**, *Musa ve Tektanrılı Din*, (çev.: Oya Kasap), Say Yayınları, İstanbul 2012, s.113.

Atkinson, Darwin'ın bu düşüncesini alıp işleyerek genişletmişti. Ona göre; babanın, rakibi olan oğullarını sürü dışına sürmesi sonucunda birbirinin yakınında yaşayan iki küme oluşmaktaydı. Birinde baş erkek, elde edilmiş olan kadınlar, kendi kızları ve her iki cinsten çocuklar bulunmaktaydı. Diğerinde de olasılıkla bir poliandri durumunda yaşamakta olan sürülmüş oğullar bulunuyordu. Bu sürgün erkeklerden bir bölümü kendilerini babadan daha güçlü hissettikleri zaman ona saldırıp öldürdüler ve onu yediler. Aralarındaki en güçlü genç erkek babanın yerine geçti. Bu savaş durmadan yinelenebilirdi ama Atkinson'a göre günlerden bir gün babanın kadınlarından biri onu, günü gelince yerini almak üzere oğullarından birini saklamaya ikna edebildi. Tek koşul oğulun babanın kadınlarına dokunmaması olacaktı. Ensest yasağının başlangıcı bu olaydı.

Freud, *Musa ve Tek Tanrılı Din* adlı eserinde daha önce *Totem ve Tabu*'da dinin ve uygarlığın temeli olarak kabul ettiği Oedipus kompleksinden tekrar söz etmiş ve bu kuramı oluştururken Darwin ve Atkinson'un yukarıda bahsettiğimiz varsayımlarından yola çıktığını ifade etmiştir. Bu varsayımın ardından Freud Robertson Smith'in totem kuramına⁸⁷ dayanarak, baba sürüsünün sonradan kardeşler klanına yerine bıraktığı görüşünü benimsemiştir. Birbirleriyle barış içinde yaşayabilmek için babalarını yenilgiye uğratan kardeşler, aslında babalarını kendilerine sahip olmak için öldürdükleri kadınlardan el çekmiş ve dış evlilik yasasını benimsemişlerdir. Böylece babanın otoritesi yıkılmış, anaerkil hukuk düzenine dayanan aileler kurulmuştur. Babalarına karşı oğulların çelişik duygusal tutumları, bütün sonraki gelişim boyunca varlığını korumuştur. Babanın yerine belli bir hayvan (totem) geçirilmiş, ilgili hayvana kabilenin atası ve koruyucusu gözüyle bakılmış, kendisine herhangi bir zarar verilmesi ya da öldürülmesi yasaklanmıştır. Yılda bir kez kabilenin erkekleri düzenlenen bir şölende bir araya gelip, kendisine taptıkları totem hayvanını parça parça doğrayıp hep birlikte yemiştirler. Bu durum; toplumsal düzenin, ahlak yasalarının ve dinin kaynağını oluşturan baba katlinin törensel bir yinelenişidir.⁸⁸

2.4. EROS (SEVGİ)

Eros, ilkçağın en eski metinlerinden beri evrende birleşme ve üretmeyi sağlayan doğal bir güç olarak karşımıza çıkar. Hesiodos yaratılışı anlatırken Khaos'tan hemen sonra

⁸⁷ Ona göre insanlar küçük klanlar halinde totem inancı ve kurallarıyla yaşamaktayken o totemi belli zamanlarda öldürüp ortak ziyafetlerde yemektedirler.

⁸⁸ **Freud**, *Musa ve Tektanrılı Din*, s.176.

Eros'u sayar, onun etkisini insan dünyasında açıkça gördüğü halde, ilk tanrılar arasına nasıl yerleştireceğini iyice bilemez, ama bu evrensel ilkeyi gene de saymış olmak için şöyle der: “*Khaos'tu hepsinden önce var olan, sonra geniş göğüslü Gala, Ana Toprak...Ve sonra Eros, en güzeli ölümsüz tanrıların, o Eros ki elini, ayağını çözer tanrıların ve insanların da tanrıların da ellerinden alır yüreklerini, akıl ve istem güçlerini.*”⁸⁹

Ama daha sonra, Eros'un devler, Titanlar gibi azman yaratıkların birleşmesinde ne gibi bir rol oynadığını tanımlamakta güçlük çeker, giderek “parthenogenesis”, yani kendi kendiliğinden doğurma ilkesini bazı tanrısal varlıklar için sürdürür. İlkçağın en içli ve bilinçli aşk şairi Sappho da Hesiodos'a benzer bir tanımlama verir: “*Gene Eros, elimi, kolumu çözen, hem tatlı hem acı Eros, o karşı gelinmez yaratık sarsıyor beni.*”⁹⁰

Hesiodos'tan başka theogonia ve kosmogonia'larda da Eros'a yer ayrılır. Orfizmdenilen ve şair Orpheus'tan geldiği ileri sürülen mistik akımda da Eros'un dünyayla birlikte kaos'tan çıktığına, yahut da Gece'den doğma evren yumurtası ikiye bölünüp yarı kabuğundan gök, yarı kabuğundan toprak ortaya çıkınca, Eros'un da doğduğuna inanılmaktadır.⁹¹

Sevgi ile ilgili olarak, Aziz Augustinus'un zaman hakkında söyledikleri geçerlidir: Sevginin ne olduğunu bize hiç kimse sormadığı zaman, onun ne olduğunu biliriz. Sevgi konulu felsefî tartışma, felsefenin kendisi kadar eskidir. Felsefe kendisini, idrake yönelik soru ve karşı soru yöntemi olarak ortaya koymuş, Platon'un *Symposion* adlı eserinde Eros'u araştıran soruyla bu özelliğin zirvesine ulaşmıştır. Daha sonraki yüzyıllar boyunca, düşünsellik ve din savaşları bu zirveye göre yönlerini belirlemişlerdir. Platon Eros'u, güzel ve gerçeğe yönelik uzanışın, ivme kazandıran kuvveti olarak tanımlamıştır. Freud bu bağlamda Platon'u devam ettirmiştir. Ancak yine de o Platon'un soruş tarzını radikal bir şekilde reddeder. Çünkü Platon cinsel arzuya şu görevi atfetmiştir: Giderek daha “yüce” oluşumlar oluşturmak üzere çözünmek, gerçek ve güzelin, aynı hedefe yönelik idrakleri ile huzura kavuşmak. Freud'un ilgi alanı, aşkın geleneksel tartışma ve sistemlerini reddeder. Çünkü bunlar yüzyıllar boyunca mutlu ve mutsuz aşkı, dünyevi ve uhrevi aşkı, birbirlerini seven çiftleri ve yalnız başına olan

⁸⁹ Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, s.106.

⁹⁰ Erhat, age., s.106.

⁹¹ Erhat, age., s.106.

sevdalıyı, sahte aşkı ve kemale erdiren aşkı, ebedi aşkı ve fani aşkı ve bir hapishane olarak aşkı, Tanrıya yönelik sevgiyi ve Tanrının sevgisini ele almışlardır. Daima aşkın yapısını idrak etmeyi amaçlamışlardır. Bütün bu tartışmalar ve sistemler, Platon'un *Symposion* adlı eserinde yer alan, Sokrates'in şu sistematik sorusunun neticeleridir: Eros ne ve kimdir?⁹² *Symposion* diyalogunda sevgi en geniş anlamıyla her iyi olanı ve bizi mesut edeni arzulamaktır⁹³ şeklinde tanımlanmıştır. Platon'a göre aşk güçlü bir yaratık (daimon) ve tanrılar ile insanlar arasında bir elçidir. Eros yarattığı güzelliğin kavranmasıyla algılananın ötesinde ölümsüz bir dünyaya, yani idealar dünyasına çıkan bir yoldur.

Eros, Freud'un psikanalitik yönteminin uygarlık öğretisine aktarılabileceği bir diğer önemli kavramdır. Freud, insanı iki temel içgüdüsel dürtü (kendini koruma ve libido ya da sonradan "eros" diye değiştirdiği cinsel güdü) tarafından belirlenen ve yönlendirilen kapalı bir sistem olarak görmektedir. İnsanın doğuştan getirdiği bu biyofizyolojik dürtüler organizmada sürekli doyurulmak üzere kendini hissettirir. İnsanda doyurulması gereken temel ihtiyaç olarak kendini hissettiren bu dürtüler, gerginlik ve nahoş bir yaşantı olarak algılanır. Dürtüsel uyarılmayla gerginleşen organizma dürtü nesnesine yönelir ve doyumla ihtiyaç giderilir, gerginlik kaybolur. Bu da öznel bir haz olarak yaşanır. İnsan, temelde çevreden soyutlanmış bir varlık olup, esas amacı tüm benliğiyle varlığını idame etmek ve libidinal arzularını mümkün olduğu kadar yüksek düzeyde doyurmak olan bir canlıdır. Freud'un insanı, Erich Fromm'un tabiriyle, psikolojik olarak dürtülenen ve güdülenen 'homme machine' dir.⁹⁴

Freud; libidinal dürtülerin doyumu için olduğu kadar kendini koruma ve varlığını sürdürme ihtiyacı açısından da insanların cinsel nesnelere ve kişilere ihtiyacı olduğunu gayet tabi kabul eder. Ancak ona göre, sevgi, şefkat, aşk, bağlılık, sadakat gibi ihtiyaçlar kendi başlarına bağımsız bir dürtü olmaktan çok libidonun dışa vuran sonuçları olarak ele alınmalıdır. Kişiler fiziksel ve biyolojik dürtülerin doyumu için birbirlerine muhtaçtırlar. İnsanın öteki ile ilişkisi araçsaldır. Kişiler arası ilişkiler her zaman

⁹² Sigmund **Freud**, *Sevgi ve Cinsellik Üzerine*, (çev.: Akın Kanat), İlya İzmir Yayınevi, İzmir 2009, s.8.

⁹³ **Platon**, *Şölen-Dostluk*, (çev.: Sabahattin Eyüboğlu, Azra Erhat), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s.49.

⁹⁴ **Güleç**, *Freud*, s.31.

ikincildir, insanın temelde diğer insanlarla kurduğu ilişkiler bireysel egoların doyumu için gereklidir.⁹⁵

Dürtü, Freud’a göre, “zihne yapılan bir uyarıdır”. Dürtülerin nesneleri, onları doyuma ulaştıracak olan ne ise odur. Bu nesnenin dışsal olması da gerekmez; organizma kendi bedeninin bir parçasını da doyum sağlayacak olan bir nesne diye kabul edebilir. Buna tipik bir örnek olarak parmak emme gösterilir. Freud, *Psikanalize Giriş* adlı kitabında dürtü kuramının geçmişini anlatırken, başlangıçta dürtüleri canlıların iki temel ihtiyacı “açlık ve cinsellik” ile ilişkilendirdiğini, tüm dürtüleri de böylece bu iki işleve bağlı olarak iki grupta topladığını ifade etmiştir. Dürtü kuramının ilk dönem formülasyonuna göre iki temel dürtü, “cinsel dürtü” ve “ego dürtüleri” insanın bireysel benliğini korumaya yönelik güdülerdir, ruhsal yaşamın temelinde yatmaktadır. Birinci gruptaki cinsel dürtülerin (libido) biyolojik temeli, insan türünün sürekliliğine, ikinci gruptakilerin temeli ise, birey olarak insanın öz varlığını sürdürmesine dayanmaktadır. Ego dürtüleri, bir dizi dışa dönük eylemlerle (yemek, içmek, besin arayıp bulmak vs.) doyuma ulaştırılabildiklerinden, psikolojik açıdan önemli olan, doyuma ulaştırılması genellikle çevresel nedenlerle baskı altında tutulan ya da Freud’un özgün deyişiyle “bastırılan” cinsel dürtüleridir. Cinsel dürtülerin, sinir sistemi üzerindeki doyuma ulaşma ve dolayısıyla haz aramaya dönük baskısını simgeleyen bileşik enerjiye ise libido demektir. Libido ruhsal yaşamı ayakta tutan enerjidir. Hiçbir zihinsel işlem ve eylem onsuz düşünülemez.⁹⁶

Libido, doğumdan ölene kadar çeşitli doyum nesneleri arayan cinsel dürtülerden kaynaklanan yaşamsal-zihinsel bir enerjidir. İnsanın temel yaşam ilkesi olan “acıdan kaçma, hazza yönelme” eğilimindeki ruhsal-zihinsel aygıt, kendisi üzerinde baskı yapan libidoyu en alt düzeyde tutabilmek için onun çeşitli doyum nesnelerine yönelmesini sağlar. Freud’un, bu yönelmeyi ya da eğilimi açıklamak için kullandığı terim “cathexis” (katheksis), Yunancada “yatırım” demektir. Böylece zihin aygıtı, psiko-ekonomik bir biçimde, libidoyu çeşitli nesnelere yatırır. Buna “libidinal katheksis” denir. Katheksis ile dürtüler tam ya da kısmi bir doyuma kavuşurlarken, zihin aygıtı da üzerindeki libido

⁹⁵ Güleç, age., s.32.

⁹⁶ Freud, *Psikanaliz Üzerine*, s.126.

baskısından kurtulur. Görüldüğü gibi, bu mekanizmanın işleyişinde de “haz ilkesi” itici bir güç olarak rol almaktadır.⁹⁷

Freud, cinsel dürtüler ve ego dürtüleri ayrımını bir süre kullandıktan sonra, *Haz İlkesinin Ötesinde* adlı kitabını yazdığında bu sınıflandırma yerine yepyeni, çarpıcı ve zaten hemen her çevreden eleştirileri üstüne çekmiş olan psikanalize karşı tepkileri büsbütün artıran bir “karşıtlıklar ilkesi” geliştirmiştir. Freud bu ilkeyle yaşam denilen tabloyu iki temel içgüdüyle çizmiştir. Bir yanda özyaşamı ve soyyaşamı sürdürme içgüdüleri yani *Sevgi (Eros)* vardır. Onun karşısında ise ölüm ya da yok etme içgüdüleri olan *Thanatos* vardır. Freud’a göre yaşamsal fenomenlerin çeşitliliği, sadece biriyle veya öbürüyle değil, bu iki ilkel içgüdünün eş zamanlı veya karşılıklı eylemleri sayesinde açıklanabilir. Freud’un bu dualist teorisi çok az genel kabul görmüş ve psikanalistler arasında da pek yer bulamamıştır.⁹⁸ Freud’un bu teorisi bize Empedokles’i hatırlatmaktadır. Freud, *Eros ve Thanatos* adlı makalesinde bu durumu şöyle izah etmiştir:

“Yunanlı filozof evrenin ve zihnin yaşamını kontrol eden iki prensip olduğunu ve bu prensiplerin birbiriyle ebedi bir çelişki içinde olduğunu söylüyordu. Bunları sevgi ve nifak olarak adlandırıyordu. ‘İçgüdüler gibi doğal güçler ve asla bilinçli amaçlara sahip zekâlar değil’ diye tanımladığı bu güçlerden birinin dört elementin atomlarını tek bir birlik haline getirmek için çabaladığını, diğerinin de bu bileşimleri parçalamaya ve atomları elementlerine ayırmaya çalıştığını açıklıyordu. Empedocles dünyanın gidişatını bu iki temel güçten birinin zafer kazandığı dönemlerin sürekli, hiç bitmeyen bir değişimi olarak görüyordu; bazen sevgi bazen de nifak görevini yerine getirip evreni yönetiyordu, onun ardından ise mağlup olan güçleniyor ve tekrar zafer kazanıyordu. Empedocles’in iki temel prensibi –sevgi ve nifak- hem adları hem de işlevleri açısından bizim iki temel içgüdümüz olan Eros ve yıkıcılıkla aynıdır; ilki mevcut fenomenleri daha büyük birleşmeler haline getirmek için çabalar, ikincisi ise bu birlikleri dağıtmak ve oluşturduğu yapıları yıkmak için uğraşır.”⁹⁹

Empedokles, evrende birden fazla tözün varlığını kabul etmiş ve bunları ateş, toprak, hava ve su olarak belirlemiştir. Buna karşılık, bu tözlerin birbirleriyle birleşme ve ayrılmalarının nedeni olarak iki ilkenin, iki kuvvetin yani Sevgi ve Nefret’in varlığını

⁹⁷ Güleç, age., s.34.

⁹⁸ Sigmund Freud, *Haz İlkesinin Ötesinde*, (çev.: Mehmet Ökten), Tutku Yayınevi, İstanbul 2014, s.74.

⁹⁹ <http://www.dusuncetarihi.com> [Erişim Tarihi: 27 Ocak 2015].

kabul etmiştir. Bu iki kuvvet fail nedendir.¹⁰⁰ Empedokles’e göre evrende sevgi ve nefret eş zamanlı olarak birlikte sırayla hüküm sürerler. ‘*Sevgi veya dostluk*’ birleştirici ilke, ‘*Nefret veya uyuşmazlık*’ ayırıcı yani çözümleyici ilkedir. Evrende Sevgi’nin egemenliğini Nefret’inki, Nefret’in egemenliğini de Sevgi’ninki takip etmektedir. Sevgi farklı türlerden unsurları birbirleriyle birleştirir, aynı unsurun parçalarını birbirinden ayırır. Nefret ise ayrı türden unsurları birbirinden ayırır, aynı türün parçalarını birbirleriyle birleştirir. Bu açıdan bu iki ilke Freud’un düşüncesindeki *Eros* ile *Thanatos* ile benzerlik göstermektedir. *Eros* ile *Thanatos* bizzat kültürü yaratan ilkeler olarak karşımıza çıkmaktadır. *Eros*, Empedokles’in *Sevgi ilkesi* ile, *Thanatos* ise *Nefret ilkesi* ile oldukça benzerdir ve her iki düşüncede de bu ilkelerin işlevleri neredeyse aynıdır.

Freud’a göre kültürün ortaya çıkmasındaki iki temel etken çalışma ve sevgidir. Freud, Marksizm sempatizanı olmamasına rağmen çalışma ve ekonominin insan yaşamında önemli faktörler olduğunu düşünmektedir. Toplum üyelerinin hayatta kalmak için çalışması gerektiği cinsel enerjilerini kontrol altına almak için de çalışmaları gerekir. Bu nedenle o insan toplumunun motivesini temelde ekonomik olarak belirlemiştir.¹⁰¹ İlk insan, yeryüzündeki kaderini çalışma, iş sayesinde iyileştirebilmesinin kendi ellerinde olduğunu keşfettikten sonra, bir başkasının kendisiyle birlikte mi yoksa kendisine karşı mı çalıştığını önemsemeden edemezdi. Bu başkası, onunla birlikte yaşamının yararlı olduğu bir çalışma arkadaşı olarak değer kazanmaya başladı. Daha önce, maymunso döneminde, aile oluşturma alışkanlığı edinmişti; ailenin üyeleri muhtemelen onun ilk yardımcılardıydılar. Freud’a göre ailenin kurulması, genital tatmin ihtiyacının bundan böyle ansızın insanın yanında belirip çekip gittikten sonra uzun süre kendisinden bir haber alınamayan bir misafir gibi davranmaktan çıkıp kalıcı kiracı olarak bir kişinin yanına yerleşmesi ile ilintilidir. Buna göre erkek atanın cinsel nesneyi yanında tutma ihtiyacının motifi (kadın) çaresiz, yardıma muhtaç çocuklarından ayrılmak istemeyen dişi, kendi çıkarları doğrultusunda daha güçlü olan erkeğin yanında kalmak durumundaydı.¹⁰²

Freud bu temellendirmeler ile sevgiyi kültürün temellerinden biri olarak kabul etmiştir. Çünkü ona göre cinsel (genital) sevgi deneyimi insana en güçlü tatmin olma

¹⁰⁰ Ahmet **Arslan**, *İlkçağ Felsefe Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, s.162.

¹⁰¹ S., **Appel**, “Freud on Civilization”, *Human Relations*, vol.48, no.6, 1995, s.632.

¹⁰² **Freud**, *Kültürdeki Huzursuzluk*, s.103.

yaşantılarını tattırır, ona aslında bütün mutlulukların örneğini sunar. Dolayısıyla hayatta da mutluluğun gerçekleştirilmesinin, cinsel ilişkiler alanında aranabileceği akla yatkın gelecektir. Fakat devamında kişi, seçtiği cinsel nesneye kendini bağımlı hale getirdiğini ve bu nesne tarafından aşağılandığında ya da sadakatsizlik, ölüm gibi nedenlerle onu kaybettiğinde en büyük acılara boğulur. Freud'a göre bütün zamanların bilgeleri bu nedenle üstüne basa basa hayatın bu yolundan uzak durmayı tavsiye etmişlerdir; fakat yine de bu yol insanlığın büyük bir bölümü için çekiciliğini kaybetmemiştir. İnsanların sevgi yoluyla yine de mutluluğu bulmaları mümkün olacaktır, ama bu durumda da sevginin işlevlerinin ruhsal yönden büyük ölçüde değiştirilmesi de kaçınılmazdır. Bu kişiler sevilme yerine kendilerinin sevmesi düzlemine geçerler ve böylece sevgi nesnesinin kendilerini kabul etmesi zorunluluğundan kurtulurlar; sevgilerini tek tek nesnelere değil de bütün insanlara eşit miktarda pay edip yönelterek cinsel nesnenin kaybedilmesi ihtimaline karşı kendilerini güvenceye alırlar. Dolayısıyla genital sevginin dalgalanmalarından, kararsızlıklarından ve hayal kırıklıklarından da dürtüyü hedefi engellenmiş bir uyarıma dönüştürerek kaçınırlar. Bu durum şefkatli bir hissetme halidir, bu durumun meydana geldiği o saldırı gibi hareket eden genital sevgi yaşantısı ile pek bir benzerliği kalmamıştır. Aileyi kurmuş olan sevgi, doğrudan cinsel tatminden vazgeçmeyen o en baştaki biçimiyle olduğu kadar hedefi engellenmiş şefkate dönüşmüş haliyle kültürde hala etkili olmaya devam etmektedir. Her iki biçimde de sevgi, çok sayıda insanı birbirine bağlama işlevini sürdürür. Genital ihtiyaçları nedeniyle bir aile kurmuş erkek ile kadın arasındaki ilişkiye sevgi (aşk) denir. Ama anne baba ile çocuklar, ailedeki kardeşler arasındaki olumlu duygulara da, her ne kadar bu ilişkileri hedefi engellenmiş sevgi, şefkat diye tanımlamamız gerekiyorsa da sevgi denmektedir. Hedefi engellenmiş sevgi, başlangıçta zaten bütünüyle tensel sevgiydi ve insanın bilinçdışında hala da öyledir. Her ikisi de, tamamen tensel ve hedefi engellenmiş sevgi, ailenin ötesine uzanır ve o zamana kadar yabancı olan ile yeni bağlar kurar. Genital sevgi yeni ailelerin kurulmasına yol açar. Hedefi engellenmiş sevgi ise, genital sevginin kimi kısıtlamalarından, örneğin sadece bir kişiye yönelikliğinden kurtulduğu için kültür bakımından önemli dostluklara zemin oluşturur.¹⁰³

Kültürün gelişmesi, tıpkı bireyin çocukluktan erişkinliğe doğru büyümesi gibi, *Eros* ile *Ananke*'nin, aşk ile işin meyvesidir. İşten çok da, aşkın meyvesidir. Çünkü doğaya

¹⁰³ **Freud**, *Kültürdeki Huzursuzluk*, s.108.

egemen olmak için çalışmada birleşmek gerekliliği, bireyleri tek bir toplumsal bünye olarak birleştiren libidinal bağın yanında pek küçük kalır. Dolayısıyla *Eros* hem bireysel mutluluk arayışına hayat vermekte hem de insanları gitgide daha büyük gruplar halinde birleştirmek istemektedir.¹⁰⁴ Söz konusu ilkel ailede de insanların birlikte yaşamaları bir yandan dış ihtiyaç ve zorlamaların yarattığı çalışma mecburiyetince bir yandan da, erkek açısından bakıldığında kadının temsil ettiği cinsel nesneden, kadının açısından bakıldığında kendisinden kopartılmış parça olan çocuktan yoksun kalmasını istemeyen sevginin kudretince iki düzlemde temellenmişti. Böylece *Eros* ile *Ananke*, aynı zamanda insan kültürünün de ebeveyni oldular. Kültürün ilk başarısı, çok sayıda insanın artık bir topluluğun içinde bir araya gelip öyle kalabilmelerini sağlamış olmasıydı.¹⁰⁵

Freud'un bu kuramının Batı felsefesinin neresinde durduğuna bakacak olursak *Logos* terimlerindeki varlık anlayışına karşı mantıksal olmayan terimlerdeki varlık anlayışının karşılıklı savaşını görürüz. Antik Yunan düşüncesinde varlığın özü olarak *Logos* anlayışının imlemleri ne olursa olsun, Aristoteles mantığının yerleşmesinden bu yana, terim düzenleyen, sınıflandıran, egemen olan akıl düşüncesi ile birleşmiştir. Bu akıl düşüncesi üretken olmaktan çok alıcı olan, aşkınlıktan çok doyuma doğru yönelen, güçlü bir şekilde haz ilkesine bağlı kalan yeti ve tutumlar ile karşıtlığını giderek arttırmıştır. Bunlar aklın ilerlemesine hizmet edebilmek için yenilmeleri ve sınırlanmaları gereken akla uygun olmayan ve akıl dışı öğeler olarak görünürler. Akıl, doğanın daha da etkili dönüştürülmesini güvence altına alacaktır. Fakat yabancılaşmış emeğe ayrılan zaman bireysel gereksinimlere düşen zamanın önüne geçer. Yani doyumun *Logos*'u yabancılaşmanın *Logos*'u ile çelişir. İkisini uyumlu kılma çabası Batı metafiziğinin temel kaynaklarından biridir. Bu metafizik klasik formülasyonunu varlık kiplerinin *nous theos*'ta doruğuna ulaşan Aristotelesçi hiyerarşisinde kazanır: *Nous theos* ki, varoluşu artık kendisinden başka herhangi bir şey tarafından tanımlanmaz ve sınırlanmaz, tersine tüm durumlarda ve koşullarda bütünüyle kendisidir. Aristoteles'e göre, bu varlık kipi Tanrıya ayrılmıştır. Fakat Aristoteles'in anlayışı dinsel bir anlayış değildir. *Nous theos* bir bakıma evrenin parçasıdır. Ne onun yaratıcısı, ne efendisi, ne de kurtarıcısıdır.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Ricoeur, *Yoruma Dair: Freud ve Felsefe*, s.264.

¹⁰⁵ Freud, *age.*, s.105-106.

¹⁰⁶ Marcuse, *Eros ve Uygarlık*, s.91.

Aristotelesçi anlayış tüm sonraki dönüşümler boyunca diri kalır. Akıl Çağının sonunda Batı düşüncesi kategorilerinin ve dünyasını yöneten ilkelerin geçerliğini tanıtlamak için Hegel ile son ve en büyük girişiminde bulunduğu zaman, vardığı yer yine *nous theos*'tur. Yine gerçekleşme mutlak ideaya ve mutlak bilgiye bağlıdır. Hegel, *Tinin Görüngübilimi* adlı eserinde aklın yapısını egemenliğin yapısı ve egemenliğin üstesinden gelme olarak açığa serer. Akıl, doğal ve tarihsel dünyayı yenen ve onu kendini gerçekleştirmesinin gereci yapan insanın gelişmekte olan özbilinci yoluyla gelişir. Yalın bilinç özbilinç aşamasına ulaştığı zaman kendini Ben olarak bulur ve ben ilk olarak istektir: Kendisinin bilincine ancak kendini bir “başkasında” ve onun yoluyla doyurarak varır. Ama böyle bir doyum başkasının “olumsuzlanmasını” gerektirir. Çünkü Benin kendini tüm başkalığa karşı gerçekten “kendi için varlık” yoluyla tanıtlaması gerekir. Bu bireyin kavramıdır. Hegel’e göre özbilinç doyumuna ancak bir başka özbilinçte erişebilir. Nesne-dünyaya karşı saldırgan tavır, doğa üzerinde egemenlik böylece sonunda insanın insana egemenliğini amaçlar. Bu öteki öznelerle karşı saldırganlıktır. Benin doyumunu onun bir başka Ben ile “olumsuz ilişkisi” üzerine koşulludur.¹⁰⁷ Hegel felsefesinde “Hakikat küll (bütün)’dür, bu da tam olarak mutlak olandır.” Mutlak bilgi, ruhun kendisini tam olarak açığa çıkarmasının bilgisidir, fakat bu süreç ruhun bilgi ya da bilinç sürecinin birbirinden ayrılmasının bir sonucu olarak ortaya çıkan bir süreç değildir. Bu süreçte kendi tarihini anlayan ruh, kendisini anlamış demektir. Ruhun kendisini mutlak olarak anlaması ile kendi tarihini anlaması bir ve aynı şeydir.¹⁰⁸ Batı felsefesi başlamış olduğu düşünce ile sonlanır. Başlangıçta ve sonda, Aristoteles’te ve Hegel’de en üst varlık kipi, aklın ve özgürlüğün en son biçimi *nous, tin, Geist* olarak görünür.

Hegel’den sonra Batı felsefesinin Aydınlanma felsefesiyle doruğa çıkan akılcı eğilimi tükenir. Varlığın özü artık Logos olarak tasarlanmaz ve egemenlik mantığına meydan okunur. Schopenhauer varlığın özünü istenç olarak tanımlar ve istenç ne pahasına olursa olsun kurtarılması gereken doyurulamaz istek ve saldırganlık olarak ortaya çıkar.¹⁰⁹ Schopenhauer’a göre insanın özü ne bilinçte ne de akıldadır. Bu bütün filozofların sahip oldukları oldukça eski bir yanılgıdır ve izale edilmelidir. Bilinçli düşüncelerimiz derin bir denizin sadece üst kısmıdır. Düşünce ve yargı faaliyetimiz zannedildiği gibi

¹⁰⁷ Marcuse, age., 95.

¹⁰⁸ Arslan Topakkaya, “Tinin Fenomenolojisi’nde Bir Sistem Olarak Bilinç Tecrübesi”, *Yeditepe’de Felsefe*, sayı:9, 2010, s.16.

¹⁰⁹ Marcuse, age., s.95.

mantıksal ilkeler tarafından belirlenmemektedir. Bunlar bizdeki derinliklerde gerçekleşmektedir. Bizim bu sırlı iç dünyamız, bizim istememizdir. Bu isteme sayesinde aklımız faaliyet göstermektedir. İsteme kuvvetli, fakat kör biri olarak, gören fakat felçli olan akli sırtında taşımaktadır. İnsan farkında olmadan yaşama isteği tarafından sürüklenmektedir. Bu istek değişmeyen ve her türlü düşüncenin temelinde olan bir istektir. Hafıza da sadece istemenin bir kölesidir. Karakter de istemeyle belirlenir. Hayatta istemenin kendisini gösterdiği en önemli yer üretilir. Kendi varlığını garanti altına alan canlı, hemen neslini devam ettirme kaygısına düşmektedir. Burada isteme tamamen bilgiden bağımsızdır. Schopenhauer sevginin, değişim aracı olduğunu söyler.¹¹⁰ Her insan kendinde eksik olanı sever. İki farklı cinsiyeti birbirlerine çeken güç, yaşama isteğinin kendisini çoğaltmada göstermesidir. Dolayısıyla Schopenhauer Alman İdealistlerinin görüşlerine karşı çıkmaktadır. İdealistler için son nokta mutlak olan *tin* iken; onun için biricik olan ise akıl karşıtı irrasyonel olan kör istektir. Dünya ne mantıksaldır ne de mantık dışıdır o sadece alogik yani akıl dışıdır. Akıl, sadece akıl dışı olan istemenin bir aletidir. O bu düşüncelerle, bütün batı felsefesinde o zamana kadar hâkim olan evrenin bir harmoni olduğu görüşünü yerle bir etmiştir. Optimizmden pesimizme geçişi de bununla ilgilidir.¹¹¹

Nietzsche de Schopenhauer'ın *isteme* kavramından hareket etmiş fakat ondan farklı bir noktaya ulaşmıştır. Nietzsche'ye göre “*tüm itici güçler güç istencidir; bunun dışında hiçbir fiziksel, dinamik veya psişik güç yoktur.*”¹¹² Dünyanın özü ona göre istemektir, yani gücü istemektir. Bu cümlelerin gerisinde Nietzsche'nin bütün metafiziği inkarı, felsefe ve dinin bu dünyayı aşan her türlü ideal açıklamaların kesinkes reddi vardır. Bu düşünceyi özetle o “Tanrı öldü” cümlesiyle açıklar. “Sonsuz ideler, kendinde şey, öte taraf” gibi kavramlar illüzyondan başka bir şey değildir. Fakat bu illüzyonlar hasta ve yok olan, hayatı ve dünyayı olumsuzlaya illüzyonlardır. Nietzsche'nin dünya tasavvuru, yani durmadan değişen, hareketli, oluştan yok oluşa, yok oluştan oluşa geçen bir dünya tasarımı ilkçağ filozoflarından Herakleitos'ta vardır. Nietzsche Herakleitos'tan kendisine kadar gelen bütün filozofları görmezden gelmemiştir fakat kendisiyle o filozoflar arasına bir sınır koymuştur. Kendisine kadar olan felsefeyi çıkmaz sokak olarak görmüş ona güvenmemiştir. O kendine kadar gelen felsefeyi yıkmayı ve yeni bir

¹¹⁰ Arthur **Schopenhauer**, *Aşkın Metafiziği*, (çev.:Hasan İlhan), Alter Yayıncılık, Ankara 2014, s.40.

¹¹¹ Arslan **Topakkaya**, *Çağdaş Felsefe* (Yayımlanmamış Ders Notları), Mersin Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Mersin 2006, s.7.

¹¹² Friedrich **Nietzsche**, *Güç İstenci*, (çev.:Nilüfer Epçeli), Say Yayınları, İstanbul 2010, s.439.

düşünce tarzı kurmayı istemekte; bunun da kendinden önceki felsefenin kavramlarıyla olamayacağına inanmaktadır. Nietzsche onlarla savaşmakta ve kendi “somut” düşünce ve dilini yaratmaya çalışmaktadır.¹¹³

Freud’un görüşleri ile Schopenhauer ve Nietzsche’nin felsefî düşünceleri doğal olarak birbirine benzemektedir. Freud’un bu iki düşünürden etkilenmiş olması son derece olasıdır. Fakat o *Yaşamım ve Psikanaliz* adlı eserinde bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

“Psikanalizle Schopenhauer’in felsefesi arasında göze çarpan geniş çaptaki uygunluklar (Schopenhauer ruhsal yaşamda duyguların egemenliği ve cinselliğin pek büyük önem taşıdığı görüşünü savunan bir filozof olmakla kalmamış, insanda bir bilinçdışına itme mekanizmasının varlığını da sezmişti.) benim bu filozofun öğretisini daha önceden bilip tanımamla açıklanamaz. Hayatımda Schopenhauer’ı pek geç okumak kismet olmuştur. Bir başka filozofa, sezîş ve görüşleri psikanalizin güçlülükle vardığı sonuçlara alabildiğine şaşırtıcı bir uygunluk gösteren Nietzsche’ye ise salt bu yüzden uzun süre yaklaşımdan alıkoymdum kendimi; benim için böyle bir davranışın önemli nedeni, bir buluşu önce kimin yaptığından çok tarafsız gözlem gücümü yitirebilme korkusuydu.”¹¹⁴

Batı felsefesinin bu seyrinde Freud’un kuramı da varlığın özünü tanımlamaya girişerek, onu *Logos*’un karşıtı biçimde *Eros* olarak tanımlamıştır. Ölüm içgüdü Eros’a (varlık ilkesi) karşı yokluk (varlığın olumsuzlanması) ilkesini onaylar. Freud’un anlayışında iki ilkenin her yerde ve her zaman bulunan kaynaşması varlığın ve yokluğun geleneksel metafiziksel kaynaşmasına karşılık düşer. Freud’a göre varlık özsel olarak haz için çabadır. Bu çaba insan varoluşunda bir amaç olur. Eşeyssel içgüdüler yaşam içgüdüleridir; gelişen yaşam gereksinimleri ile uyum içinde doğaya efendi olarak yaşamı sürdürme dürtüsü kökensel olarak erotik bir dürtüdür. Freud’a göre varoluş için verilen savaş kökende haz için verilen bir savaştır. Kültür de bu amacın ortaklaşa yerine getirilmesiyle başlar.¹¹⁵ Varoluş için verilen bu savaş yaşam koşullarını iyileştirmek için dolayısıyla mutluluk için verilen bir savaştır. Gereksinimlerini karşılamak için çalışmaya başlayan insan doğaya egemen olmak ister. Bu süreçte, ‘başkası’ onunla birlikte yaşamının yararlı olduğu bir çalışma arkadaşı olarak değer kazanmaya başlamıştır. Maymunu döneminde aile oluşturma alışkanlığı edinmiş olan insan için ailenin üyeleri ilk yardımcıları olmuştur. Ailenin ise temelinde sadece cinsel dürtüler

¹¹³ Topakkaya, age., s.15.

¹¹⁴ Freud, *Yaşamım ve Psikanaliz*, s.136.

¹¹⁵ Marcuse, age., s.99.

yoktur. Ailede bireyleri bir arada tutan bir bağ vardır ve bu bağ sevgidir. Çalışma ve sevgi bir yandan dış dünyaya gittikçe daha iyi egemen olma, bir yandan da insanları bir arada tutma konusunda birlikte etkili olan iki temel etkidir. Bu şekilde kültürün erotik temeli dönüştürülmüş ve uygarlığın temeli çalışma ve sevgi ile atılmıştır.

Bu bağlamda temel olarak doğaya üstünlük atfeden, insanları efsane ve mitlerden kurtaran ve neticede bireyi, insanî olmayan belirlenmiş ilişkiler yasasına mahkum eden Aydınlanma geleneğine yönelttikleri totaliterlik iddiaları ile düşünce dünyasında yerlerini alan Frankfurt Okulu'na veya diğer adıyla Eleştirel Teori'ye de değinmek gerekir. Eleştirel Teori'nin en etkili olduğu alan onların geliştirmiş oldukları kültür kuramıdır. Okul, bu alandaki kavramsallaştırmasını daha çok kitle kültürü ve kültür endüstrisi tanımlamaları ile ortaya koymaktadır. Onları bu noktaya yönelten temel etmen kapitalizmin sadece ekonomi politik ile açıklanamayacak kadar karmaşık bir yapı arz ediyor olmasıdır. Kapitalizmin geç döneminde ortaya çıkan toplumun temel özelliği olan hegemonya ve ikna süreçlerinin kültürel boyutu onları bu konu üzerine yoğunlaşmaya sevk etmiştir. Frankfurt teorisyenlerince geliştirilen “kültür endüstrisi” kuramının temel çıkış noktasında 1930'lı yıllarda faşizmin hızlı bir gelişim trendi içinde olmasının katkısı büyük olmakla birlikte, sosyalist hareketlerin de dikkate değer bir gerileme içinde olduğu gerçeği de bulunmaktadır.¹¹⁶

Frankfurt Okulu'nun kültürel olaylarla, yani insan bilincinin ürünleri ve açığa vurmaları ile en uygun olan ilişkisi düşünce ve eylemin çekirdeği olarak bireyde oluşan özel bir ilgiyi de içermektedir. Aynı şey psikolojide özellikle psikanaliz biçiminde de söz konusudur. Okulun önemli isimlerinde Horkheimer, tarihin anlaşılması için bireysel psikolojinin büyük bir önemi olduğunu vurgulamış; Fromm, Freud'un açıklamalarını ailenin sınıfsal yerini ve toplumsal sınıfların tarihsel konumunu içerecek bireysel bir tarih çerçevesine uzatarak Marksizm ve psikanaliz arasında bir ilişki kurmayı denemiştir.¹¹⁷

Fromm, büyük ölçüde kabul edilebilir nitelikteki bir psikolojinin Freud tarafından geliştirilmiş olduğunu öne sürmüştür. Ona göre psikanaliz; materyalist, tarihsel ve toplumsal bir bilimdir. Fromm, dürtü oluşumunun kendisini, yalnızca toplumsal ve tarihsel bakımdan belirli yaşam deneyleri ile diyalektik bir etkileşim içinde ortaya

¹¹⁶ Mustafa Kemal Şan, – İsmail Hira, “Frankfurt Okulu ve Kültür Endüstrisi Eleştirisi”, <http://www.politikadergisi.com> Erişim Tarihi: 05 Nisan 2015.

¹¹⁷ Tom Bottomore, *Frankfurt Okulu*, (çev.: Ahmet Çiğdem), Ara Yayıncılık, İstanbul 1989, s.18.

koyması nedeniyle dürtü teorisinin Marksizm ile uyuştuğunu iddia etmiştir. Marx, ilk yazılarında, insanın dürtü ve içgüdülerinden söz etmiş ve *Kapital*'de, belirli dürtülerin asli doğasını, geneldeki insan doğası ve her tarihsel dönemde değişen insan doğasına dayanarak kabul etmiştir. Fromm, Freudçu psikoloji ve Marksist materyalizmin, bilinçliliği gizli güçlerin yansıması olarak ele almaları noktasında birleştiklerini iddia eder. Marx'a göre bu güçler insanın içgüdüleri, gereksinimleri ve üretici kapasiteleridir. Bu güçler gizli kalmıştır, çünkü sınıflı toplum içinde şeyleşmiş, yabancılaşmış bir biçim almıştır. İnsanın kendi yaratıcı güçleri, bizzat kendisini egemenliği altına alan yabancı bir güce dönüşmüştür.¹¹⁸

Fromm, bu yabancılaşmanın ruhsal etkilerini ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Anahtar etken cinsel dürtünün özel niteliğidir. Açlık dönüştürülebilir nitelikte olmakla birlikte yiyecek dışında başka bir şeyle tatmin edilebilecek kadar da dönüştürülebilir değilken, cinsel itki olağanüstü bir dönüştürülebilirlik yetisine sahiptir; ertelenebilir, bastırılabilir, yüceltilebilir ve biçim değiştirilebilir. Cinsel dürtüdeki bu değişiklikler, bu içgüdünün mevcut gerçek doyum olanaklarına en büyük uyum sağlama yeteneğine sahip olduğunu belirlemektedir. Fromm'a göre bu ideoloji sorununun anahtarı durumundadır. Psikanaliz, insanoğlunun ideolojilerinin, kendilerini ağırlıklı olarak bilinçdışı bir şekilde rasyonalizasyonlar, yani ideolojiler biçiminde ifade eden belirli arzuların, içgüdüsel dürtülerin, ilgilerin, gereksinimlerin ürünleri olduğunu gösterebilir.¹¹⁹

Freud'un özellikle 1920 sonrası dönemine ait teorik çalışmaları Frankfurt Okulu için büyük önem taşımaktadır. Horkheimer'in ekibinin birçok önemli düşüncesine kaynaklık eden ve dolaysız olarak alıntı yaptıkları dönem bu dönemdir. 1920'ler Freud'un çalışmalarında, süper-ego kavramına yol açan tartışmalı ölüm içgüdüğü tezinin gündeme gelmesinden dolayı önemli bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Bu tez, Frankfurt Okulu için ideoloji sorununun anahtarı olmuştur.¹²⁰ Freud'un tarihsel materyalist ideoloji teorisine en kayda değer katkısı süperego nosyonudur. Bu nosyon, mantıksal ve oluşsal olarak, tümüyle gizemli ölüm dürtüsüne dayanan saldırganlık, sadizm ve mazoşizm sorununa bağlıdır. Söz konusu tez, Freud'u, cinsellikteki doğal saldırganlık bileşenine ilişkin düşüncesini gözden geçirmeye yöneltmiştir. Saldırganlığı ölüm içgüdüğü terimleriyle açıklamaya girişmiştir. Bu saldırganlık Freud'un sonraki yazılarında otonom bir içgüdünün göstergesi sayılmıştır. Horkheimer, bu durumun hem

¹¹⁸ Phil Slater, *Frankfurt Okulu*, (çev.: Ahmet Özden), Kabalcı Yayınları, İstanbul 1988, s.187.

¹¹⁹ Slater, age., s.189.

¹²⁰ Slater, age., s.190.

soyut bir kültürel kötümserlik, hem de diyalektik olmayan toplumsal konformizm anlamına geldiğini vurgulamaktadır. Ona göre Freud, savaşta ve başka herhangi bir durumda kendini gösteren vahşeti, ne temel olarak maddi varlıklara yönelmiş dürtülerin bir dönüşümü şeklinde açıklamakta, ne de acıya edilgen olarak katlanma anlamında düşünmektedir. Daha çok cinselliği etkilediği kadarıyla uygarlığın baskısını tatmin için varolan toplumsal potansiyele karşın, kitlelerin bastırmak zorunda kaldıkları gereksinimler üzerindeki baskıdan çok, kalıtsal yıkıcılık dürtüsü üzerindeki bir baskı olarak sayma eğilimindedir.¹²¹ Dolayısıyla Freud'un kültürel kötümserliği bir rastlantı olmayıp yıkıcılık dürtüsü teorisinin mantıksal bir sonucudur.

¹²¹ Slater, age., s.196.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SIGMUND FREUD'TA UYGARLIĞIN TEMEL DİNAMİKLERİ

3.1. DİL

Uygarlığın en temel ögesi dildir. Çünkü dil toplumu oluşturan bireyler arasında bir uzlaşma temelidir. Toplumsal gelişme sürecinde ortaya çıkan belki de en önemli olgu dildir. Çünkü insanlar dil aracılığıyla birbirleriyle etkileşim ve iletişim içerisinde bulunurlar. Dolayısıyla dil, toplumsal hayatta zorunlu bir ihtiyaç olarak ortaya çıkar. Diğer yandan bir toplumda tüm kültürel üretimler dilde yansır, dilde anlatımını bulur ve dilden ayrılmaz. Dahası dil, içinde doğduğu kültürü ötelere taşıyan bir uygarlık ögesidir. Bu anlamda uygarlık da toplumsal üretimlerin dil aracılığıyla sistematik bilgi kalıplarına dökülerek olabildiğince geniş bir zaman ve mekana yayma işlemi olarak görülebilir.¹²²

Dil olmadan insan ne bilgi, teknik, sanat gibi başarıların yaratıcısı olabilirdi, ne de onun yapıp etmesi, değer duygusu, çalışması, özgürlükleri vb. kendisi için bir anlam ifade edebilirdi. O zaman insan tek olarak kendi kendisine kalacak, kendi içine kapanıp kalan bir varlık olacaktı. Eğer insan buna karşın bir bilginin yaratıcısı olsaydı, o zaman o, bu bilgiyi saptayamayacak, saklayamayacak ve kendisi gibi insanlara bildiremeyecekti. O zaman da bu bilgi insan için gereksiz bir yük olacaktı. Halbuki bilgi insanın yükünü hafifletir, onun hayatta kalmasını sağlar. Gerçi bu durumda insan başkalarının varlığını bilecekti; fakat bu başkalarını bilme, hayvanların birbirini bilmelerinden farklı olmayacaktı. Genç insan, kendisinden yaşlı olandan ya hiçbir şey öğrenmeyecekti ya da çok az şey öğrenebilecekti. Bu öğrenmenin de sadece taklide dayanması gerekecekti ve bu taklit alanı da çok sınırlı olacaktı. Böyle bir durumda yalnız her tekin başarıları çok

¹²² Mustafa Yıldız, “Farabi’de Dil-Mantık ve Kültür İlişkisi”, *flsf (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, sayı:14, 2012,s.94.

sınırlı olmakla kalmayacaktı, aynı zamanda insanın kendisi de çok sınırlı bir varlık olarak kalacaktı. Çünkü tarih dile dayanan insan başarılarının bir tarihidir.¹²³

Günümüzde de tüm felsefi soruşturma alanlarının kesişim alanı dildir. Wittgenstein’in soruşturmaları, İngilizlerin dil felsefesi, Husserl kaynaklı fenomenoloji, Heidegger’in araştırmaları, Bultmann’cı okulun ve Yeni Ahit yorumuyla ilgili diğer okulların çalışmaları, karşılaştırmalı dinler tarihi, mitos, ayin ve inanç tarihi konulu insanbilim çalışmaları ve nihayetinde psikanaliz, dil alanında kesişmektedir.¹²⁴ Dil; kültürün, uygarlığın, felsefenin ve bütün bilimlerin temel taşıdır. Dilin matematikten mitosa, fizikten psikanalize kadar uzanan oldukça geniş bir yelpazesi vardır.

Psikanaliz her şeyden önce bir dil uğraşısıdır. Freud’a göre dil hastanın bilinçaltı malzemelerine ulaşmak için en önemli araçtır. Terapi sürecindeki birey kendini dil ile ifade eder ve yine aynı şekilde psikanalist de dil ile ruhsal sorunları ortaya çıkarmaya ve çözümlemeye çalışır. Hem tanı hem de tedavi için dilin kullanımı kaçınılmazdır. Bununla birlikte Freud dil sürçmelerinin bilinçaltındaki gerçek düşünceleri yansıtan önemli birer imge olduklarını ifade etmektedir. Ona göre ana dilimizle yaptığımız sözlü iletişimlerde kullandığımız malzemeler unutulmaya karşı bağışıklı gibi görünseler de sıklıkla “dil sürçmesi” olarak adlandırılan sorunla karşılaşmaktadır.¹²⁵

Dil sürçmeleri, nevrotik belirtileri analiz etme ve ortadan kaldırma konusunda önemli bir yardımcıdır. Ruhsal tedavi sürecinde hastalar çoğu zaman bilinçsizce söylediklerinin ve yaptığı çağrışımların gizli kalması için büyük bir çaba harcarlar. Fakat yine de farkında olmaksızın çeşitli dil sürçmeleriyle kendilerini ele vermekten kurtulamazlar. Örneğin, bir hastanın, teyzesinden “annem”; yine bir başka hastanın da kocasından bahsederken “erkek kardeşim” demeleri üzerine Freud bu hastaların bahsettikleri kişileri bir başkasıyla “özdeşleştirdikleri”, yani bu insanları, kendi duyusal yaşamlarında aynı tipten olayların tekrarlandığı bir diziye yerleştirdikleri kanısına varmıştır.¹²⁶

Freud bilinçaltındaki bastırılmış duygu ve düşünceleri açığa çıkarma konusunda dil sürçmelerini son derece aydınlatıcı bulur. O, bununla ilgili şu örneği vermiştir: “*Beceriksiz memurlarıyla ilişkilerin amaçlı zooloji terimleri kullanmayacağına kendi*

¹²³ Mengüşoğlu, age., s.212.

¹²⁴ Ricoeur, *Yoruma Dair: Freud ve Felsefe*, s.17.

¹²⁵ Sigmund Freud, *Günlük Yaşamın Psikopatolojisi*, (çev.:Hasan Can), Tutku Yayınevi, Ankara 2014, s.67.

¹²⁶ Freud, age., s.97.

kendine söz veren bir fotoğrafçı, içi dolu büyük bir kabı boşaltmak isterken, yarısını yere döken bir çırağa şöyle diyor: ‘Kaptan kaba çok az sıvı aktarmakla işe başlamalıydınız.’ Ancak, doğru kelime olan kaptan kaba aktarmak yerine, schafe (koyun) kelimesini kullanmıştı. Ve hemen ardından, çok pahalı olan bir düzine kadar plakayı dikkatsizlikle bozan bir memuruna şöyle diyor: ‘Sanki boynuzlarının yanmış gibi görünüyor (Horn verbrannt).’ Aslında elleriniz yanmış (Hand verbrannt) gibi görünüyor demek istemişti.”¹²⁷ Bu örnekte görüldüğü gibi bastırılmaya çalışılan kelimeler, bir sürçme yoluyla kolayca açığa çıkabilirler. Sürçme burada bir çeşit saptırıcı işi görür. Dil sürçmeleri bunun gibi bilinçli şekilde bastırılan duygu ve düşünceleri açığa çıkarmakla birlikte farkında olmadan bilinçaltına ittiklerimizi de dışa yansıtır. Örneğin; karısından bahsederken yanlışlıkla onun kızlık soyadını söyleyen bir adam bilinçaltında onunla hiç evlenmemiş olmayı diliyor olabilir.¹²⁸ İlk başta masum gibi görünen bir sürçme, alsında pek çok duyguyla yüklüdür.

Dil, Freud’un rüyalar ve dil sürçmelerine ilişkin ilk katkılarından bu yana, psikanalitik kuramsallaştırmanın merkezî bir özelliği olmuştur. Çağdaş psikanalitik düşüncede önemli bir yere sahip olan Jacques Lacan’ın şu sözleri Freud’un çalışmalarında dilin ne kadar temelde olduğunu en iyi şekilde göstermektedir: “*Esas Freud, ilgi konuları düşlerin yorumu, nevrotik semptomlar ve dil sürçmeleri olan 1905 öncesi Freud’dur. Freud’un tüm bu fenomenleri anlayışı, dili ve onun yaşantı ve öznellikle ilişkisini devrimci bir biçimde anlamasından kaynaklanmaktaydı.*”¹²⁹ Freud düşleri yorumlarken de, nevrotik belirtileri ve nedenlerini bulmaya çalışırken de onun en büyük yardımcısı dil olmuştur. İletişim esnasında bireyin kendini ifade ettiği en temel araç dildir ve bu nedenle o doğrudan öznellikle ve kişinin yaşantısıyla ilgili izler içermektedir. Freud bu durumun çok iyi farkında olduğu için terapi esnasında hastanın anlamlı ya da anlamsız söylediği her şeyi dikkatle dinlemiş ve çözümlemeye çalışmıştır. Bu süreçte dil sürçmelerine oldukça geniş bir yer vermiştir. Çünkü o, birçok hastasını terapi sürecinde gözlemlemiş ve neredeyse hepsinin bilinçaltındaki gerçek düşüncelerinin dil sürçmeleri ile dışa vurduğunu belirtmiştir. Bu nedenle o dil sürçmelerini psikolojik veriler olarak algılamış ve araştırmıştır.

¹²⁷ Murat Can **Öztürk** (Ed.), *Arzu Dürtü ve Çatışmaları Açığa Çıkarma*, Yason Yayıncılık, Ankara 2014, s.102.

¹²⁸ Jerry M. **Burger**, *Kişilik*, s.93.

¹²⁹ Stephen A. **Mitchell**, - Margaret J. **Black**, *Freud ve Sonrası Modern Psikanalitik Düşüncenin Tarihi*, s.216.

Bilinçdışı, iki kayıt üzerine mesajlar kodlayan bir bilgi aygıtı gibi işlemektedir. Analizin bilinçdışının şifresini çözme konusundaki arındırıcı başarısı, analiz edilen yeni bir dil aracılığı ile, yani iki bireyin (analist ve analizan) ortak iletişiminin ve sözün aracılığı ile kendi simgesel karşılıklarını kullanarak kendi ilkel davranışlarının anlamını analiz etmeye izin veren diyalogtan ileri gelmektedir.¹³⁰ Dolayısıyla dil psikanalizin de temelini oluşturmaktadır.

Özetle dil, bir kültürün biçimi ve biçimlendiricisidir. Bir kültürün biçimlenmesinde önemli olan konu, o toplumda üretilen bilginin niteliği, hangi yöntemle elde edildiği ve nasıl ifade edildiğidir.¹³¹ Dil, değişik aşamalarda, sonunda felsefî düşüncede kullanılabilecek bir düzeye gelinceye dek gittikçe yetkinleşen bir gelişim süreci izler. Dilin bir iletişim aracı olarak kullanımından başlayarak felsefî düzeyde kullanımına değin gelişim süreci aynı zamanda uygarlığın temel dinamikleri olan teknik, sanat, din ve bilim gibi olguları da kapsar. Dil olmadan bu olguların hiçbiri kalıcı olamaz ve varlığını koruyamaz. Çünkü yukarıda da belirtildiği gibi bilginin temeli dildir. İnsan bir iletişim aracı olarak dili kullanırken ortaya çıkan ilk bilgi türü gündelik bilgi olmuştur. Bu bilgi türü temel ve zorunlu ihtiyaçları karşılamaya yöneliktir. İnsanın hayatta kalması için öncelikle en temel ve zorunlu ihtiyaçlarını gidermesi gerekir. Gündelik bilginin oluşumunda denemelerin, tecrübelerin ve gözlemlerin etkisi büyüktür. O, belirli bir yöntemle dayanılarak kazanılmış bir bilgi değildir ve genel geçerliliği de yoktur. Dolayısıyla subjektif bir bilgidir. Bu aşamadan sonraki evre ise gündelik bilgiye dayalı tekniğin ortaya çıkmasıdır.

3.2. TEKNİK VE SANAT

Teknik; insanın temel ihtiyaçlarını karşılamak ve günlük yaşamını kolaylaştırmak amacıyla araç gereç yapımıyla ilgilidir. Örneğin insan, yemek ihtiyacını gidermek için tabağa benzer araç gereçler üretmiştir. Daha sonra insan ürettiği araç gereçleri süslemiş ya da yaşadığı mağaranın duvarlarına resim çizmiştir. Bu şekilde dilin gelişim sürecinde sanat alanına geçiş yapılmıştır. Teknik daha çok uygarlığın maddi varlığı ile ilgili gelişimini kapsar. Fakat teknikteki gelişme her zaman uygarlaşmanın bir göstergesi değildir. Bilim ve teknolojinin gelişmesi uygarlığın gelişmesiyle paralel

¹³⁰ Jean Paul **Charrier**, *Bilinçdışı ve İnsan*, (çev.: Hüsen Portakal), Cem Yayınevi, İstanbul 2000, s.103.

¹³¹ **Yıldız**, agm., s.104.

ilerlememektedir. Gelişen teknoloji olumsuz yönde kullanıldığı zaman uygarlığın ilerlemesinin aksine ona zarar verebilir ve hatta onu yok edebilir.

Freud'a göre de teknik her ne kadar uygarlaşmanın vazgeçilmez koşulu olsa da uygarlığı salt tekniğe indirgemek yanlıştır. Ona göre uygarlığın oluşumunda temelde iki şey vardır. Bunlardan birincisi insanların doğanın güçlerini kontrol etmek ve insan ihtiyaçlarının doyumu için onun zenginliklerinden faydalanmak amacıyla edindikleri tüm bilgi ve yeteneklerdir. İkincisi ise insanların ilişkilerini birbirlerine uydurmak ve özellikle de sağlanabilir zenginliklerin dağılımı için gerekli tüm düzenlemelerdir. Uygarlığın bu iki yanı da birbirinden bağımsız değildir. Çünkü insanların karşılıklı ilişkileri var olan zenginliğin olası kıldığı içgüdüsel doyum miktarından derinlemesine etkilenir. Bir diğeri ile ilişki içinde olan tek bir insan, o kişi kendisinin yeteneğini çalışma için kullanır ya da onu bir cinsel nesne olarak seçerse, onun zenginliği haline gelmektedir. Bunun sonucunda insan kendi eseri olan uygarlığa düşmanlık besleyen bir hal almaktadır. Çünkü insanların yalıtılmış olarak yaşayabilmeleri pek mümkün değildir. Fakat uygarlığın toplumsal yaşamı olası kılmak için, kendilerinden beklediği özveriler onlara çok ağır bir yük yüklemektedir. Böylece uygarlık bireye karşı korunmak zorundadır ve onun düzenlemeleri, kurumları ve komutları bu göreve yöneliktir. Yalnızca söz konusu zenginliğin belli bir dağılımını sağlamayı değil bu dağılımı korumayı da amaçlarlar. Sonuç olarak zenginliğin üretilmesine katkıda bulunan her şeyi insanların düşmanca itkilerine karşı korumak zorundadırlar. İnsan yaratıları kolayca tahrip edilebilir ve onları inşa etmiş olan bilim ve teknoloji onların yok edilmesi için de kullanılabilir.¹³² Freud'un bu görüşleri bize Toynbee'yi hatırlatmaktadır. Toynbee de teknikte ilerlemeyi uygarlıkta ilerleme olarak kabul etmemiştir. Ona göre uygarlığın ilerlemesi bir birlik haline gelmesi demektir. Yani onun kuramında ilerlemiş bir uygarlıkta kardeş kavgası, katı ve kesin bölünmeler yoktur. Toynbee kültürün maddi tarafından çok değerleri üzerinde durmuştur. Freud da uygarlığın maddi öğelerinden çok tinsel öğelerinin önemli olduğunu vurgulamıştır. Bu tinsel öğelerin en önemlilerinden biri sanattır.

Sanatla insan, sanatla hayat arasında sıkı ve içten bir bağ vardır. İnsanla karşılaştığımız her yerde sanatla da karşılaşırız. Bu sanat, ne kadar ilkel, ne kadar yalın olursa olsun,

¹³² Sigmund **Freud**, *Bir Yanılsamanın Geleceği, Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*, (çev.: Aziz Yardımlı), İdea Yayınevi, İstanbul 2000, s.5-6.

yine de vardır. Onun eksikliğinden söz edilemez. Sanat ilkel toplumlarda, gelişmemiş insan gruplarında şarkılar, ağıtlar, danslar, boyanma gibi yalın bir şekilde de olsa varlığını korumuş, eksik kalmamıştır.¹³³ Çünkü sanat bilgisi salt akla dayanan bir bilgi değildir. O, duyguya, coşkuya ve sezgiye dayanır. Diğer bilgi türleri, ifade için kelime ve terimler kullanır. Buna karşı sanatçı; sesi, rengi ve maddenin çeşitli şekillerini de kullanır. Sanat insana özgü bir eylemdir ve insan kendini sanatta özgürce ve aracısız olarak ifade eder. Sanatçı sanatıyla kendini ifade ederken hem doyum sağlamış hem de kültüre katılmış olur.

Sanat son derece önemli bu etkilerine rağmen hakikat bağlamında bütünüyle bir başarı gösterememektedir. Çünkü sanatta ortaya çıkarılan hakikat duygusal hakikattir. Güzellik kisvesi altında gizlenmiş olan hakikat, bilimsel anlamda hiç de hakikat değildir. Sanat hiçbir şey ileri sürmez; ama aslında hakikat, bir ileri sürme konusudur. Kendisi olmak için mantıksal bir biçime gereksinimi vardır. Sanat burada bizi yüzüstü bırakır çünkü bir şey ileri sürmez. O, iletemediği bir mesajla yüklüdür. Sanatın bu başarısızlığının üstesinden gelmek için, onun içine mantıksal bir öge katmak gereklidir. Burada devreye din girmektedir. Din, sanata oranla, hakikatin keşfidir. Sanatçı aklına gelen her şeyi söyleme, düzeltme ya da onaylamama korkusu olmaksızın söylediklerini geri alma özgürlüğünü kendinde gören sorumsuz bir çocuktur. Kendine istediği masalı anlatır ve sonra bir kapris anında düşünüyü sonsuza dek dağıtır. Dinde bu sorumsuzluk yoktur. Bir din adamı için, düşü, canı istediği zaman yapıp, canı istediği zaman bozacağı bir oyuncak değildir; hakikattir, hakikatin ta kendisidir. Sanatta açık olarak ifade edilemeyen, anlaşılması güç bir şekilde hakikat anlamına gelen imgelemin gerçek nesnesi, dinde hakikatin ta kendisi olmuştur; evrenin sırrı gözler önüne serilir.¹³⁴

Freud'un uygarlık kuramında da sanat oldukça önemli bir konumdadır. Freud, bir kültürel birimin bireye sağladığı en önemli doyumun sanat yoluyla gerçekleşeceğini ifade eder. Çünkü sanat en eski ve hala en derinlemesine hissedilen kültürel vazgeçmeler için yerine geçen türünden doyumlar sağlar. Bu nedenle bir insanı uygarlık uğruna yaptığı özverilere razı etmede başka hiçbir şeyin yapamadığını yapar. Sanat eserleri, yüce ve değerli duygusal yaşantıların paylaşımına olanak sağlayarak, insanda her kültürel birimin ihtiyacı olan özdeşleşme duygularını artırır. Ve bu sanat eserleri

¹³³ Mengüşoğlu, age., s.207.

¹³⁴ R. G. Collingwood, *Speculum Mentis ya da Bilginin Haritası*, (çev.: K.ubilay Aysevener – Zerrin Eren), DoğuBatı Yayınları, İstanbul 2014, s.103-104.

kişinin o özel kültürünün başarılarını resimlediğinde ve onun aklına ideallerini getirdiğinde aynı zamanda narsistik doyumunu da sağlarlar.¹³⁵ Sanatın insan üzerinde ciddi bir etkisi vardır. Sanat bireysel olarak insan bilincinde aracısız bir şekilde doğar ve anlam kazanır. O, insan emeğinin bir ürünüdür. Fakat sıradan bir ürün değildir. Sanat eseri sadece insanı anlatmaz, doğayı ve toplumu da anlatır. İnsanın böyle bir ürün ortaya koyması ait olduğu kültüre katılması demektir. Bu anlamda sanatın sağladığı haz insanın ve toplumun zihin dünyası için oldukça önemlidir.

3.3. DİN

İnsanın en önemli varlık alanlarından biri de inanmadır. İnanma olmadan bizim yapıp etmelerimiz sürekliliğini kaybeder ve bunun sonucunda varlığımız tehlikeye girer. Çünkü inanma tek başına bir değer değildir; tersine o, değer gruplarıyla oluşturulmuş bir değerler örgüsüdür. Örneğin; günlük hayatta bir iş için birisiyle sözleşirsek, o zaman bu buluşmanın gerçekleşeceğine de inanırız. Fakat inanma bu örnekteki gibi sadece maddesel değerlere dayanmakla kalmaz. İnanmanın aynı zamanda yüksek değerler alanıyla da sıkı bir ilişkisi vardır. İnanma önemli olan rolünü de bu alanda oynar. Bu alanda kutsal olanla bunun karşısındaki insanın konumu söz konusudur. Kesintisiz yapıp etmelere dayanan hayat süreklilik ister. Süreklilikten yoksun olan yapıp etmeler, insanı umutsuzluğa sürükler ve insanın gelecekle ilgili inançlarını yitirmesine neden olur. Geleceğe inanmayı kaybeden insan, sağlam bir hayat süremez. Çünkü böyle bir durumda insan geleceğe yönelen kendi yapıp etmelerine güvenemez, uzun vadeli planlar tasarlayamaz ve sonunda kendisini rastlantılara teslim eder. O zaman da insan, hayvan gibi günü gününe yaşar. Fakat böyle bir davranış, insanın hayatını sürdürmesi için yeterli değildir.¹³⁶ Dolayısıyla ilkel toplumlarda da inanma eksik olmamıştır. Böylece teknik ve sanattan sonraki aşamada din alanına geçilmiştir. Çünkü teknikle ve sanatla üreten insan bir sonsuzluk ve ölümsüzlük arayışına girmiştir. Bu arayışın durağı bir inanma şekli olarak din olmuştur. İlkel toplumlardaki inanmanın objesi ata ruhu veya herhangi bir doğa olayı, bir doğa objesi, bir totem vb. olmuştur. Yahut birçok eski kültür uluslarında olduğu gibi, insanın kendisi, örneğin bir sanatçı tarafından yapılan, tanrılığı temsil eden bir heykel veyahut birçok tanrıların heykelleri olmuştur.

¹³⁵ Freud, *Uygurlık, Toplum ve Din*, s.178.

¹³⁶ Mengüşoğlu, age., s.199.

Freud için de din uygarlığın en önemli dinamiklerinden biridir ve uygarlık için büyük hizmetler gerçekleştirmiştir. Freud’a göre hayatın yükünü taşımada zorlanan birey için din bir teselli olmuştur. İnsanların sonsuzluk ve adalet arayışı gibi tüm arayışlarının ve çaresizliklerinin karşılığı dinde vardır. Din insanlara iyiliklerin mutlaka ödüllendirileceğini ve kötülüklerin de cezalandırılacağını vaat eder. Bu vaat insanları rahatlatır ve dinin buyruklarına uymalarını sağlar. Dinin “Öldürmeyeceksin!” ve “Ötekini kendin gibi sev!” buyrukları uygarlık için oldukça önemlidir. Bu iki buyruk bir arada yaşayan insanların refahı ve uygarlığın huzuru açısından büyük önem arz eder. Dinin talepleri ile uygarlığın talepleri bu bağlamda benzerlik gösterir. Din, hukuk ve siyaset gibi sosyal kurumların talepleri kültürel *süperegoyu* temsil eder.¹³⁷ Uygarlığın devamı açısından kültürel *süperegonun* gücü önemlidir ve bu gücün korunmasında da dinin etkisi büyüktür.

Freud’a göre insanın çaresizliğini katlanılabilir kılma gereksiniminden doğan ve kendisinin ve de insanlığın çocukluğunun çaresizliğinin anılarının malzemesinden inşa edilen bir düşünceler stoku yaratılır. Freud’un bu düşüncelerden kastı dinsel düşüncelerdir. İnsanın bu düşüncelere sahip olması onu iki yönden korumaktadır: Doğanın tehlikelerine karşı ve de bizzat insan toplumunun tehdit ettiği zedelenmelere karşı. Dinsel düşünce insanlara şunu aşlamıştır: Bu dünyadaki yaşam daha üstün bir amaca hizmet etmektedir. Bu amaç insanın doğasını mükemmelleştirmeye yöneliktir. Bu yükselme ve yücelmenin nesnesi ise insanın zaman içinde kendini bedenden ayıran tinsel yanı, ruhudur. Bu dünyada olan her şey, yollarını ve yan yollarını izlemek zor olsa da sonunda her şey için en iyisini buyuran bizden üstün bir zekanın niyetlerinin bir ifadesidir. Her birimizin üzerinde, yalnızca görünürde acımasız ve bizim doğanın aşırı güçlü ve taşıyürekli güçlerinin elinde oyuncak olup acı çekmemize izin vermeyecek cömert bir Tanrı vardır. Ölümün kendisi bir yok oluş, bir inorganik yaşamsızlığa geri dönüş değil daha üstün bir gelişmenin önünde uzandığı yeni bir var oluşturmaktır. Sonunda tüm iyiler ödüllendirilecek ve tüm kötüler cezalandırılacaktır. Bu yolla yaşamın tüm dehşetleri, acıları ve zorlukları azaltılmaya çalışılır.¹³⁸ İnsanlar ölüm karşısında kendilerini aciz hissetmekte ve ölümsüzlüğü arzulamaktadır. Hayattaki çalışmaları, aile kurmaları, üremeleri ve yatırım yapmalarının temelinde de bu arzu yatmaktadır. Ölümlü

¹³⁷ R. J. Bocock, “The Symbolism of the Father – A Freudian Sociological Analysis”, *The British Journal of Sociology*, vol.30, no.2, 1979, s.12.

¹³⁸ Freud, *Uygarlık, Toplum ve Din*, s. 187.

olduklarını bilirler fakat buna inanmak istemezler. Ölüm karşısında duyulan acizlikte ise din bir kurtarıcı olarak görünür. Dinin vaatleri ölüm yükünü azaltmaktadır. Dolayısıyla dinde insanlar bir teselli bulmaktadır.

Freud din konusunda Marx ile benzer düşünmektedir. Marx da dini insanların yaşadığı zor koşullara karşı başvurduğu bir afyon olarak değerlendirmiştir. Din, bir sakinleştiricinin yapacağı şekilde halkı hayattaki paylarıyla tatmin olmuş halde tutan, ya da en azından tahammül ettiren bir ideolojidir.¹³⁹ İnsan dünyanın dışında türemiş bekleyen soyut bir varlık değildir. Din bu dünyanın genel teorisidir ve dini inşa eden insandır. Freud Tanrıyı da insanın icat ettiğini söylemektedir. Ona göre; “İnsanlık, gerçekleştirilemeyecek gibi gözüken arzularını ve ona yasak olan şeyleri Tanrılara yakıştırır. Dolayısıyla bu şekilde düşünülen Tanrının kültürel bir ideal olduğu söylenebilir. Günümüzde insanlık idealine çok yaklaşmış ve kendisi neredeyse Tanrı pozisyonuna yükselmiştir.”¹⁴⁰ Böylece insanlar Tanrı inancı sayesinde mücadele etmek zorunda olduğu doğa güçlerinden kurtulmuş hissederler.

Freud, dinsel düşünceleri insana kendi başına keşfetmediği bir şeyleri söyleyen ve inanmasını isteyen dış ya da iç gerçekliğin olguları ve koşulları hakkındaki öğretimler ve iddialar şeklinde tanımlar. Ona göre bu düşüncelere yaşamımızda en önemli ve en ilginç olan şey hakkında bize bilgi verdiği için çok yüksek değer verilir. Onlar hakkında hiçbir şey bilmeyen insan çok cahildir ve onlara kendi bilgisini ekleyen kişi kendini daha zengin olarak görebilir. Fakat bu dinsel doktrinlerin gerçekliğini kanıtlamak olanaksızdır ve bu olanaksızlık bu mirası bize bırakan atalarımız da dahil olmak üzere her çağda duyumsanmıştır. Onların pek çoğu bizimle aynı kuşku taşımışlardır fakat onlara uygulanan baskı o kuşku dille getirmeye cesaret edemeyecekleri kadar güçlüydü ve o zamandan beri sayısız insan benzer kuşku tarafından eziyet çekmiş ve onları baskılamaya çabalamıştır. Çünkü inanmanın görevleri olduğunu sanmışlardır. Freud için bu düşünceler deneyimlerin kalıntıları ya da düşünmenin son ürünleri değildir; onlar yanılsamalardır, insanoğlunun en eski ve en güçlü isteklerinin doyurulmasıdır. Freud’a göre yanılsama bir yanlışla aynı şey değildir; bir yanlış olması da gerekmez. Yanılsamalar için niteleyici olan şey onların insan isteklerinden türemiş olmalarıdır. Bu nedenle kimse dinsel doktrinlerin doğru olduğunu düşünmeye, onlara

¹³⁹ Lois **Tyson**, “Marksist Eleştiri”, (çev.: Uğur Turan), *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, sayı:3, 2014, s.145.

¹⁴⁰ **Freud**, age., 224.

inanmaya zorlanamaz. Hiç kimsenin inanmaya zorlanamayacağı gibi kimse inanmamaya da zorlanamaz.¹⁴¹

Freud uygarlığın bu dinsel doktrinler üzerine kurulu olduğu tespitinde bulunmuştur. Çünkü ona göre eğer insanlara her şeye gücü yeten ve her zaman adil bir Tanrının, kutsal bir dünya düzeni ve öteki dünya olmadığı öğretilirse onlar uygarlığın emirlerine uymak için her türlü yükümlülüklerinden muaf olduklarını düşüneceklerdir. Herkes ket vurma ya da korku olmaksızın toplumdışı, bencil içgüdülerinin peşine takılacak ve gücünü uygulamaya kalkışacaktır; uygarlığın binlerce yıllık uğraşıyla uzaklaştırdığı kaos geri dönecektir. Bu nedenle dinin gerçekliğe sahip olmadığını bilsek hatta kanıtlasak bile sanki o gerçekmiş gibi davranmalıyız; çünkü bu herkesin korunması için gereklidir. Ona göre sayısız insan tek avuntularını bu dinsel doktrinlerde bulur ve yaşamı ancak onların yardımıyla taşıyabilir.¹⁴²

Dinin kökeni kendi dışında doğa güçleriyle, kendi içindeyse doğuştan getirdiği güdülerle baş etmek zorunda olan insanın acizliğinde yatmaktadır. Din, insanın bu içsel ve dışsal güçlerle baş etmek için henüz aklını kullanmadığı ve kendini bu güçleri bastırmak için başka ruhsal güçlerden yardım almak zorunda hissettiği insan gelişiminin erken bir evresinde ortaya çıkar. Bu nedenle insan, bu güçlerle akıl sayesinde başa çıkmak yerine mantıklı bir şekilde baş etmekle aciz kaldığı bu güçleri zapt etmek ve yola getirmek işlevini üstlenen başka duygusal güçler aracılığıyla başa çıkar. Bu süreçte insan, bir çocuk olarak kendine özgü deneyiminden çıkardığı malzemeyi irdeler. İnsan, kendi içindeki ve dışındaki bu tehlikeli, ele avuca sığmaz ve anlaşılmaz güçlere göğüs gererken bir çocuk olarak yaşadığı deneyime geri gider. Sanki aynı şeyi şimdi de yaşıyormuş gibi hisseder. Üstün bir aklın ve gücün sembolü olarak gördüğü, sevgisini ve korumasını kazanmak için emirlerine ve yasaklarına uyması gerektiği babası tarafından korunduğunu hissettiği bir anı hatırlar. Bu nedenle din, Freud'a göre bir çocukluk deneyiminin yinelenmesidir. İnsan, tehdit edici güçlerle, çocukken babasına güvenerek, hayranlık duyarak ama ondan korkarak baş etmeyi öğrendiği güvensizliğiyle nasıl başa çıkıyorsa öyle başa çıkar. Freud dini çocuklarda görülen saplantılı nevrozla

¹⁴¹ Freud, age., s.189.

¹⁴² Freud, *Uygarlık, Toplum ve Din*, s.199.

karşılaştırır. Ona göre din, bir çocukluk nevrozuna yol açan benzer durumlardan kaynaklanan toplumsal bir nevrozdur.¹⁴³

Freud, dinin bir yanılsama olduğunu kanıtlama çabasının ötesine geçmiştir. O, dinin bir tehlike olduğunu çünkü dinin tarih boyunca işbirliği içinde bulunduğu çürümüş insani kurumları kutsama eğiliminde olduğunu söyler; daha da ileri giderek dinin insanlara bir yanılsamaya inanmayı öğrettiği ve eleştirel düşüncüyü yasakladığı için zekânın gerilemesinden de sorumlu olduğunu belirtir. Freud, eleştirel düşüncenin yasaklanmasının bir noktada başka düşünce alanlarında da insanın eleştiri yeteneğini körelttiğini ve böylelikle de aklın gücünü sekteye uğrattığını düşünmektedir. Freud'un dine karşı bir diğer itirazı ise dinin ahlakı çok sarsak zeminlere oturtmasıdır. Ahlaksal normların geçerliği Tanrının emirlerine dayanıyorsa gelecekte ahlak Tanrıya duyulan inanca bağlı olarak ayakta kalır ya da çöker. Freud dinsel inancın zayıflamakta olduğunu varsaydığı için din ve ahlakbilim arasında sürüp giden ilişkinin ahlaksal değerlerin yıkımına yol açacağını da varsaymak zorundadır.¹⁴⁴

Bu düşünceleri nedeniyle Freud'un din karşıtı bir düşünür olduğu şeklinde genel bir kanı vardır. Bu bağlamda Jung ise din dostu olarak algılanmakta ve Freud'un tam karşısında yer almaktadır. Jung'a göre dinsel deneyimin özü, kendimizden daha üstün güçlere boyun eğmektir. Dinsel deneyimi kendi dışımızdaki bir güç tarafından ele geçirilmek olarak tanımladıktan sonra Jung, bilinçaltını da dinsel bir kavram olarak yorumlamıştır. Ona göre bilinçaltı yalnızca kişiye özgü zihnin bir parçası olamaz, bilinçaltı kontrolümüzü aşarak zihinlerimizden içeri zorla dalan bir güçtür. Jung, kendi din ve bilinçaltı tanımının kaçınılmaz bir sonucu olarak bilinçaltı belleğin doğasından dolayı bilinçaltının bizim üzerimizdeki etkisinin başlı başına dinsel bir olgu olduğu düşüncesine varır. Bu düşüncüyü, hem dinsel inancın hem de rüyanın dinsel bir olgu olduğu görüşü izler.¹⁴⁵

Freud, insan gelişiminin hedefinin şu ideallerin başarılması olduğuna inanmaktadır: Bilgi (akıl, gerçek, logos), hayırseverlik, acıların hafifletilmesi, bağımsızlık ve sorumluluk. Bunlar, Doğu ve Batı kültürlerinin temelini oluşturan tüm büyük dinlerin; Konfüçyüs ve Lao- Tze'nun, Buda'nın, Yahudi azizlerinin ve İsa'nın öğretilerinin

¹⁴³ Erich **Fromm**, *Psikanaliz ve Din*, (çev.:Elif Erten), Say Yayınları, İstanbul 2010, s.22.

¹⁴⁴ **Fromm**, age., s.23.

¹⁴⁵ **Fromm**, age., s.28.

ahlaksal özünü oluşturur. Freud, dinin ahlaksal özü adına konuşur ve bu ahlaksal hedeflerin tam olarak gerçekleşmesinin önüne geçtiği için de dinin Tanrıcılığa ait doğaüstü yönlerini eleştirir. Bu nedenle din düşmanı olarak algılanır. Fakat o, Tanrıcılığa ait doğaüstü kavramların insan gelişiminin daha erken bir evresinde gerekli ve yararlı olduğunu ama artık gerekli olmadığını, hatta aslında daha ileri bir gelişimin önünde bir bariyer oluşturduğunu anlatmaktadır.¹⁴⁶

Jung'a göre insanlık tarihine baktığımızda, savaşlar, hanedanlar, toplumsal karışıklıklar, toprak ele geçirmeler ve dinler bireyin gizli ve temel ruhsal davranışının en yapay belirtileridir. Dünya tarihinin en büyük olayları, temelde derin bir anlaşmazlık taşır. Sonuçta, tek ve önemli olan bireyin öznel yaşamıdır. Tarihi oluşturan da budur; tarihin bütün değişimleri onda gerçekleşir; yeryüzünün geçmişi ve geleceği bu gizli ve bireysel kaynaklardan oluşur. Yani çağımız, biz demektir.¹⁴⁷ Ona göre dinsel deneyim de özel bir tür duygusal deneyim olarak tanımlanır: daha üstün bir güce teslim olma, bu üstün güç ister Tanrı olarak adlandırılsın isterse bilinçaltı. Bu belli bir tür dinsel deneyim için doğru bir tanımlamayken başka tür dinsel deneyimlerle, örneğin Budizmin temsil ettikleriyle çelişir. Bununla birlikte Jung'un din kavramı, doğruyla ilgili kendi göreceliği içinde Budizm, Musevilik ve Hristiyanlık için çelişir. Bu dinlerde doğruyu arama yükümlülüğü zorunlu bir önermedir. Jung'a göre ise doğru bir yargı değil, bir gerçektir. Örneğin İsa'nın doğumunun nedeninden söz ederken psikoloji, yalnızca böyle bir düşünce oluşuyla ilgilenir ama böyle bir düşüncenin herhangi bir açıdan doğru ya da yanlış oluşuyla ilgilenmez. Bu düşünce var olduğu sürece psikanalitik açıdan doğrudur. Bir düşünce yalnızca bir kişiye ait olduğu sürece psikanalitik varoluş öznelidir. Ama düşünce bir toplum tarafından resmileştirildiğinde psikanalizsel varoluş artık nesneldir. Freud ahlakbilim adına dine karşı çıkarken Jung dini psikanalitik bir olguya indirger ve bilinçaltını da dinsel bir olgu olarak ele alır.¹⁴⁸

Sonuç olarak Freud'un kuramında din, insan uygarlığı için büyük hizmetler gerçekleştirmiştir. Toplum dışı içgüdüleri evcilleştirmeye katkıda bulunmuştur. İnsan toplumunu binlerce yıl yönetmiş ve neyi başarabileceğini göstermek için zamanı olmuştur. Fakat insanoğlunun tamamı üzerinde etkili olamamıştır. Çünkü çok sayıda

¹⁴⁶ **Fromm**, age., s. 29.

¹⁴⁷ Carl Gustav **Jung**, *Bilinç ve Bilinçaltının İşlevi*, (çev.:E. Büyükinal), Say Yayınları, İstanbul 1994, s.54.

¹⁴⁸ **Fromm**, age., s.30.

insanın uygarlıktan doyumsuz ve onun içinde mutsuz olduğunu ve onu fırlatılıp atılması gereken bir boyunduruk gibi gördüğünü ve bu insanların ya bu uygarlığı değiştirmek için ellerinden gelen her şeyi yaptığını ya da ona düşmanlıklarında uygarlıkla ya da içgüdülerin kısıtlanmasıyla hiç ilgilenmeyecek kadar ileri gittiklerini görmekteyiz. Freud'a göre bu durumun nedeni bilimin ilerlemesidir. Çünkü bilimin ilerlemesine paralel olarak insanların bir kesiminin üzerinde dinin etkisi azalmıştır. Avrupa Hristiyan uygarlığında bilimin ilerlemesi ile birlikte insanlar dini doktrinleri daha az inanılır bulmaya başlamıştır. Bilimin dine getirdiği eleştiri dinsel dokümanların kanıtsal değerini azaltmış, doğal bilimlerin onlardaki yanlışları göstermiştir. Bilim dünyasal konulara karşı özel bir tutum sergiler; dinsel konularda biraz duraksar, ikirciklenir ve sonunda orada da eşiği aşar. Dolayısıyla bilgi hazinelerinin ulaşılabilir olduğu insan sayısı ne kadar çok olursa dinsel inançlardan vazgeçmek de o kadar yaygın olacaktır. Fakat uygarlığın eğitilmiş insanlardan korkmasına gerek yoktur. Çünkü böyle insanlarda dinsel güdülerin yerine seküler güdüler geçer ve onlar uygarlığın taşıtları haline gelirler. Eğitilmiş aydın kişi gerginliğini daha yüce, daha faydalı yönlerle aktarmasını bilen kişidir. Bunlar üzerindeki hayat yükünü yücelterek çözmesini bilir. Suç dürtüleri, kinler, gerilimler, özlemler, bastırılan diğer duygular melodi ve estetik kazanarak açığa çıkar, güzellik biçimine dönüşür. Uygarlığın düşmanları olmak için her türlü nedeni bulunan, eğitimsiz ve baskı altındaki büyük kitle için ise durum farklıdır. İnsanın artık Tanrıya inanmadığını keşfetmedikleri sürece her şey yolundadır. Eğer komşunuzu öldürmemenizin tek nedeni bunu Tanrının yasaklaması ve sizin de onun bu dünyada ya da öteki dünyada sizi ağır bir biçimde cezalandıracağından korkmanızsa o zaman bir Tanrı olmadığını ve onun cezasından korkmanıza gerek olmadığını öğrendiğinizde komşunuzu duraksamadan öldürürsünüz ve sizi bunu yapmaktan ancak dünyasal güçler alıkoyabilir. Bu nedenle Freud bu tehlikeli kitlelerin ya ağır bir baskı altına alınması ve herhangi bir entelektüel uyanmadan uzak tutulması gerektiğini ya da uygarlıkla din arasındaki ilişkinin kökten bir revizyondan geçirilmesi gerektiğini söyler.¹⁴⁹ Bilgi yanlış anlaşıldığı zaman tehlikeli hale gelebilir. Eğitimsiz ve baskı altındaki bu kitleler bilimin verilerini yanlış anlamaya ve yanlış yorumlaya son derece müsaittirler. Bilimin din eleştirisini de yanlış anladıklarında inançlarını kaybedip bunun sonucunda da zararlı davranışlar sergileyebilirler. Bu da hem toplum hem de uygarlık için tehlikeli durumlar meydana getirir.

¹⁴⁹ Freud, age., s.204.

3.4. BİLİM VE FELSEFE

Kültürel gelişmede dinden sonraki aşama bilim olmuştur. İnsan çoğalıp bir toplumu meydana getirdiğinde birlikte yaşamaya devam edilebilmesi için bireyler arasında uzlaşma sağlamak amacıyla genel geçerlik ihtiyacı doğmuştur. Bu nesnellik ihtiyacını giderecek olan bilimdir. Din, inançlar sisteminde, bilimin tam tersine, düzeltme, gelişme veya herhangi bir değişiklik kabul etmez. Yanılma olasılığına yer vermediği için kendi kendini eleştiri yoluyla hatalardan arındırma olanağı yoktur. Dinsel her inanç kesin ve evrensel doğruluk iddiasına dayanır. Oysa bilimde hiçbir teori kesinlik iddiası gütmeyiz; er geç bir gün değişikliğe uğrama, hatta tümünden reddedilme olasılığını gözden uzak tutmaz.

Bilim, ne denli akla uygun görünürse görünsün, her sav ya da teori karşısında, hatta bu sav veya teori yerleşmiş, herkesçe kabul edilmiş olsa bile, eleştirici tutumu elden bırakmaz. Bilim bu tutumunu yalnız bilim dışı görüşlere karşı değil, kendi içinde de sürdürür. Bilimde her teori ya da görüş olgular tarafından desteklendiği sürece doğru kabul edilir. Yeni bazı olguları açıklama gücünü gösteremeyen, ya da bazı gözlem verilerinin doğrulamadığı bir teori er geç daha önceki statüsüne bakılmaksızın eleştiriye tabi tutulur.¹⁵⁰ Bilimin bu eleştirici tavrı elbette ki dine de yönelir. Uygarlığın temel ayaklarından biri olan bilim, kiliseye eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşır. Dolayısıyla bilim kilisenin üzerinde bir otoritedir. Bilimle birlikte kilisenin dogmatikliği de sorgulanmış ve körü körüne inanma eleştirilmiştir.

Freud bilimin, dinsel inancı zayıflattığı ve onu bir kenara fırlatmakla tehdit ettiği için çok sayıda düşmanı olduğunu söyler. Bize öğrettiklerinin miktarının azlığı ve karanlıkta bıraktığı kıyaslanamaz derecede büyük alan yüzünden ona sitem edilir. Freud kendi yaşadığı dönemdeki bu duruma itiraz eder. Çünkü insanlar bilimin ne denli genç olduğunu, başlangıçlarının ne denli zor olduğunu unutmuştur. Yargıları çok küçük zaman aralıklarına dayandırarak bilime düşmanlık beslemek yanlış bir tutumdur. İnsanlar bilimin güvenilmezliğinden bugün bildirdiği bir yasanın bir sonraki kuşak tarafından hata olarak bildirildiğinden ve yerine benimsenen geçerliliği daha uzun sürmeyen bir yasa geçirildiğinden yakınırırlar. Fakat Freud için bu da haksız ve kısmen de gerçek dışı bir iddiadır. Çünkü bilimsel görüşün değişimleri devrimler değil, gelişmeler ve ilerlemelerdir. Önce evrensel olarak geçerli kabul edilen bir yasanın çok

¹⁵⁰ Cemal Yıldırım, *Bilim Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2010, s.26.

daha kapsamlı bir aynılığın özel bir durumu olduğu ya da daha sonraları keşfedilecek bir başka yasayla sınırlı olduğu kanıtlanır. Hakikate kaba bir yaklaşıklığın yerine, kendisi de daha ileri mükemmelliği bekleyecek, daha özenle uyarlanmış biri geçirilir.¹⁵¹ Freud bilime getirilen tüm itirazlar karşısında şiddetle bilimi savunmuştur. Daha önce de belirtildiği gibi Freud’a göre din bir yanılsamadır. Çünkü o bilimsellikten oldukça uzaktır ve insanlar için gizemli olan şeyleri anlattığı için çekici hale gelmiştir. Dinlerin kökeni incelediği *Totem ve Tabu* adlı eserinde din ile nevroz arasındaki benzerlikleri irdelemiş ve “*Takıntılı bir nevroz gizli bir dinin yarı komik yarı trajik bir karikatürüdür*”¹⁵² sonucuna varmıştır. Freud insanoğlunun bu yanılsamalardan kurtularak olgunlaşmasının umudunu bilimin gelişmesinde ve gelişen bilimsel bakışın insanoğlunun varoluşuyla ilişkisini (ölümlülüğünü, sınırlılığını, tabiat karşısındaki acizliğini) düzenlemesinde görür. Şiddetle savunduğu bilimin de bir “yanılsama” tarafı olduğu iddialarına karşı çıkar: “Hayır bilimimiz değil fakat bilimin bize veremeyeceği bir şeyi başka bir yerde bulacağımızı varsaymamız bir yanılsamadır.”¹⁵³

Dilin gelişim sürecinde en yetkin aşama hakikatin açık seçik biçimde ifade edildiği felsefi dil aşamasıdır. Bu aşamada uygarlık da en üst seviyedir. Çünkü bilim, kiliseyi ve kendini eleştirirken felsefe hem kiliseyi hem de bilimi eleştirmektedir. Dolayısıyla felsefi dil aşamasında hakikat açık ve seçiktir. Felsefe düşünme üzerine düşünmedir. Bu açıdan felsefi bilgide bir anlam bulanıklığı yoktur. Sonuç olarak toplumun dili felsefi bir düzeye ulaştığında ve bu dilde varlık ve düşünce birliği tam anlamıyla gerçekleştiğinde yetkin bir toplumsal hayat kurulmuş demektir.¹⁵⁴

Uygarlık ile felsefe birbirine dayanan hatta birbirini içeren iki oluşumdur. Çünkü felsefe ile insan, felsefe ile insan eylemleri, insan başarıları arasında sıkı bir ilişki vardır. İnsan düşünen, sorgulayan, merak eden bir varlıktır. Felsefe de insanın bir eylemesidir. Dolayısıyla insandan ve yaşamdan kopuk bir felsefe düşünülemez. Felsefe insanla ve yaşamla iç içedir. Nietzsche, suya sabuna dokunmayan, insanı, hayatı göz önünde bulundurmeyen bir felsefenin anlamsızlığını şu sözleriyle anlatır: “*Zamanımızda felsefe, akademik ihtiyaçlarla, akademik gençler arasında olup-biten zararsız bir gevezelikten*

¹⁵¹ Freud, *Uygarlık, Toplum ve Din*, s.221.

¹⁵² Freud, *Totem ve Tabu*, (çev.:Hasan İlhan), Sayfa Yayınları, İstanbul 2010, s.45.

¹⁵³ Freud, age., s.221.

¹⁵⁴ Yıldız, age., s.117.

ibaret kalıyor.”¹⁵⁵ Felsefe insanla ve yaşamla bu kadar iç içeyken felsefeye yabancı bir uygarlıktan kolayca söz edilemeyeceği gibi, uygarlık, değer ve sorunlarına doğrudan ya da dolaylı yer vermeyen bir felsefe de düşünülemez.

3.5.UYGARLIK-BİREY İLİŞKİSİ

Freud’un uygarlık kuramının önemli bir yanını onun uygarlık- birey gerilimi hakkındaki tespitleri oluşturmaktadır. Bu gerilim bütün çağlarda kendini hissettirmiştir. Fakat Freud’un yaşadığı çağ diğer çağlardan farklı bir yere sahiptir. “Çünkü 20. yüzyıl öncelikle I. Dünya Savaşı’na ve o güne dek görülmemiş ölçüde yıkıcı bir etkiye sahip olan II. Dünya Savaşı’na tanık olmuştur. Ayrıca bu olaylardan başka, Hiroşima ve Nagazaki, Yahudilerin bürokratik ve endüstriyel yöntemlerle kitlesel imhası ve terör, temizlik hareketleri, çalışma kampları ve ürettiği açlık felaketleri nedeniyle, faşizm döneminde Alman imha politikasından çok daha fazla ve farklı ölüme yol açan Stalinizm gibi olaylar da yine bu yüzyılda yaşanmıştır. II. Dünya Savaşı’nı izleyen elli yıl boyunca Avrupa’da savaşların görülmemesi yapıcı olarak değerlendirilse bile, 20. yüzyılın yıkıcılığı sadece bunlarla sınırlı değildir. Afrika ve Asya’nın sömürgecilikten kurtuluş ve bağımsızlık mücadelesi verilen Üçüncü Dünya ülkelerinde ise durum biraz daha değişiktir. Örneğin Kamboçya’da Kızıl Kmerler’in vahşeti, Ruanda/Brundi’deki kitle katliamları, milyonlarca insanın hayatına mal olmuştur. Bu nedenle 20. yüzyıl, insanlığın yaşadığı olumsuz olaylar nedeniyle, uzun süreli tarihsel gelişim içinde ayrı bir yere sahiptir. Aydınlanmış olma iddiasını taşıyan ve akla dayanma çağrıları içeren bir modern uygarlık sürecini kapsayan tarihsel bir dönemde, insanlık dışı olayların ve imha girişimlerinin olağanüstü artması ve modernitenin en olgun döneminde had safhaya ulaşması, altı çizilmesi gereken bir çelişkidir. Ek olarak, bir de mikro düzeydeki şiddetin sürekliliği göz önüne alındığında, Aydınlanmanın bütün umutlarına ve ilerleme beklentilerine rağmen modernitenin şiddet içermediğini söylemek oldukça zordur.”¹⁵⁶

Böyle bir çağda yaşayan Freud, kültür ve uygarlık kuramını gerekçelendirmek için öncelikle şiddet sorunsalı ile hesaplaşmak zorunda kalmıştır. Freud’un ağırlıklı olarak bireye yönelik programı saldırganlığı öne çıkarsa bile, sadece saldırganlıkla sınırlı değildir. Şiddet bağlamı içinde görülebilecek diğer olguları da (nefret, sadizm) tanır ve çözümler. O, savaş ve ölüm ile ilgili yazılarında, uygarlık verniğinin ancak çok ince

¹⁵⁵ Friedrich **Nietzsche**, *Aforizmalar*, (çev.:Orhan Düz), İlgü Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2010, s.116.

¹⁵⁶ Peter **Imbusch**, “Uygarlık Kuramları ve Şiddet Sorunu”, *Toplum ve Bilim*, sayı:84, 2000, s.93-94.

olabileceğini dile getirir. Uygarlık, kültür topluluğuna katılmak isteyen bireylere bir dizi ahlakî normlar dayatır ki, bu normlara göre bireyler içgüdülerini tatmin etmekten ya tamamen vazgeçmek ya da onları sınırlamak zorundadır. Bu durum bir arada yaşamak için vazgeçilmez koşuldur.

“Bir arada yaşamak bir seçim mi yoksa bir zorunluluk mudur?” sorusunun cevabı açık bir şekilde “zorunluluk”tur. Bu zorunluluk iki türdür: Birincisi insanın kendi doğasından gelen bir zorunluluk, ikincisi ise verilmiş bir durum olarak içinde bulunduğumuz koşulların bize dayattığı bir zorunluluk. Dünyayı tanıdığımız, ama çoğunlukla da tanımadığımız başka kişilerle paylaşmaktayız. Her yerde benim dışında başkaları da var. Başkaları için de ben varım. Ama sonuçta kimse tek başına değil. Bu verilmiş bir durum, bir olgu durumudur. İnsan başkalarıyla birlikte yaşayan, ancak başkalarıyla birlikte yaşayabilen, böyle yaşamayı arzu eden bir varlıktır.¹⁵⁷

Öte yandan kimse tek başına “kendisi” de olamamaktadır. Biz ancak başkalarıyla, başka kişilerle “ben” ya da “biz” oluyoruz. Her “ben” ya da “biz”, “sen” ve “siz” konumlandırmasıyla mümkün olmaktadır. Kısaca “öteki” olmasaydı “ben” de olmazdı. Her ben olma ötekiyle, bu anlamda “ötekileştirme”yle varlık kazanmaktadır. Etik bir içerik taşımayan bu anlamdaki öteki, ben olmanın da zorunlu koşulunu oluşturmaktadır.¹⁵⁸

Bir zorunluluk olan birlikte yaşamak, kaçınılmaz bir şekilde başka zorunlulukları da beraberinde getirir. Birlikte yaşamak başkalarının da var olduğunu bilerek ve bir arada yaşamın devam edebilmesi için bazı gereklere uyarak yaşamak demektir. Fakat başka kişilerin fiziksel varlığı bile istediğimi yapmamın önünde bir engellemedir. Onların benden çok farklı olabilen istem ve eylemleri ise yalnız bir engel değil, aynı zamanda tahammül etmeyi ya da edebilmeyi gerektiren bir durumdur. Bu durum özgürlük çağında ciddi bir sıkıntıya yol açmaktadır. Çağımız belki Kant’ın kendi dönemi için söylediği gibi, bir aydınlanma çağı değilse de bir özgürlük çağıdır. Her yerden özgürlük talepleri yükselmektedir. Herkes en azından kendisi için özgürlük – ya da özgürlük dediği şeyi- istemektedir, özgür olmak istemektedir. Bu talepleri seslendirilen istediklerine bakarsak, kişilerin engellenmemek, istediklerini yapmak, istem ve

¹⁵⁷ Harun **Tepe**, “Bir Arada Yaşamamanın Kural(lar)ı: Bir Keşif Midir Yoksa Bir İcat Mı ?” , *Temâşâ Felsefe Dergisi* , sayı:2, 2015, s.16.

¹⁵⁸ **Tepe**, agm., s.16.

eylemlerinde karar verici olmak, istedikleri gibi yaşamak istediklerini görürüz. Öte yanda başkalarının da benimkine benzeyen ya da benimkinden farklılaşan kimi istekleri vardır. Onlar da istediklerini yapmak, yaparken de engellenmemek istemektedirler.¹⁵⁹

Özgürlük talebinde olan bu insanların bir arada yaşamak zorunda olmaları toplumsal ahlakın da varlığını zorunlu kılmıştır. İnsanlar bir arada, yan yana yaşamasalardı ahlaktan da söz edemezdik; çünkü ahlak insanlar arasındaki ilişkileri düzenlemek için konmuş kuralların bir bütünüdür. Bir insan kötü davranıyorsa onun davranışı başka birine veya bir insan grubuna karşı zararlı sonuçlar doğuracak demektir; iyi davranış ise, yine başkalarının hoşlanacağı ve bu yüzden insanlar arasında iyi geçinme imkanları yaratacak olan bir davranış manasına gelir. Bu durumda ahlak, insanlar arası ilişkilerin, yani toplumsal hayatın gerektirdiği davranışlarla ilgili bir kavramdır.¹⁶⁰ Tam tanımını yapacak olursak; ahlak, bir kişinin, bir grubun, bir halkın, bir toplumsal sınıfın, bir ulusun, bir kültür çevresinin vb. belli bir tarihsel dönemde yaşamına giren ve eylemlerini yönlendiren inanç, değer, norm, buyruk, yasak ve tasarımlar topluluğu ve ağı olarak karşımıza çıkar. Bu bakımdan ahlak, her yanda yaşamımızın içindedir; o tarihsel olarak kişisel ve grupsal/toplumsal düzeyde yaşanan bir şeydir; ona her tarihsel dönemde, her insan topluluğunda mutlaka rastlarız.¹⁶¹

Freud uygarlık birey gerilimin nedenini ve bireyin uygarlığa duyduğu düşmanlığın temelini söz konusu toplumsal ahlak kurallarında bulmuştur. İnsan toplum halinde yaşamına devam edebilmek için birtakım toplumsal kurallara uymak zorundadır. Birey bu kurallar yüzünden bazı içgüdü ve arzularını bastırmak durumunda kalmakta ve bunun sonucunda da kendi içinde huzursuzluk ve gerilimler yaşamaktadır. Bireydeki bu huzursuzluk doğal olarak onun ait olduğu kültüre de yansımaktadır. Bununla birlikte Freud uygarlığın bireyi uymak zorunda bıraktığı kuralların temizlik, düzen ve sosyal ilişkileri düzenleme gibi birçok faydalı işlevlere de sahip olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle öncelikle uygarlık-birey geriliminin temel nedeni olan toplumsal ahlakın Freud'un kuramında ne şekilde yer aldığını tartışmak sorunun kökeninin anlaşılması açısından faydalı olacaktır.

¹⁵⁹ Tepe, agm., s.17-18.

¹⁶⁰ Erol Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, Ötüken Yayıncılık, İstanbul 2010, s.12.

¹⁶¹ Doğan Özlem, *Etik- Ahlak Felsefesi*, Say Yayınları, İstanbul 2010, s.23.

Freud her şeyden önce bir hekimdir ve psikanalizi geliştirmesinin en temel amacı nevrozlu hastaların sorunlarının nedenini anlamak ve çözümlemeye çalışmaktır. Fakat bu çözümlemelerde o, bir uygarlık kuramı ortaya koyacak kadar ileri gitmiştir. Terapi sürecindeki hastanın bilinçaltı malzemesine ulaşmaya çalışırken aynı zamanda bir kültür eleştirisi yapmıştır. Çünkü birey toplumdan yalıtık bir varlık olarak düşünülemez ve onun sorunlarının arkasında bu sorunlar üzerinde büyük bir paya sahip olan toplum ve toplumsal ahlak kuralları vardır. Bir psikanalist olarak Freud elbette ki bir ahlak felsefesi ortaya koymak, ya da etik problemler belirleyip bunları analiz etme gibi bir kaygı gütmemiştir. O sadece söz konusu kuralların özellikle engelleme, kısıtlama ve bazı içgüdü ve arzuları bastırmaya neden olma gibi işlevlerin nevrozlar üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu düşünmüş ve ahlakı bu bağlamda ele almıştır.

Freud; bir içgüdünün doyurulamaması olgusunu “engellenme”, bu engellenmeyi oluşturan düzenlemeyi “yasaklama” ve yasaklamayla oluşan durumu da “yoksunluk” diye tanımlamaktadır. Grupları kuran yasaklamalarla binlerce yıl önce uygarlık insanı başlangıçtaki hayvan koşullarından uzaklaştırmaya başlamıştır. Bu yasaklamalar hala geçerliliğini korumaktadır ve uygarlık düşmanlığının da çekirdeğini oluşturmaktadır. Çünkü Freud’a göre yasakların altındaki ıstırap çeken içgüdüsel istekler her çocukla birlikte yeniden doğar. Bu engellenmelere zaten toplumdışı davranışla tepki veren bir grup insan vardır: nevrotikler. Bu içgüdüsel istekler arasında ensest, yamyamlık ve öldürme tutkusu bulunur. Bu en eski içgüdüsel vazgeçmeler tüm daha ileri içgüdüsel vazgeçmeler için önemli olan bir ruhbilimsel etmen de içerir. İnsan aklının en eski zamanlardan bu yana hiçbir gelişim göstermediği, bilim ve teknolojiye ilerlemelerin tersine tarihin başlangıcındaki halinin aynı olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu süreçte insan gelişiminin seyrine uygun olarak dışsal baskı içselleştirilmiştir. Bu içselleştirmeyi sağlayan ise süper-ego’dur. Freud’a göre her çocuk bize bu dönüşüm sürecini sunar; o ancak bu yolla ahlakî ve toplumsal bir varlık haline gelir. Süper-ego’nun bu güçlenişi ruhbilimsel alanda en değerli kültürel zenginliktir. Onun içinde yer aldığı kişiler uygarlığın düşmanı olmaktan çıkıp onun taşıtları haline gelirler. Bir kültürel birimde bunları sayıları ne denli çoksa o birimin kültürü o denli güven altındadır ve dış baskı araçlarına gereksinimleri de o denli azalmıştır. Bu içselleştirmenin derecesi ise çeşitli içgüdüsel yasaklamalar arasında büyük ölçüde değişir. Fakat insanların büyük bir çoğunluğu kültürel yasaklamaya yalnızca dış

baskının etkisi altında yani yalnızca baskı kendini hissettirdiğinde ve ondan korktuğu sürece uymaktadır. Cinayet ya da ensestten köşe bucak kaçan ama para hırsından, saldırgan tutkularından ya da cinsel kösnüllüklerinden duydukları doyumunu yadsımayan ve bu yüzden cezasız kaldıkları sürece başka insanları yalanları, sahtekarlıkları ve iftiralarıyla incitmekte duraksamayan sayısız insan vardır ve bu hiç kuşkusuz uygarlığın pek çok çağı boyunca böyle olagelmıştır.¹⁶²

Uygarlığın ahlaksal değerlerinin içselleştirilmesi konusunda bazı istisnâ durumlar da vardır. Toplumun yalnızca belli sınıflarına uygulanan kısıtlamalar olduğunda ayrıcalıksız sınıfların kayırlmış olanların ayrıcalıklarını kıskanmaları ve kendi fazlalık yoksunluklarından kurtulmak için ellerinden geleni yapmaları beklenir. Bu olanaklı olmadığında söz konusu kültür içinde kalıcı bir huzursuzluk miktarı sürececek ve bu tehlikeli ayaklanmalara yol açabilecektir. Ancak eğer bir kültür katılanlarının bir kesiminin doyumunun bir diğer, olasılıkla da daha büyük kesiminin baskılanmasıyla sağlandığı bir noktadan öteye gidemiyorsa (ki günümüz kültürlerinin tümünde durum budur) baskılanan insanların var oluşunu çalışmalarlarıyla mümkün kıldıkları ama zenginliğinden çok küçük bir pay aldıkları kültüre şiddetli bir düşmanlık geliştirmeleri anlaşılır bir durumdur. Böylesi koşullarda baskılanmış insanlar arasında kültürel yasaklamaların bir içselleştirilmesi beklenmemelidir. Çünkü onlar yasaklamaları tanımaya hazır değildirler, kültürün kendisini tahrip etmeye, hatta bunu olasılıkla kültürün dayandığı postulatları da ortadan kaldırarak yapmaya niyetlenirler. Bu sınıfların uygarlığa düşmanlıkları o denli açıktır ki geçimini daha iyi sağlayan toplumsal katmanlara yönelik daha gizli düşmanlığın gözden kaçmasına neden olur. Bu kadar büyük sayıda katılımcısını doyumsuz bırakan ve onları başkaldırmaya yönelten bir uygarlığın kalıcı bir var oluş ihtimali doğal olarak bulunmamaktadır.¹⁶³

Bir uygarlığın değerini hesaplamada göz önüne alınan tek zihinsel zenginlik türü ahlaksal değerlerin içselleştirilmesi değildir. Ayrıca idealler ve sanatsal yaratılar biçiminde zenginlikleri de (yani bu kaynaklardan türetilen doyumlar) vardır. Bir kültürün idealleri hangi başarıların en yüce ve uğruna en çok uğraşılması gereken başarılar olduğunun değerlendirilmesi demektir. İlk bakışta sanki bu idealler kültürel birimin başarılarını belirlemiş gibi görünür ama olayların gerçek akışı, ideallerin

¹⁶² **Freud**, *Uygarlık, Toplum ve Din*, s.175-176.

¹⁶³ **Freud**, *Uygarlık, Toplum ve Din*, s.176.

kültürel içsel yetenekler ile dış koşulların bileşimi tarafından olası kılınan ilk başarılarla dayandığını ve bu ilk başarıların daha sonra ideal tarafından daha ileri götürülmesi gereken bir şey olarak ele alındığını ortaya koyar. Bu nedenle bu ideallerin, kültürün katılımcılarına sunduğu doyum narsistik türdendir; katılımcıların daha önce başarıyla gerçekleştirilmiş olanla gurur duymalarına dayanır. Bu doyumunu tamamlamak farklı başarıları hedeflemiş ve farklı idealler geliştirmiş başka kültürlerle bir kıyaslamayı gerektirir. Bu farklılıkların gücüne dayanarak her kültür geri kalanları küçümseme hakkını kendinde görür. Bu yolla kültürel idealler, farklı kültürel birimler arasında, en açık olarak uluslar olgusunda görüldüğü üzere bir uyuşmazlık ve düşmanlık kaynağı olurlar.¹⁶⁴

Kültürel ideal tarafından sağlanan narsistik doyum kültürel birim içinde kültüre düşmanlıkla savaşımında başarılı olan güçler arasındadır. Bu doyum yalnızca kültürün sağladığı çıkarlardan yararlanan şanslı sınıflar tarafından değil baskılanmış sınıflar tarafından da paylaşılır; çünkü kültürün dışındaki insanları küçümseme hakkı bu insanlara kendi birimleri içinde acısını çektikleri yanlışlıklar açısından bir telafi sağlar. Freud bu durumu şu şekilde örneklendirmektedir: “Kişi borçlar ve askerlik hizmetleri altında eziyet çekmektedir. Fakat bunu telafi etmek için kişi aynı zamanda başka ulusları yöneten ve onlara yasalarını dikte eden Roma’nın bir vatandaşı olma durumunda da pay sahibidir. Ancak baskılanmış sınıfların, bu kendilerini yöneten ve sömüren sınıfla özdeşleşmeleri daha büyük bir bütünün yalnızca bir kesimidir. Çünkü baskılanmış sınıflar duygusal olarak efendilerine bağlı olabilirler; onlara düşmanlıklarına rağmen onları ülküleri olarak görebilirler, yeter ki temelde doyurucu bu türden ilişkilerle yaşasınlar, yoksa o kadar çok uygarlığın büyük insan kitlelerinin haklı düşmanlığına rağmen sağ kalabilmiş olmasını anlamak olanaksız olurdu.”¹⁶⁵

Uygarlığın bireye ve topluma sağladığı en önemli ahlaksal işlev temizlik ve düzendir. Düzen, bir kez kurulduktan sonra bir şeyin ne zaman, nerede ve nasıl yapılması gerektiğini tayin eden böylece insanın karşılaştığı her benzer durumda onu tereddüt ve kararsızlıktan kurtaran bir tür tekrarlama zorlamasıdır. Düzenin yararları kesinlikle inkar edilemez türdendir; insanın psişik güçlerini boşa harcamasını önlerken ona zaman ve mekanı en iyi şekilde değerlendirme imkanı verir. İnsanın çalışmalarında daha çok

¹⁶⁴ Freud, age., 177.

¹⁶⁵ Freud, age., s.178.

ihmale, düzensizliğe ve güvenilir olmamaya doğal bir eğilim göstermesi ise şaşırtıcıdır. Bir ülkede faydalı her şeyin bakımlı, düzenli ve amaca uygun biçimde sağlandığını gördüğümüzde o ülkenin kültür seviyesinin yüksek olduğunu kabul ederiz. Böyle bir ülkede taşkın tehlikesi gösteren akarsuların yatakları düzenlenmiş, suyu olmayan yerlere, kanallara akıtılmıştır. Toprak özenle işlenmiş, beslenmesine uygun bitkilerle örtülmüş, derinlerdeki mineral hazineler gayretle çıkartılıp işlenerek istenilen alet ve araçlara dönüştürülmüştür. Taşıma araçları çokçadır, hızlı ve güvenlidir; vahşi ve tehlikeli hayvanların kökleri kurutulmuştur, ıslah edilip ev hayvanlarına dönüştürülen hayvanların yetiştirilmesi gelişme aşamasındadır.¹⁶⁶ Freud'un verdiği bu örnekler yaşadığı çağda uygarlaşmanın ne seviyede olduğunu gösteren belirtilerdir. Fakat insanın kültürden talebi sadece bu şekilde maddi yönde değildir, onun kültürden başka beklentileri de vardır. Örneğin; bir kentte park alanlarının olması insanları memnun eder. Ya da insanların kendilerini korumaları ve barınmaları için bir eve ihtiyaçları vardır. Fakat park alanlarında çiçek tarhlarının olması ya da evlerin pencerelerinin saksılarla süslü olması insanları daha çok memnun eder. Dolayısıyla insanların kültürden bir diğer önemli beklentisi güzelliştir. Freud'a göre güzellik, temizlik ve düzen kültürün talepleri içinde özgün bir yer tutmaktadır. Bunlar doğa güçlerini denetim altına alma gibi hayatî önem taşımazlar fakat yine de önemsiz şeyler değildir ve geri plana itilmemelidir.

Uygarlığın birey ve toplum için en önemli işlevlerinden biri de sosyal ilişkileri düzenleme işlevidir. Bu işlev gerçekleşmemiş olsaydı bu ilişkiler tek tek herkesin keyfî iradesine boyun eğmek zorunda kalırlardı; yani fiziksel bakımdan daha güçlü olan, kendi çıkarları ve dürtü uyarımları doğrultusunda kararlar verirdi. İnsanların birlikte yaşamaları ancak her bir tek kişiden daha güçlü olan ve her bir teke karşı birlikte hareket eden bir çoğunluğun bir araya gelmesiyle mümkün olacaktır. Bu topluluğun güç ve iktidarı, bundan böyle tekin kaba gücünün karşısına hak olarak çıkar. Tekin gücünün yerini topluluğunun alması tayin edici kültürel adımdır. Bu durumun özü, tek kimse öyle bir engel tanımazken topluluğun üyelerinin tatmin imkanları bakımından kendilerini kısıtlayıp sınırlamalarıdır. Bir sonraki kültürel talep adalettir. Sonuç, herkesin, en azından toplu hayata uyma yeteneğinde olan herkesin, dürtülerinden fedakarlık ederek katkıda bulundukları ve yine aynı istisnayla, kimsenin kaba gücün

¹⁶⁶ **Freud**, *Kültürdeki Huzursuzluk*, s.94.

kurbanı olmasına fırsat vermeyen bir hukukun ortaya çıkmış olmasıdır. Kısacası toplumsal ahlak kuralları uygarlaşma için hem vazgeçilmez koşul hem de bireylerin engellenme nedeniyle yaşadığı gerilimler sonucunda uygarlığa duyduğu düşmanlığın temelidir.

Freud birey ve uygarlık arasındaki çatışmayı ve bireyin uygarlık düşmanlığını *Kültürdeki Huzursuzluk* adlı eserinde derinlemesine incelemiştir. Freud’a göre insanın tarihi baskılanışının tarihidir. Kültür insanın içgüdüsel yapısını kısıtlar. Fakat böyle bir kısıtlama ilerleme için şarttır. Çünkü doğal hedeflerini izlemek üzere özgür bırakıldıklarında, temel insan içgüdüleri tüm kalıcı birliktelik ve korunma ile bağdaşmaz olurlar. Denetimsiz Eros tıpkı öldürücü eşi, ölüm içgüdüğü denli öldürücüdür.¹⁶⁷

Freud’un uygarlıkla bireysel varoluş arasında kurduğu ilişkiyi “*Uygarlık insan içgüdülerinin sürekli boyun eğdirilişi üzerine dayanır.*”¹⁶⁸ sözüyle özetlemek mümkündür. Ancak bireyin bu uğurda çektiği acıların uygarlığın gelişimine yararı bakımından gerçekten değip değmediği sorgulanabilir. Freud bireyin bu acı çekme sürecini kaçınılmaz ve değiştirilmez olarak görmektedir. Bu durum birey ile toplum arasında bir çatışmaya neden olmaktadır. İnsanın içgüdüsel gereksinimlerinin özgür doyumunu uygar toplum ile bağdaşmaz. Freud için uygarlıkta ilerlemenin önkoşulları bireysel vazgeçme ve doyumunu ertelemedir. Ona göre mutluluk kültürel bir değer değildir. Bu nedenle mutluluk tam gün uğraş olarak çalışmanın sıkıdüzenine, tek eşli üremenin sıkıdüzenine, yasa ve düzenin yerleşik dizgesine güdümlü kılınmalıdır.¹⁶⁹ Burada söz konusu olan libidonun yöntemli şekilde toplum için adanışı ve yararlı etkinlik ve anlatımlara saptırılışıdır. Libidonun bu şekilde adanması sonucunda doğa neredeyse tam olarak denetim altına alınmış ve daha çok insanın her zamankinden daha da artmış gereksinimi karşılanır olmuştur.

Freud uygarlığın kökeninin baskıya dayandığını kabul etmektedir. Fakat bunu yadırgamaz ve hatta bunun böyle olması gerektiğini açıkça ifade eder. Ona göre insan, zorlamanın ve içgüdülerin baskılanmasının terk edilmesiyle uygarlığın doyumsuzluk kaynaklarının giderileceği, böylece içsel bir uyumsuzluk tarafından rahatsız

¹⁶⁷ Marcuse, *Eros ve Uygarlık*, s.31.

¹⁶⁸ Freud, *Bir Yanılsamanın Geleceği- Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*, s.6.

¹⁶⁹ Marcuse, *age.*, s.25.

edilmeksizin insanların kendilerini zenginliğin üretimi ve onun tadının çıkarılmasına adayabileceği biçimde insan ilişkilerini yeniden düzenlemenin olası olduğunu düşünmektedir. Freud’a göre böyle bir şey gerçek olursa bu bir altın çağ olurdu fakat böyle bir durumun gerçekleşebilip gerçekleşemeyeceği tartışmalıdır. Bu fikirden daha gerçekçi olan her uygarlığın zorlamanın ve içgüdülerin baskılanmasının üzerine kurulması gerektiği düşüncesidir. Çünkü söz konusu zorlama ve baskı kesintiye uğratıldığında insanların çoğunluğu yeni zenginlikler elde etmek için gerekli çalışmaları üstlenmek istemez.¹⁷⁰ Freud bu görüşleriyle uygarlık söz konusu olduğunda baskıdan vazgeçmenin mümkün olmadığını açıkça belirtir. Çünkü ona göre kitle bir azınlık tarafından kontrol edilmelidir. Kitleler tembel ve eğitimsiz olduğu için içgüdüsel özveriyi hiç sevmeyiz; bunun kaçınılmaz olduğu savıyla da yetinmezler ve onları oluşturan bireyler disiplinsizliklerini özgür bırakma konusunda birbirlerini desteklerler.¹⁷¹ Sonuç olarak Freud uygarlığın düzenlemelerinin ancak belirli derecede baskıyla sürdürülebilmesi olgusundan sorumlu iki neden göstermiştir: İnsanların kendiliğinden çalışmaya hevesli olmaması ve onların tutkularına karşı sözlerin hiçbir işe yaramaması.

Freud, uygarlığın yasaklamalarının kalktığını düşlediğinde şu şekilde bir tablo çizmektedir:

“O zaman insan hoşlandığı herhangi bir kadını cinsel nesne olarak alabilir, aşk rakibini ya da yolunu kesen herhangi birini duraksamadan öldürebilir, başka birinin malını izin almadan alabilirdi. Ne harika olur, insanın yaşamı nasıl da bir doyumlar dizisine dönüşürdü! Evet, insan çok kısa sürede ilk güçlkle karşılaşır: başka herkes de benim isteklerimin tıpatıp aynını isteyecek ve bana benim onlara davranırken gösterdiğimden daha fazla özen göstermeyeceklerdir. Böylece gerçekte uygarlığın kısıtlamalarının kaldırılmasından yalnızca bir kişi kısıtlanmaksızın mutlu olabilirdi ve o da güç için tüm araçları eline geçirmiş bir despot, bir diktatör olurdu. Ama onun bile diğerlerinden an az bir kültürel emri gözetmelerini istemek için nedenleri olacaktı: Öldürmeyeceksin.”¹⁷²

Bu tablo tartışmalı bir durum sergilemektedir. Bu tablonun alt metninde “uygarlığın birey üzerindeki yasaklamaları, engellemeleri ve kuralları ortadan kaldırıldığında insanların büyük bir çoğunluğu hatta hepsi başına buyruk davranmak isteyecek ve bunun sonucunda da kaos meydana gelecektir” düşüncesi yatmaktadır. Freud doğa

¹⁷⁰ **Freud**, *Uygarlık, Toplum ve Din*, s.171.

¹⁷¹ **Freud**, *Kitle Psikolojisi*, (çev.: Kamuran Şipal), Cem Yayınevi, İstanbul 2012, s.84.

¹⁷² **Freud**, *Uygarlık, Toplum ve Din*, s.179.

durumunu bir kaos hali olarak kabul eder ve uygarlığın yok edilmesi için uğraşmayı tamamen reddeder. Bunu düşünmenin bile nankörce olduğunu ve dar görüşlü bir bakışın sonucu olduğunu belirtir. Ona göre doğa durumunda içgüdülerimize herhangi bir kısıtlama getirmemiz gerekmez, doğa ne istersek yapmamıza izin verir fakat onun da bizi kısıtlamak için kendi etkin yöntemleri vardır. İnsan hiçbir zaman doğaya tam anlamıyla egemen olamaz. Çünkü doğada tüm insan kontrolleriyle alay eden öğeler vardır. Toprak sarsılır, parçalanır ve tüm insan yaşamını ve çalışmalarını gömer; su, sel olur ve her şeyi bir kargaşada boğar; fırtınalar, her şeyi önüne katıp süpürür; hastalıklar vardır ve nihayetinde ölüm bilmececi vardır. Freud’a göre bir araya gelmemiz ve başka şeyler arasında bizim toplumsal yaşamımızı olası kılmaya da niyetlenen uygarlığı yaratmamız kesinlikle doğanın bizi korkuttuğu bu tehlikeler yüzündendir. Uygarlığın temel görevi, onun gerçek var oluş nedeni bizi doğaya karşı korumaktır.¹⁷³ Buna göre, Freud’un uygarlık anlayışının temelinde Batı düşüncesinde Rönesans ile başlayan ve Aydınlanma ile devam eden, “güç” ve “doğanın insanın denetimi altına alınması” düşüncesinin eleştirisi ve sorgulanması yer alır.

Freud’a göre insanlardaki kültür düşmanlığının çok ciddi nedenleri vardır. Bunlardan en önemlisi dünyevi hayatın Hristiyan öğretilerince değersizleştirilmesidir. Bir diğer önemli neden ise keşif seyahatleri arttıkça ilkel halklar ve kabilelerle kurulan temaslardır. Onların örf, adet ve geleneklerini yeterince derinlemesine gözlemleyip incelemeyen ve yanlış anlayan Avrupalılara bu ilkel halklar sade, ihtiyaçları çok sınırlı, mutlu; kendilerinden kültürce üstün ziyaretçilerinin ulaşması imkansız bir hayat sürüyor gibi görünmüşlerdir. Bunun sonucunda toplumun kültürel ideallerinin hizmetine koştugu insana dayattığı vazgeçme, uzak durma, mecburiyetlerin miktarını kaldıramayacağı için kişinin nevrotikleştiği anlaşılmış ve buradan toplumun bu kültürel talepleri ortadan kaldırıldığında ya da iyice aşağı çekildiğinde, bunun mutlu olma imkanlarına tekrar kavuşma anlamına geleceği sonucu çıkartılmıştır. Bu arada insanlar teknoloji alanında ilerlemiş ve doğa üzerindeki egemenliklerini de giderek artırmışlardır. Fakat insanlar ilerleyen teknolojinin onların hayattan bekledikleri haz tatminini artırmadığını, duyguları, duyumsamaları bakımından kendilerini daha mutlu hale getirmediğinin de farkına varmışlardır. Freud ise bu tespitten doğa üzerindeki hakimiyetin, insan mutluluğunun biricik şartı olmadığı, bu hakimiyetin kültürel çabaların biricik amacı da

¹⁷³ **Freud**, age., s.180.

olmadığı sonucunu çıkarıp; dolayısıyla da teknolojik ilerlemelerin mutluluk ekonomimiz bakımından değersiz olduğu sonucunu çıkarmamız gerektiğini vurgular. Bu sonucu çıkaranlara ise şu şekilde itiraz eder: “Canımın istediği kadar sıklıkla benden yüzlerce kilometre uzakta yaşayan çocuğumun sesini işitebilmem, arkadaşımın karaya ayak bastıktan kısa süre sonra o uzun ve zahmetli yolculuğu kazasız belasız atlattmış olduğunu öğrenebilmem, olumlu bir haz elde etme, mutluluk duygusunda besbelli bir artış anlamına gelmez mi?”¹⁷⁴ Freud bu konuyu 1930 yılında incelemesine rağmen bu sorun oldukça günceldir. Günümüzde de ilerleyen teknolojiye rağmen insanların büyük bir kısmı mutsuzdur. Teknolojik anlamdaki ilerleme insanların içsel huzuruna ve mutluluğuna pek fazla katkı sağlayamamakta ya da yaşattığı haz çok kısa süreli olmaktadır. Fakat Freud’un itirazı da haklı görünmektedir. Teknolojik gelişmelerin yaşamımıza getirdiği kolaylıklar ve faydalar inkar edilemez bir gerçektir.

Bugünkü kültürümüzün içinde kendimizi iyi hissetmediğimiz kesin gibi görünse de, eski zamanların insanların kendilerini bizlerden daha mutlu hissedip etmedikleri, şartlarının bunda ne gibi bir payının bulunduğu hakkında bir yargıya varmak çok zordur. Mutluluk göreceli bir kavramdır ve herkese göre değişir. Freud bu görüşü şu örnekle temellendirir: “İstedığımız kadar; örneğin Antikçağın kadırgalarındaki kürek kölelerinin, 30 yıl savaşlarının köylülerinin, kutsal engizisyonun kurbanlarının, Pogrom’u bekleyen Yahudininki gibi belli başlı durumlardan ürküp korku duyalım, bu kişilerin (tek tek) hissetmiş olduklarını hissetmemiz, o en baştaki duygu körelmesini, gitgide duyarsızlaşmayı, beklentilerden vazgeçilmesini, kaba ya da rafine uyuşturucu kullanma tarzlarının haz duyma ve hazzsızlık bakımından duyarlılıkta yol açtığı köklü değişimleri tahmin etmemiz mümkün değildir.”¹⁷⁵ İnsanların geçmişi değerlendirirken objektif olabilmesi son derece önemli ve bir o kadar da zordur. Özellikle mutluluk gibi bir duygu durumunu anlayabilmek ve “mutlu” ya da “değil” demek daha zordur. Freud verdiği örnekle bunu gayet açık ifade etmiştir. Günümüzde içinde bulunduğumuz uygarlıkta kendimizi mutsuz hissedebiliriz. Fakat özendiğimiz geçmişte ya da uygarlık öncesi ilkel topluluklarda insanların ne derece mutlu oldukları da tartışmalı ve görecelidir.

¹⁷⁴ Freud, *Kültürdeki Huzursuzluk*, s.88.

¹⁷⁵ Freud, *age.*, s.90.

İnsanların uygarlık içinde kendilerini mutsuz hissetmelerinin temel nedeni uygarlığın bireysel özgürlüğe getirdiği kısıtlamadır. Özgürlüğü kısıtlanan insan kendini mutsuz hissetmektedir. Freud hayatın amacını haz ilkesinin belirlediğini söyler. Bu ilke, ruhsal aygıtın çalışmasını başlangıçtan itibaren hakimiyeti altında tutar; fakat onun programı bütün dünya ile kavgalıdır, makrokozmos ile olduğu gibi mikrokozmosla da. Bu kesinlikle uygulanamaz bir programdır, evrenin bütün kurum ve mercileri, mekanizmaları ona karşı koyarlar. Bu düşüncenin sonucunda Freud; “İnsanın mutlu olma niyetinin yaradılışın planında yeri bulunmamaktadır.” kanısına varır. Ona göre kişinin en kesin, dar anlamda mutluluk dediği şey, daha çok, üst üste yığılmış ihtiyaçların birdenbire tatmin edilmesinden kaynaklanır ve doğası gereği ancak epizodik, bir sürelik fenomen olarak mümkündür. Haz ilkesinin özlemine çektiği her durumun sürüp gitmesi, sadece ılımlı bir rahatlık, huzur duygusu sağlar. Freud’a göre bizler sadece zıtlığın zevkini yoğun bir şekilde, sürekli durumun ise çok az çıkartabilecek yapıyla donatılmışızdır. Bu düşüncesini kendisinden önemli ölçüde etkilendiği Goethe’nin şu sözüyle pekiştirir: “Hiçbir şey bir dizi güzel günden daha zor katlanılabilir değildir.” ve düşüncelerine şu şekilde devam eder:

“Dolayısıyla bizlerin mutluluk duyma imkanlarımız önceden yapımızca, bünyemizce kısıtlanmıştır. Mutsuzluk duyma haliye çok daha az güçlükle karşılaşır. Üç yandan tehdit eder acı çekme; kaderi çöküp dağılmak olan hatta acı ile endişeyi, korkuyu uyarı sinyalleri olarak kullanmadan edemeyen kendi bedenimizden, sonra, üstün, acımasız, yıkıcı gücüyle bize öfkeyle saldırabilen dış dünyadan ve nihayet başka insanlarla olan ilişkilerden. İnsan ilişkilerinden kaynaklanan acı ve dertler, belki öteki bütün her şeyden daha acı verici gelir bize; bu acıyı, öteki kaynaklardan gelenlerden daha az kaçınılmaz ve önlenemez olmaları gerektiği halde bir bakıma lüzumsuz bir fazlalık gibi görmeye eğilimliyizdir.”¹⁷⁶

Bu durumda mutsuz olmak mutlu olmaktan daha kolaydır. Freud acının geldiği üç kaynak belirlemiştir: Doğanın üstün gücü, kendi bedenimizin zayıflığı ve diğer insanlarla (aile, devlet, toplum) olan ilişki. Günümüz insanı için de mutsuzluğa teslim olmak mutluluğa ulaşmaktan daha kolaydır. Çağımızın en büyük hastalıklarından biri belki de mutsuzluktur. Doğadan ve kendi bedenimizin zayıflığından gelen acı karşısında pek fazla direnemeyiz, bunları kabul ederiz. Çünkü doğaya hiçbir zaman bütünüyle hakim olamayacağımızı, kendisi de bu doğanın bir parçası olan organizmamızın daima

¹⁷⁶ **Freud**, *Kültürdeki Huzursuzluk*, s.72.

geçici, uyum sağlama ve kapasite bakımından kısıtlı bir yapı olarak kalacağını biliriz. Sosyal acı kaynağına karşı ise daha farklı bir tutum sergileriz. Bu kaynağa hiç var olma hakkı tanımak istemeyiz, bizzat yarattığımız kurumların yapı ve mekanizmaların, düzenleme ve mercilerin niçin hepimizi koruyucu olmadıklarını ve iyiliğimize işlemediklerini bir türlü anlayamayız. Böyle bir durumda çektiğimiz, yaşadığımız sefil durumun suçunun büyük bir bölümünün kültüre ait olduğu; kültürden vazgeçmemiz ve ilkel ilişkilere götüren yolu bulmamız halinde çok daha mutlu olacağımız gibi bir izlenim oluşmaktadır. Freud böyle bir düşünceyi hayret verici olarak tanımlamaktadır. Çünkü ona göre kültür kavramının içeriğini ne şekilde belirlersek belirleyelim, acı çektirmenin kaynaklarından gelen tehdide karşı kendimizi korumak için başvurduğumuz her şey zaten aynı kültürün bir parçasıdır.

Freud için bireysel özgürlük kültürün zenginliklerinden biri değildir. Yani bireyin özgürlüğü, uygarlığın bizlere hediyesi değildir. Aksine, uygarlık diye bir şey henüz icat edilmemişken, bireyin özgürlüğü altın çağlarını yaşamaktaydı.¹⁷⁷ Fakat o zaman kültür durumunda olduğu kadar değerli değildi. Çünkü o zaman birey onu savunacak ya da koruyabilecek durumda değildi. Kültürün gelişmesiyle bireysel özgürlük de kısıtlamalara uğradı; adalet, kimsenin bu kısıtlamalardan muaf tutulmamasını talep eder. Bir insan topluluğunda yoğun özgürlük ihtiyacı olarak kendini belli eden şey, mevcut bir adaletsizliğe, haksızlığa başkaldırı olup çıkabilir ve böylelikle kültürün daha da gelişmesi bakımından elverişli bir ortam yaratabilir, kültür ile barışık ve uyum içinde olabilir. Ancak o başlangıçtaki, kültürün dizginleyemediği kişilikten de kaynaklanabilir bu özlem ve isyan böylelikle kültür düşmanlığının temelini oluşturabilir. Yani yoğun özgürlük ihtiyacı, kültürün belli biçimlerine ve taleplerine ya da zaten kültüre karşı yönelebilir. Kişi, bireysel özgürlüğe yönelik talebiyle kitlenin iradesine karşı direktip duracaktır. İnsanlığın mücadelesinin önemli bir bölümü, bu bireysel talepler ile kitlenin kültür talepleri arasında amaca uygun, yani mutlu edici bir denge bulma görevinin çevresinde toplanmıştır.¹⁷⁸

Bütün kültürlerin mücadele etmek zorunda kaldıkları düşmanlığın nedeni en temelde kültürel yasaklamadır. Kültür sürecinin kişinin libido gelişmesi ile dikkat çekici bir benzerliği vardır. Başka dürtüler tatmin edilmelerini sağlayacak şartları kaydırmaya,

¹⁷⁷ **Freud**, *Mutlu Olma İhtimalimiz*, (çev.:Mustafa Fırat), Zeplin Yayınları, İstanbul 2014, s.20.

¹⁷⁸ **Freud**, *Kültürdeki Huzursuzluk*, s.99.

başka yollara sokmaya zorlanırlar, bu da çoğu durumda dürtü hedeflerinin yüceltilmesi ile örtüşür. Dürtü yüceltimi kültür gelişmesinin özellikle göze çarpan bir yanıdır; yüksek düzeydeki psişik faaliyetlerin (bilimsel, sanatsal, ideolojik) kültür hayatında böylesine önemli bir rol oynamalarını mümkün kılar. Freud bu dürtü yüceltiminin tamamen kültürün zorla dayattığı dürtü kaderi olduğunu vurgular. En önemli ve konunun kilit noktası olan tespit ise kültürün ne geniş çapta dürtülerden imtina etme, vazgeçirme üzerine inşa edilmiş olduğu, özellikle de çok güçlü dürtülerin tatmin edilmemesinin (bastırılmasının, kaydırılmasının ya da başka bir şeyin) kültürün alabildiğine büyük bir önkoşulunu oluşturduğu tespittir.

Bu kültürel yasaklama insanların sosyal ilişkilerinin büyük alanını egemenliği altına almıştır. İnsanların bastırdığı dürtüleri her zaman kaybolup gitmemekte bazen daha tehlikeli bir şekilde geri dönmektedir. Bastırılan dürtüler yaşamın bir başka döneminde takıntılı itkilerle tekrar patlak verecektir. Çünkü ego tehlikeyi bastırma süreciyle savuşturur. Bu süreçte içgüdüsel itki bir biçimde engellenmiş, beraberindeki algı ve düşüncelerle birlikte kışkırtıcı nedeni unutulmuştur. Ancak bu sürecin sonu değildir; içgüdü ya güçlerini korumuştur, ya onları yeniden toplar ya da yeni bir kışkırtıcı nedenle yeniden uyandırılır. Bundan sonra istemini yineler ve normal doyuma uzanan yol bastırmanın yara izi olarak adlandırabileceğimiz şey tarafından kapatıldığından zayıf bir noktada kendisine, ego'nun bilgisi dışında ama aynı zamanda o anlamadan bir belirti olarak aydınlığa çıkan, yerine geçen doyum olarak bilinen yeni bir yol açar. Freud bu durumu “bastırılmış olanın geri dönüşü”¹⁷⁹ olarak tanımlar.

Kültürün getirdiği ilk ve en önemli kısıtlama cinsel hayatın kısıtlanmasıdır. Daha ilk kültürel aşama olan totemizm aşaması enest nesne seçimi yasağını da beraberinde getirmiştir. Tabu, yasa ve törelerle, adetlerle hem erkekleri hem de kadınları hedef alan başka kısıtlama ve sınırlamalar da oluşturulur. Bunlar daha da ileriye gitmiş ve cinsel olgunluğa erişmiş bireyin cinsel nesne seçimi karşı cinsle sınırlandırılıp daraltılmıştır; genital tatminin dışındaki tatminlerin çoğu sapkınlık olarak yasaklanmıştır. Bu yasakların içinde kendini apaçık belli eden herkes için biçilmiş aynı tarz bir cinsel hayat talebi, insanların cinsel bünyelerindeki doğuştan gelen ve de sonradan edinilen, denkliği bozucu farklılıkları bir yana bırakır, bu insanların büyük bir bölümünü cinsel zevkten koparır, böylelikle ağır bir haksızlığın kaynağı olur. Bugünkü kültür, cinsel ilişkilere,

¹⁷⁹ **Freud**, *Dinin Kökenleri*, (çev.: Ayşen Tekşen), Payel Yayıncılık, İstanbul 2012, s.354.

tek bir erkeğin tek bir kadınla, bir defalığına, bir daha kopmaz bir bağla bağlandığı durumda müsaade etmek istediğini, başlı başına bir haz kaynağı olarak ise cinsellikten hoşlanmadığını ve ona ancak insanların bugüne kadar yeri doldurulamamış üreme kaynağı olarak tahammül etmeyi bildiğini apaçık belli ettirmektedir. Freud bu durumu aşırı bir durum olarak değerlendirir. Çünkü bu şekilde kültür insanının cinsel hayatı ağır hasar görmüştür.¹⁸⁰

Düzenimizdeki en iyi şeyleri uygarlığa borçlu olduğumuz gibi, insanın acı çekmesine yol açan çoğu şeyi de uygarlığa borçluyuzdur. Kültürel gelişim süreci, insanın cinsel işlevlerini birden fazla yolla harap ettiği için insanlığın yeryüzünden silinmesine kolayca neden olabilir. Çünkü uygarlaşmamış ırklar ve bütün toplumların geri kalmış kesimleri, uygarlaşmış olanlardan daha hızlı çoğalmaktadır.¹⁸¹ Fakat uygarlığın cinsellik konusuna getirdiği kısıtlama ve yasaklamalar, bir toplum olarak yaşayabilmek için gerekli ve zorunludur. Çünkü insan sadece ılımlı, yumuşak, sevgiye muhtaç, olsa olsa ancak kendisine saldırıldığında kendini savunmayı bilen bir varlık değildir. Aksine o muazzam bir ölçüde saldırganlık eğilimi de taşımaktadır. Dolayısıyla insan için öteki sadece muhtemel yardımcı ve cinsel nesne değil, saldırganlığını o kimse üzerinden doyuma ulaştırma, iş gücünü karşılığını ödemeksizin istismar etme, rızası olmadan onu cinsel nesne olarak kullanma, onun mal mülkünün sahibi olma, onu aşağılama, ona acılar verme, işkenceler etme ve öldürme yolunda bir girişimdir de. Bu durumu en iyi anlatan Hobbes'un "Homo homini lupus" sözü Freud'un insan görüşünü özetlemektedir. İnsan insanın kurdu olunca insanın oluşturduğu kültürde de gerilimlerin, çatışmaların ve huzursuzlukların olması kaçınılmaz bir durumdur.

Kendimizde de fark edebileceğimiz, başkalarında da bulunduğunu haklı olarak kabul ettiğimiz bu saldırganlık eğilimi, öteki ile ilişkimizi bozan ve kültürü o zahmet ve çabalara mecbur eden uğraktır. İnsanların birbirlerine karşı bu en temel düşmanlığı yüzünden kültür toplumu sürekli bir çökme tehlikesi altındadır. Çalışma, iş alanlarında oluşan topluluklar kültür toplumunu bir arada tutmaya yetmeyecektir, çünkü dürtü kaynaklı heyecan ve tutkular akla yatkın, mantıklı çıkarlardan çok daha güçlüdürler. Öyleyse kültür, insanların saldırganlık dürtülerine set çekebilmek, kendini gösterme biçimlerini psişik tepkiler oluşturarak baskı altında tutabilmek için bütün imkanlarını

¹⁸⁰ **Freud**, *Kültürdeki Huzursuzluk*, s.112.

¹⁸¹ **Albert Einstein**, - **Sigmund Freud**, *Niçin Savaş?*, (çev.:Emre Ak), Ayraç Yayınları, Ankara 2009, s.55.

ortaya koymak zorundadır. İşte bu nedenlerle, insanları özdeşleşmelere ve hedeflerine ulaşması zorlaştırılmış, geciktirilmiş, engellenmiş sevgi ilişkilerine yönlendirilmesi umulan yöntemler sunulmakta, cinsel hayat bu yüzden dar sınırlar içine çekilmektedir ve insanın asıl, başlangıçtaki doğasına öylesine ters düşmesiyle kendini gerçekten anlaşılır kılan, ötekini kendin gibi seveceksin biçimindeki ideal buyruğun nedeni de budur. Bütün o uğraş ve zahmetlerine rağmen kültürel çabalar şimdiye kadar pek dişe dokunur bir sonuca ulaşamamıştır. Kültür, suçlulara, canilere karşı şiddet, güç uygulama hakkını yasalarla kendine tanıyarak kaba kuvvetin en aşırı tezahürlerinden kendini korumayı ummaktadır.¹⁸²

Fakat burada Freud farklı bir noktaya dikkat çeker. İnsan saldırganlığının kaba olmayan, ince yollardan kendini gösterme biçimleri de vardır ve yasalar bu durumu kavrayamamaktadır. Freud'a göre insanların kötü niyetleri yüzünden hayatın ne kadar zorlaştırıldığını ve acı verici hale getirildiğini deneyimle öğreniriz. Freud insan ilişkilerinde rakip olmanın normal olduğunu hatta bu durumun vazgeçilmez olduğunu kabul etmektedir. Çünkü rakiplik her zaman düşman olmak değildir. Burada sıkıntı yaratan durum rakipliğin düşmanlık için bahane olarak kullanılmasıdır.¹⁸³ Freud'un insan hakkındaki bu düşüncelerinde haklılık payı yüksektir. İnsan sadece akıl varlığı değildir onun bir de içgüdüsel ve duygusal yanı vardır. Bu nedenle o her zaman mantıklı davranamaz. Salırganlık eğilimi ve hırs duygusu rakipliği kolayca düşmanlığa çevirebilir. Bu düşmanlıktan da zararlı çıkacak olan en nihayetinde de yine kültürdür.

Freud uygarlık- birey gerilimini Marksistler gibi toplumsal kurumlarda, sınıf çatışmalarında ya da mülkiyette görmez. Bilakis bunun öncelikli kaynağını bireyin psikik durumlarında arar. Salırganlığı yaratan mülkiyet değildir, mülkiyetin henüz çok az olduğu tarih öncesi çağlarda da salırganlık hüküm sürmekteydi. Freud'a göre o insanlar arasındaki bütün o yumuşak, sevecen ilişkilerle birlikte, belki bir annenin erkek çocuğu ile ilişkisi hariç, sevgi, aşk ilişkilerinin de temelini oluşturmuştur. Bu yüzden maddi zenginlikler (mal, mülk) üzerindeki kişisel hak ortadan kaldırılrsa bile, öteki ilişkiler alanında eşit konumdaki insanlar arasında en yoğun kıskançlıkların ve en şiddetli düşmanlıkların kaynağı olmaktan kurtulamayacaktır. Freud'un salırganlık ve cinsellikle ilgili düşünceleri çarpıcıdır. Yani kültürde salırganlığı tamamen ortadan

¹⁸² **Freud**, *Kültürdeki Huzursuzluk*, s.121.

¹⁸³ **Freud**, age., s.122.

kaldırmak ya da cinselliği serbest bırakmak ne derece mümkün ve doğrudur? Freud bu sorunun cevabını önceden görmeyi zor olduğunu belirtir ve bu durumda insan doğasının yeni yollara sapan kültürün yine peşinden gideceğini ekler. Cinsel hayatı tamamen serbest kılmak kültürün çekirdek hücresi olan aileyi bertaraf etmek demektir. Bu durumun ise ne derece doğru olacağı ya da insanları mutlu etme ihtimali oldukça tartışmalıdır. Öyle bir durum mümkün olsa bile saldırganlık eğilimi insanda hala varlığını koruyacaktır ve yine kaos ortamı olacaktır. Saldırganlık eğilimlerini tatmin etmekten vazgeçmeleri insanlar için kolay olmayacaktır; çünkü bunu yapmaya kalktıklarında kendilerini iyi hissetmemektedirler.¹⁸⁴

Peki bu saldırganlık karşısında kültür ne gibi önemler almaktadır? Kültür kendisine karşıt yönde hareket eden saldırganlığın önüne set çekmek, onu zararsız hale getirmek, hatta kültürün içinden ayıklayıp atmak amacıyla çeşitli araçlar kullanmaktadır. Bireylerin saldırganlık dürtülerini yücelterek zararsız hale getirmede sanat, din, bilim ve felsefe gibi alanların büyük etkisi vardır. Bu alanlardaki uğraşlar birbirlerinden farklı da olsalar bireye yaşattıkları haz hemen hemen aynıdır. Birey bu hazla narsistik türden bir doyum sağlar ve içindeki yıkıcı içgüdüleri tamamen yok etmese de en aza indirgeyerek kültürel yaşama katılmış olur.

Fakat daha önemli olan saldırganlık hazzını zararsızlaştırmak için kişinin dünyasında neler olup bitmektedir? Saldırganlık içe yansıtılır, içselleştirilir ama aslında geldiği yere geri yollar yani kişinin kendi ben'ine karşı çevrilir. Orada ise üst-ben olarak ötekinin karşısına dikilen ve bundan sonra vicdan olarak ben'e karşı, ben'in başka, yabancı bireyler üzerinden tatmin ettiği aynı ödünsüz saldırganlığı göstermeye hazır ben'in bir parçasınca üstlenilir. Freud ödünsüz id-ben ile ona tabi kılınmış ben arasındaki gerilime suçluluk duygusu adını vermiştir. *Suçluluk bilinci*, cezalandırılma ihtiyacı olarak dışa vurur. Sonuç olarak kültür bireyin bu tehlikeli saldırma hazzını zayıflatarak, silahsızlandırarak ve onu, bireyin içindeki bir merci tarafından, ele geçirilmiş kentteki bir işgal gücü gibi kontrol altına alarak onun üstesinden gelmektedir.¹⁸⁵

İnsan her durum için net bir şekilde iyi-kötü ayrımını yapamamaktadır. Kötü, çoğu durumlarda ben için zararlı, tehlikeli bir şey değil, tam tersine onun arzu ettiği, ona zevk, keyif veren de bir şeydir. Yani kötünün belirleniminde yabancı bir dış etkinin

¹⁸⁴ Freud, *Kültürdeki Huzursuzluk*, s.123.

¹⁸⁵ Freud, age., s.140.

varlığına ihtiyaç vardır. Freud'un kuramında da neyin iyi neyin de kötü olarak tanımlanması gerektiğini bu yabancı etki belirler. İnsanın kendi duyumsamaları onu aynı yola sevk etmiş olamayacağına göre, bu yabancı etkiye boyun eğmesi için bir motivasyonu, nedeni olması gerekir. Bu motivasyon ise sevgiyi kaybetmekten duyulan endişedir. Kişi bağımlı olduğu ötekinin sevgisini kaybettiğinde, bazı tehlikelerden korunması da imkansızlaşır; en başta da, bu üstün konumdaki kişinin cezalandırma yoluyla ona üstünlüğünü kanıtlaması tehlikesi karşısında korunmasız kalır. Buradan şöyle bir kötü tanımına ulaşılır: Kötü; başlangıçta, niyetlenildiği ya da gerçekleştirildiği yerde, söz konusu kişinin sevgiyi kaybetme tehlikesi bulunduğundan, kaçınılan şeydir.¹⁸⁶ Bu durum genelde vicdan rahatsızlığı olarak değerlendirilir fakat bu yanlıştır. Çünkü buradaki suçluluk duygusu sadece sevgiyi kaybetme korkusu yani sosyal endişedir.

Suçluluk duygusunun iki kökeni vardır: Birincisi otoriteden duyulan endişe ve korku, ikincisi de üstben'den duyulan endişe ve korku. Bunlardan ilki dürtü tatmininden vazgeçmeyi, öteki ise yasaklanmış arzuların varlığını üstben'den saklama imkanı bulunmadığı için ayrıca cezalandırılmayı isteyip dayatacaktır. Dürtü tatmininden vazgeçilmesi başlangıçta dış otoriteden duyulan korkunun ve endişenin sonucuydu; otoritenin sevgisini kaybetmemek, ondan vazgeçmemek adına dürtü tatmininden vazgeçiliyordu. Üstben'den duyulan korku ve endişe, dış otoriteninkinden farklıdır. Bu nokta artık dürtü doyumundan vazgeçmek bir işe yaramaz; çünkü arzu varlığını sürdürmektedir ve üstben'den bunu gizlemek imkansızdır. Dolayısıyla dürtü doyumundan vazgeçilse bile, üstben'in söz konusu olduğu yerde bir suçluluk duygusu meydana gelecektir. Artık dürtüyü tatminden vazgeçmenin öyle tamamen kurtarıcı bir etkisi kalmamıştır, erdemli feragat karşılığında sevginin garanti altına alınması şeklindeki ödüllendirilme de söz konusu değildir. Tehdit eden bir dış mutsuzluğun (dış otoritenin marifeti olan bir sevgi yitimi ve cezalandırılmanın) yerine, üstben'in yol açtığı sürekli bir iç mutsuzluğu ve suçluluk bilincinin gerilimi koyulmuştur. Bu ikinci durumda kötü eylem ile kötü niyet eşdeğer tutulur, buradan suçluluk bilinci ve cezalandırılma ihtiyacı doğar. Vicdanın saldırısı, otoritenin saldırganlığını içinde saklayıp korur.¹⁸⁷

¹⁸⁶ Freud, *Dinin Kökenleri*, s.42.

¹⁸⁷ Freud, *Kültürdeki Huzursuzluk*, s.145.

İnsanlığın suçluluk duygusu Oedipus kompleksinden türemiştir ve babanın kardeşler ittifakınca öldürülmesinin sonucunda edinilmiştir. Söz konusu olayın gerçekleştiği zamanda bir saldırganlık bastırılmayıp gerçekleştirilmiştir; bastırılması çocukta suçluluk duygusunun kaynağı olması gereken aynı saldırganlıktır bu. Bir kişi bir suç işlediği için ve işledikten sonra suçluluk duygusu taşıyorsa, buna suçluluk duygusundan önce pişmanlık demek gerekir. Bu duygu sadece tek bir eylemin sonucudur, elbette bir vicdanın, kendini suçlu hissetmeye hazır olma halinin o eylemden önce var olmasını şart koşar. Bu olaydaki pişmanlık, babaya karşı duyulan o en baştaki kararsız duygunun sonucudur. Oğulları ondan nefret ediyorlardı, ama onu seviyorlardı da; nefret saldırganlıkla tatmin edildikten sonra, eyleme duyulan pişmanlığın içinde sevgi öne çıkıp kendini gösterdi. Baba ile özdeşlik kurarak üst-beni ayakları üzerine dikti, babaya yapılan saldırı eyleminin cezalandırılmasını gerçekleştirircesine üstben'e babanın güç ve iktidarını bahşetti ve bu eylemin tekrarlanmasını önlemesi gereken kısıtlamaları sağladı. Babaya saldırma eğilimi sonraki kuşaklarda da ortaya çıktığı için suçluluk duygusu da varlığını korudu ve her bastırılıp üstben'e aktarılan saldırganlıkla birlikte tekrar tekrar güçlendi. Babayı öldürmüş ya da eylemden uzak durmuş olmak tayin edici bir ölçü değildir; kişi her iki durumda da kendini suçlu bulmak zorundadır. Çünkü suçluluk duygusu iki değerliliğin yarattığı ihtilafın, eros ile ölüm dürtüsünün arasındaki ezeli ve ebedi mücadelenin ifadesidir. İnsanın önüne birlikte yaşama görevi konulur konmaz bu ihtilaf patlak verir; bu insan toplumu sadece aile biçimini tanıdığı sürece bu ihtilaf, Oedipus kompleksinde kendi dışlaştırmak, vicdanı devreye sokmak, ilk suçluluk duygusunu yaratmak zorunda kalır. Kültür, insanları içten bağlanmış bir kitle halinde birleşmeye çağıran iç bir cinsel dürtüye itaat ettiğinden, bu hedefe ancak suçluluk duygusunun durmadan güçlenmesi yoluyla ulaşabilir. Babayla başlayan şey kitle ile tamamlanmıştır.¹⁸⁸

Eros ile Ölüm dürtüsü arasındaki mücadele formülü insanlık üzerinden seyreden kültür sürecinin karakteristik tanımını vermektedir. Bu formül aynı zamanda tek tek kişilerin gelişmesiyle de ilişkilidir. Yani insanlığın kültürel süreci ile tek tek insanların gelişme ya da eğitim, yetiştirme süreçleri arasında sıkı bir ilişki vardır. İnsan türünün kültürel süreci, tek tek insanların gelişme sürecinden daha üst düzlemde bir soyutlamadır. Tek insanın gelişme sürecinde haz ilkesinin, mutluluk tatminini gerçekleştirme programı

¹⁸⁸ **Freud**, *Kültürdeki Huzursuzluk*, s.153.

başlıca hedef olarak tespit edilmiştir; bir insan topluluğuna yerleştirilme ya da ona uyum sağlama bu mutluluk hedefine ulaşma yolunda hemen hiç vazgeçilemeyecek şart olarak görünmektedir. Bireyin gelişmesi bize, iki çabanın, genellikle “bencilce” diye nitelediğimiz, mutluluk peşindeki çaba ile topluluk içindeki öteki ile kurulmaya yönelik “özverili” dediğimiz çabanın karşılıklı etkileşimlerinin bir sonucu olarak görünmektedir. Bu her iki tanımlama da yüzeyde kalmaktan öteye geçememektedir. Bireyin gelişmesinde vurgulanan hedef çoğunlukla bencil ya da mutluluğa yönelik çabadadır; öteki “kültürel” denilen gelişme ise ilkece kısıtlayıcı rolüyle yetinir. Yani kültürel süreçte durum farklıdır; burada insan bireylerinden bir birliğin kurulması büyük ölçüde asıl amacı oluşturur, gerçi mutlu kılma amacı hala varlığını korur, ancak geri düzleme itilir. Hatta neredeyse büyük bir insan topluluğunun yaratılması, ancak tek tek kişilerin mutluluğunu dert edinmenin bir yana bırakılmasıyla başarılabilir gibi görünmektedir. Sonuç olarak tek tek bireylerin gelişme süreci, insanlığın kültürel sürecinin içinde rastlamadığımız kendine özgü yanlara sahiptir ve sadece bu ilk sürecin topluluğa eklemleme hedefi varsa, ikincisi ile örtüşmek zorundadır. Freud bu durumu şu şekilde betimlemiştir: “Gezegenin kendi ekseninin etrafında dönmesinin dışında merkezdeki cismin de etrafında dönmesi gibi, tek insan da kendi hayat yolunda yürürken bir yandan da insanlığın gelişme yürüyüşüne katılır.”¹⁸⁹

Bireysel mutluluğa ulaşma ve insan topluluğuna eklemleme çabaları, her bir bireyin içinde birbiriyle mücadele etmek zorundadır. Dolayısıyla bireysel gelişme ile kültürel gelişmenin süreçleri birbirleri karşısına düşmanca dikilmek ve birbirlerinin yerini ele geçirmek zorundadırlar. Freud’a göre tıpkı bireylerde olduğu gibi kültürde de üst-ben vardır. Bir kültürel çağın üst-beni, tek insanınkinin aynısı bir kökene sahiptir; bu kültürel üst-ben, büyük önder (lider) simaların artlarında bıraktıkları, şahane, müthiş zeka gücüne sahip insanlar oldukları izleniminin etkisine dayanır. İlk babanın şiddet yoluyla öldürülmesinden uzun süre sonra Tanrısal kata yükseltilmiş olması gibi, söz konusu kişilerin, her zaman öyle olmasa da yeterince sıklıkla, daha hayattayken başkalarının alaya alınmış, kötü muamelelere maruz kalmış olmalarıyla aradaki benzeşim birçok durumda daha da ötelere götürülebilir. Örtüşmenin bir başka noktası, kültürün üst-ben’inin aynen tek kişinininki gibi, uyulmaması halinde vicdan korkusuyla cezalandırılan katı ideal talepler ortaya koymasıdır. Kültür üst-benin ideallerini

¹⁸⁹ Freud, age., s.165.

oluşturup geliştirmiştir ve taleplerini ortaya koyar. Talepler arasında insanların birbirleriyle ilişkilerine ait olanlar etik olarak özetlenmiştir ve bu etiğe en büyük değer atfedilmiştir. Gerçekten de etik her bir kültürün en hassas noktası olarak kolayca kendini belli eden noktaya yönelmiştir. Bu nedenle soru, kültürün en büyük engelinin, insanların birbirlerine karşı gösterdikleri yapısal saldırma eğiliminin nasıl ortadan kaldırılabileceği sorusudur. İşte tam da bu nedenle kültürel üst-ben buyrukları arasında en kültürel talebi olan buyruk özellikle ilginçtir: Ötekini kendin gibi sev! Bu buyruk insan saldırganlığına karşı en güçlü savunmadır. Fakat bu buyruğa uymak imkansızdır. Böylesine büyük bir sevgi enflasyonu sevginin değerini düşürür o kadar, asıl sorunu ortadan kaldırmaz. Kültür bütün bu yanları ihmal eder. Tek yaptığı, buyruğa, kurala uyulması ne kadar zorsa, uymanın o kadar değerli olduğunu hatırlatıp uyarmaktır. Günümüz kültüründe de böyle bir (ötekini sev) kuralına uyan kimse, bu kuralı tanımayanın karşısında sadece dezavantajlı duruma düşecektir. Ötekini kendin kadar sevmek gerçek anlamda pek mümkün olmasa da insanın ötekini sevmesi geleceği için şarttır. Çünkü insanın toplumsal bir varlık olduğu su götürmez bir gerçektir ve yalnız yaşaması imkansızdır. Diğer insanlarla bir arada yaşamanın temelinde ise daha önce de belirtildiği gibi sevgi ve çalışma vardır. Özellikle sevgi hem insan hem de uygarlık için çok önemlidir. İnsanlığın ve uygarlığın gelişim sürecinde yıkma dürtülerimizi başka yöne çekmeyi öğrenemiyorsak, önemsiz ayrıntılar yüzünden birbirimizden nefret edebiliyor ve küçük kazançlar için birbirimizi öldürüyorsak, doğa güçlerinin hakimiyet altına alınması konusundaki büyük ilerlemeleri her defasında birbirimizi karşılıklı imha etmek için istismar ediyorsak bizi korkunç bir gelecek bekliyor demektir. Sonuç olarak sevgi, bir uygarlıkta, toplumsal ile bireysel olanın uyumlu işleyişinin temelidir.

İnsan türünün kader sorusu, kültürünün gelişmesinin, insanların bir arada yaşamalarından kaynaklanan saldırganlık ve kendini imha etme dürtüsüne hakim olmasının mümkün olup olamayacağı ve olursa bunun ne ölçülerde mümkün olacağı sorusudur. Bu sorunun cevabı oldukça zordur. Freud da kültür incelemesinin sonucunda bu sorunun cevabını kesin ve net olarak vermemiş ve bu sorunun çağlar boyunca süreceğini belirtmiştir. Freud'un bu tespiti oldukça yerindedir. İnsanlar doğa güçlerine hakim olarak bu güçlerin yardımıyla birbirlerinin kökünü son insana kadar kazımakta hiç de zorlanmayacak hale gelmişlerdir. Günümüzdeki huzursuzlukların, tedirginliklerin, mutsuzlukların, endişeli hallerin büyük bir kısmı buradan

kaynaklanmaktadır. Bu durum karşısında Freud'un temennisi ezelî, ebedi Eros'un, aynen kendisi gibi ölümsüz rakibi ile mücadelesinde direnîp saldırılara başarı koymasî ve üstünlük kazanmasıdır.¹⁹⁰

¹⁹⁰ **Freud**, *Kültürdeki Huzursuzluk*, s.171-172.

SONUÇ

Freud'un insan doğası görüşü belirlenimcidir. Ona göre insanın bir yanını *Eros*, diğer yanını *Thanatos* oluşturmaktadır ve bu iki ilke arasındaki sonu gelmeyen mücadele hem bireyin hem de uygarlığın kaderidir. Freud, sadece insan doğası konusunda değil uygarlık kuramını oluştururken de mitolojik öğelere başvurmuştur. O, uygarlığın temeline Yunan mitolojisinden esinlendiği *Oedipus kompleksi* ve *Eros*'u yerleştirmiştir. Bu kavramların bilimsel olup olmadığı ya da bilimsel bir teorinin temeli olup olamayacağı tartışmalıdır. Eğer bilim için deney ve ölçmeden kaynaklanan bilgi temele alınırsa psikanaliz bir bilim değildir. Fakat psikanalizin olaylar arasında nedensellik bağları kurma üzerinde yoğunlaştığı dikkate alınırsa, bu durumda psikanaliz bir bilim olarak karşımıza çıkar. Bilimsel olsun ya da olmasın Freud'un insan ruhu hakkındaki metaforik açıklaması muazzam bir kültürel güce sahiptir. Önce *Totem ve Tabu*'da daha sonra *Musa ve Tektanrılı Din*'de *Oedipus kompleksini* uygarlığın ve dinin temeline yerleştirmiş ve *Bir Yanılsamanın Geleceği* ve *Kültürdeki Huzursuzluk* adlı eserlerinde varlığın *Logos* olan özünü *Eros* olarak değiştirmiş ve bu ontolojik temellendirme çerçevesinde uygarlık kuramını ortaya koymuştur.

Psikanalizin bilimsel olup olmamasından ziyade toplumsal sorunların ve uygarlığın kökeninin ve yapısının incelenmesinde ne derece sorularımıza cevap verdiği önemlidir. Çalışmamızın en temel amaçlarından biri psikanalizin aslında bir kültür incelemesi olduğunu göstermekti. Bu bağlamda psikanalitik kuram her ne kadar varsayımsal temellere ve mitolojik bazı olaylara dayanıyor olsa da toplumsal sorunları ve uygarlığın kökeni ve yapısını analiz etmede de başarılı olmuştur. Bir psikoterapi tekniği olarak psikanaliz, hastaların zihinsel süreçlerinin bilinçdışı unsurları arasındaki bağlantıları ortaya çıkarmaya çalışırken aslında tam anlamıyla bir kültür incelemesi yapmıştır. Terapi sürecindeki hastayı toplumdan yalıtılmış olarak değerlendirmek mümkün değildir. Sosyal bir varlık olarak insan toplum içinde yaşamaktadır ve kendi psikolojik

sorunlarının arkasında yatan bir toplum faktörü vardır. Bu faktör nedeniyle *id*, *ego* ve *süperego* arasındaki mücadelede birey idin arzularını bastırmak zorunda kalmaktadır.

Bastırılan bu arzular ise kaybolup gitmemekte ve çoğu zaman gerilim ve bunalımlara neden olmaktadır. Bu durumun nedenlerini araştıran psikanaliz aynı zamanda uygarlığı araştırmış ve bir uygarlık kuramı oluşturmuştur.

Bununla birlikte Freud, bu kuramla çağına damga vurmuş olan iki dünya savaşının nedenlerine de cevap vermiştir. II. Dünya Savaşı'nın başlamasına yakın bir zamanda büyük bir bilim insanı olan Einstein, hem bir aydının insanî duygularıyla hem de ortaya koyduğu kurama dayanılarak atom bombasının yapılacağı ve kullanılacağı endişesiyle Freud'a bir mektup yazmıştır. Einstein'ın mektubundaki soru açıktır: "İnsanlığı savaş belasından kurtarmanın bir yolu var mıdır?"¹⁹¹ Freud'un cevabı ise olumsuzdur. Savaş, kültürel gelişimin bize kazandırdığı iç dünyaya ters düşen bir durumdur; dolayısıyla bizler ister istemez savaşa karşı tepki duyar ve onu kabul edilemez bir durum olarak algılarız. Fakat insanların geri kalanının barışsever olması için daha ne kadar beklememiz gerekir? Bunu kestirmek imkansızdır.¹⁹² Kültürel gelişim aynı zamanda savaşa karşı bir gelişimdir. Ancak kültürel gelişim savaşı tamamen ortadan kaldıramaz. Savaş ilk olarak insan doğasında *Eros* ile *Thanatos* arasında başlamıştır.

Eros ile *Thanatos* arasındaki savaş, insan doğasının kendisiyle savaş içinde olduğu anlamına gelmektedir. Bu savaş, insanların kendileri için yarattığı kültürel kurumlarla sonuçlanmıştır. Bütün bunların sonucunda ise aklın, insan doğasını kontrol etmek, toplumsal kuralları belirlemek ve siyasal davranışı düzenlemek için kapasiteyi sınırlamış olduğu kanısına varılmıştır. Freud'un bu düşünceleri bilim ve akılla bağlarını koparan, onun yerine modernliğin krizini dile getirmek için postmodern bir siyasetin tanınması ve yaratılması arayışına koyulan 20. yüzyıldaki siyasal hareketlere ilham vermiştir. Özne, öznellik, gerçeklik, benlik, bilgi, biliş vb. türde kavramlar, aklın niteliğine ilişkin tartışmalar Freud'la birlikte ve Freud'dan sonra yeni bir yön kazanmıştır ve pek çok değişikliğin öncüsü olmuştur. Freud'un yapıtları, merkezinde Aydınlanmanın bilimsel itkilerinden esinlenmiştir, ama birçok yerde de, aklın insan meselelerine hükmedeceğine dair akla olan erken Aydınlanma inancını derin bir kuşkuyla dönüştürmüştür.

¹⁹¹ Einstein,-Freud, *Niçin Savaş?*, s.19.

¹⁹² Einstein,-Freud, age., s.56.

Her düşünür gibi Freud da içinde yaşadığı çağın şartlarından doğal olarak etkilenmiştir. Onun birçok önemli eserini kaleme aldığı 20. yüzyıl, insanlık tarihinde diğer yüzyıllardan daha farklı bir yere sahiptir. Çünkü o, iki dünya savaşının yaşandığı milyonlarca insanın öldüğü ve fikirler üzerinde çok sayıda devrimlerin meydana geldiği bir yüzyıldır. Bu dönemde Nazizm, faşizm, komünizm ve liberalizm, üzerinde insanların fikir ayrılığına düştüğü hüküm süren ideolojilerdir. Bu yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte pek çok kişi hakikatlerden söz edilip edilemeyeceğini merak etmişlerdir. Belki de Sofistler, rölativizmi dile getirirken haklıydılar. İşte Freud'un aklın gücüne ve hakikate dair duyduğu şüphe postmodernizmin ilk izleri olmuştur.

Çalışmamızın ikinci temel amacı ise uygarlık ve birey gerilimine ünlü bir psikanalist ve önemli bir kültür filozofu olan Freud penceresinden bakmak ve bu gerilime bir çözüm aramaktır. Freud, her çağda kendini gösteren birey ile kültür gerilimi sorununu incelerken bu problemin nedenlerini açıklamış, fakat sorunun tamamen giderilmesinin mümkün olmadığı sonucuna varmış ve bir çözüm önerisi geliştirememiştir. İnsan yapısında sadece iyi eğilimler değil, kötü eğilimler de bulunduran bir varlıktır. Bu görüşüyle Freud felsefe tarihinde insan doğasını kötü olarak değerlendiren filozoflara yakın bir duruş sergilemektedir. Ona göre insanın en temel güdeleri saldırganlık ve cinselliktir. Fakat insanların bir arada yaşayabilmesi için saldırganlık ve cinselliğin başka bir otorite tarafından dizginlenmesi ve bazı güdülerin bastırılması ve yön değiştirmesi gerekmektedir. Bu durum ise insanlar üzerinde rahatsızlık ve sıkıntı durumu yaratmaktadır. Çünkü insanın doğuştan getirdiği güdülerini bastırması çok kolay olmamakta ve gerilimlere neden olmaktadır.

Bu güdülerin önüne set çekebilecek olan ve kültürün devamlılığını sağlayacak olan sanat, din ve bilim gibi kültürün tinsel dinamikleridir. Birey toplumsal ahlak kuralları nedeniyle yaşadığı engellenmenin yaşattığı gerilimler ve doğasındaki saldırganlığın verdiği yıkıcılık arzularını bu alanlardaki uğraşları ile gidermektedir. Bireyin bu uğraşlarla yaşadığı doyum ve *Eros*'un yarattığı uyum insanları bir arada tutmakta ve uygarlığın devamını sağlamaktadır. Fakat bu dinamikler de kültürdeki huzursuzluğu tam olarak yok edememektedir. Bu noktada Freud iki temel dürtü olan *Eros* ve *Thanatos* arasındaki mücadelede *Eros*'un galip gelmesini ummaktadır. Çünkü *Eros* birleştirici ögedir ve uygarlığın devamı için *Thanatos*'a karşısındaki mücadelesinde baskın çıkmalıdır. Freud kültür incelemesini *Eros*'un baskın çıkmasını temenni ederek

bitirmiştir. *Eros* ve *Thanatos* arasındaki mücadele insan türünün kaderini oluşturmaktadır. Birey ve uygarlık var olduğu sürece aralarındaki gerilim de var olmaya devam edecektir. Freud, bu gerilime kesin bir çözüm bulamamış, sadece uygarlığın devam edebilmesi ve birey ile uygarlık arasındaki çatışmadan kaynaklanan huzursuzluğun en aza indirgenmesi için *Eros*'un *Thanatos* ile olan mücadeleyi kazanmasını temenni etmiştir.

Freud'a göre nevrozlar, kültürel gelişme için insanlığın ödemesi gereken bir bedeldir.¹⁹³ O, her ne kadar uygarlaşmanın bireyin cinselliğini kısıtladığını ve bu nedenle nevrotik rahatsızlıklara yol açtığını vurgulasa da, birey-toplum sorunsalı söz konusu olduğunda her zaman toplumdan ve uygarlıktan yana olmuştur. Yani uygarlığın bireye uyguladığı baskı olması gereken bir baskıdır. Çünkü özellikle cinsel dürtüler kontrol altına alınmadığı ya da kısıtlanmadığı sürece aile kurumu varlığını devam ettiremez ve aile kurumunun olmadığı bir toplumda kültür ayakta kalamaz. Bu nedenle kültürel gelişme için nevrozlar bir bedel olarak kabul edilmelidir.

Uygarlık doğası gereği insanın bazı temel güdüleriyle karşıtlık içinde olması nedeniyle mutluluk değil, mutsuzluk kaynağıdır. Uygarlığın sağladığı şey güvenliktir. Freud, güçlü liderlerin bir tür toplumsal *üstbenlik* işlevi gördüğüne dair yorumlarını, Stalin ve Hitler gibi figürlerin iktidara geldiği ve geleceğe ilişkin ürkütücü sinyallerin ortaya çıktığı bir dönemde yapmıştır.¹⁹⁴ Ona göre kitleler tembeldir ve çalışmayı sevmezler. Bilgisiz olan kitleler içgüdüsel vazgeçişten hoşlanmazlar. Bu nedenle de kendilerini kitlelere örnek gösterebilen ve onlar tarafından önder olarak tanınan bireyler tarafından yönetilmeleri gerekir. Freud bu konuda elitist bir yaklaşım sergilemiştir. Ona göre kitlelerde sürü psikolojisi hâkimdir ve başlarında bir lider olmadan doğru eylemde bulunamazlar. Uygarlığın devamını sağlayacak olanlar ise eğitilmiş kişilerdir. Bu nedenle kitleler her zaman eğitilmiş ve seçkin önderler tarafından yönlendirilmeli ve yönetilmelidir.

Kültürün insanlar üzerindeki baskısı nedeniyle bireylerin kültüre düşmanlık beslemesini Freud sert bir dille eleştirmiştir. Kültür insanı yüzde yüz mutlu etmese bile (ki mutlu olma ihtimaliz Freud'a göre zaten yoktur) bireylerin ona düşmanlık beslemesi çok

¹⁹³ Karen **Horney**, *Çağımızın Nevrotik Kişiliği*, (çev.: Selçuk Budak), Ekin Yayınevi, Ankara 1990, s.213.

¹⁹⁴ M. Keith **Booker**, "Ütopya, Distopya, Toplumsal Eleştiri", (çev.: Oğuz Tecimen), *Notos Dergisi*, sayı:36, 2014, s.43.

yanlıştır ve hatta nankörlüktür. Çünkü kültürün insan üzerinde birçok olumlu etkisi vardır. Şu an içinde bulunduğumuz kültürde mutsuz olabiliriz fakat bu geçmişteki insanların kültür olmadan mutlu mesut yaşadığı anlamına gelmemektedir. Bu kavram toplum bazında değerlendirdiğimizde göreceli bir kavramdır. Bu nedenle geçmişte farklı koşullarda yaşayan insanların ne derece mutlu olup olmadıklarını saptamak oldukça zordur. Freud kültürü eleştirirken asla ona karşıt ya da düşman bir tavır sergilememiştir. Ona göre kültüre beslenen düşmanlık saçmadır. Freud değerlendirmelerini geniş bir perspektifle yapmıştır. Kültürü ve öğelerini değerlendirirken hem olumlu hem olumsuz yanlarını açık bir dille ifade etmiştir. O, neredeyse uygarlığın olmadığı bir anı düşünmek bile istememekte, bu durumu kaos olarak değerlendirmekte ve olumsuzlamaktadır. Fakat insanlar doğa durumuna hiç geri dönmemiştir ve doğa durumu bir varsayımdır. Bu varsayım üzerine kesin olarak konuşmak zordur. Belki de insan uygarlığın ve onun beraberinde getirdiği kurum ve kuralların olmadığı doğa durumunda gerçekten daha mutlu olacaktır. Freud insan doğasını saldırgan bir yapıda kabul ettiği için böyle kötümser bir tablo çizmiştir. Oysa tam aksini düşünürsek doğa durumu hiç de kaos ve kavganın olduğu bir durum değil, tersine insanın refah ve mutluluk içinde yaşadığı bir durum da olabilir. Geçmiş çağlardaki insanların mutluluklarını ölçmek ne denli hatalı bir varsayımsa doğa durumunda da insanların kaos ve mutsuzluk içinde olduğunu bu ölçüde kesin ve keskin ifade etmek de o denli hatalıdır.

Öte yandan Freud, yaşamdaki zorunlulukların da mutlu olma ihtimalinin gerçekleşmesine olanak vermediğini belirtir. Sonra insanın mutluluğunun neden olanaksız olduğunu göstermek için üç sebep öne sürer. Bu sebeplerden ilk ikisi, “doğanın üstün gücü ve bedenlerimizin zayıflığı,” yani doğanın temeldeki düşmanlığına karşı çıkabilecek teknolojik ilerlemelere karşın nihayetinde elimizden pek de bir şey gelmeyen şeylerdir. Üçüncüsü ise, “aile, devlet ve toplumdaki karşılıklı insan ilişkilerini ayarlayacak düzenlemelerin yetersizliği”, yani insanın doğasının zorluğuna işaret eder ve Freud, bunun insan çabasıyla aşılabilecek bir şey olmadığını söyler. Bu temellendirmelerle o adeta uygarlığın bireylere uyguladığı baskıyı haklı çıkarmaya çalışmakta ve her ne kadar mutsuzluk kaynağı da olsa “olması gerekenin ve doğru olanın” uygarlığın bu durumunda mevcut vurgulamaktadır. Yani Freud çok güçlü bir uygarlık savunucusudur.

Freud'un toplum üzerine düşüncelerinin çoğunda, toplumsal düzenin bireysel arzuya asla barışamayacağına dair inancın beslediği açık bir kötümserlik vardır. Öte yandan primitivizmin ya da anarşinin çok daha kötü olduğunu belirtir, bu nedenle ideal toplum yoktur ve herhangi bir ideal toplum kurma girişimi yarardan çok, zarara yol açacaktır. Gerçekten de *Kültürdeki Huzursuzluk*'ta Freud, özellikle Sovyet ve Amerikan toplumlarını besleyen ütopyacı enerjiyi hedef almıştır.¹⁹⁵ Ona göre uygarlığın bireye getirdiği kısıtlama, engelleme ve baskıların ortadan kalktığı ütöpik düşüncelerin gerçekleşmesi mümkün değildir. Böyle bir durum mümkün olsa bile insanlar yine mutsuz olacaktır. Çünkü insanın doğasında yıkıcılık vardır ve uygarlığın mevcut olmadığı durumda bile bu yıkıcılık güdüsü etkin haldedir. Bu nedenle o, kültürle ilgili düşüncelerinde son derece gerçekçi, kötümser ve distopik bir yaklaşım sergilemiştir.

İnsanlar yasaklamaların olmadığı ve bireysel özgürlüğün sınırsız bir şekilde yaşandığı bir altın çağ hayal etmekte ya da istemektedirler. Fakat Freud, böyle bir çağın tam aksine bir kaos ortamı olduğunu düşünmektedir. Uygarlık ortadan kalkarsa çalışmaktan ve içgüdülerinden vazgeçmekten hoşlanmayan kitleler doğalarındaki *Thanatos*'un yıkıcılık ve saldırganlık dürtülerini sınırsızca yaşayacaklardır. Freud, distopik bir uygarlığın böyle bir anarşi ortamından çok daha iyi olduğunu düşünmektedir ve bu nedenle kültür düşmanlığına şiddetle karşı çıkmaktadır. Çünkü uygarlık var olsun ya da olmasın mutlu olma ihtimalimiz zaten yoktur. Böyle bir durumda kültüre beslenen düşmanlık saçmadır. Her ne kadar baskıcı da olsa uygarlık kaos ortamına göre daha katlanılabilir ve yaşanılabilir. Bu nedenle *Eros* ile *Thanatos* arasındaki mücadelede *Eros*'un galip gelmesi için mücadele edilmelidir.

¹⁹⁵ **Booker**, agm., s.44.

KAYNAKÇA

- Akarsu**, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1998.
- Anderson**, Sandra, – **Cullen**, Kay, *Students' Dictionary*, (çev.: Önder Renkliyıldırım), Best Publishing, 2002.
- Appel**, S., “Freud on Civilization”, *Human Relations*, vol.48, no.6, 1995, ss.625-645.
- Aristoteles**, *Metafizik*, (çev.:Ahmet Arslan), Sosyal Yayınlar, İstanbul 2010.
- Aristoteles**, *Politika*, (çev.: M. Tunçay), Remzi Kitabevi, İstanbul 2014.
- Arslan**, Ahmet, *İlkçağ Felsefe Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011.
- Arslanoğlu**, İbrahim, “Kültür ve Medeniyet Kavramları”, *Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi*, cilt:9, sayı:1, 2001, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, sayı:15 2001, ss.243-255.
- Bocock**, Robert, J., “The Symbolism of the Father – A Freudian Sociological Analysis”, *The British Journal of Sociology*, vol.30, no.2, 1979, pp.206-217.
- Booker**, M., Keith, “Ütopya, Distopya, Toplumsal Eleştiri”, (çev.:Oğuz Tecimen), *Notos Dergisi*, sayı:36, 2014, ss.35-46.
- Bottomore**, Tom, *Frankfurt Okulu*, (çev.: Ahmet Çiğdem), Ara Yayıncılık, İstanbul 1989.
- Burger** , Jerry, M., *Kişilik: Psikoloji Biliminin İnsana Dair Söyledikleri*, (çev.:İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006.
- Cevizci**, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul 2011.
- Charrier**, Jean Paul, *Bilinçdışı ve İnsan*, (çev.: Hüsen Portakal), Cem Yayınevi, İstanbul 2000.
- Çiftçi**, Ali, - **Yılmaz**, Nihat, “İbn Haldun’un Siyaset Teorisi ve Siyasal Sistem Sınıflandırması”, *Turkish Studies - International Periodical For The*

Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, cilt:8, sayı:7, 2013, ss.83-93.

Collingwood, R., G., *Speculum Mentis ya da Bilginin Haritası*, (çev.: K.ubilay Aysevener – Zerrin Eren), DoğuBatı Yayınları, İstanbul 2014.

Einstein, Albert - **Freud**, Sigmund, *Niçin Savaş?*, (çev.:Emre Ak), Ayraç Yayınları, Ankara 2009.

Eliade, Mircea, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, (çev.: Mehmet Aydın), Din Bilimler Yayınları, İstanbul 1995.

Erhat, Azra, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2007.

Farabi, *El- Medinetü'l Fâzıla*, (çev.: Nafiz Danışman), MEB Yayınları, İstanbul 1990.

Fordham, Frieda, *Jung Psikolojisinin Ana Hatları*, (çev.: Aslan Yalçın), Say Yayınları, İstanbul 2011.

Freud, Sigmund, *Bir Yanılsamanın Geleceği Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*, (çev.:Aziz Yardımlı), İdea Yayınları, İstanbul 2000.

Freud, Sigmund, *Dinin Kökenleri*, (çev.:Ayşen Tekşen Kapkın), Payel Yayınları, İstanbul 2002.

Freud, Sigmund, *Günlük Yaşamın Psikopatolojisi*, (çev.:Hasan Can), Tutku Yayınevi, Ankara 2014.

Freud, Sigmund, *Haz İlkesinin Ötesinde Ben ve İd*, (çev.:Ali Babaoğlu), Metis Yayınları, İstanbul 2001.

Freud, Sigmund, *Kitle Psikolojisi*, (çev.: Kamuran Şipal), Cem Yayınevi, İstanbul 2012.

Freud, Sigmund, *Kültürdeki Huzursuzluk*, (çev.: Veysel Atayman), Say Yayınları, İstanbul 2011.

Freud, Sigmund, *Musa ve Tek Tanrılı Din*, (çev.: Oya Kasap), Say Yayınları, İstanbul 2012.

- Freud**, Sigmund, *Mutlu Olma İhtimalimiz*, (çev.:Mustafa Fırat), Zeplin Yayınları, İstanbul 2014.
- Freud**, Sigmund, *Psikanalize Giriş Dersleri*, (çev.: Selçuk Budak), Öteki Yayınevi, Ankara 1994.
- Freud**, Sigmund, *Psikanaliz Üzerine*, (çev.: A. Avni Öneş), Say Yayınları, İstanbul 2002.
- Freud**, Sigmund, *Uygarlık, Toplum ve Din*, (çev.: Emre Kapkın), Payel Yayıncılık, İstanbul 2004.
- Freud**, Sigmund, *Uygarlığın Huzursuzluğu*, (çev.: Haluk Barışcan), Metis Yayınları, İstanbul 1999.
- Freud**, Sigmund, *Sevgi ve Cinsellik Üzerine*, (çev.:Akın Kanat), İlya İzmir Yayınevi, İzmir 2009.
- Freud**, Sigmund, *Totem ve Tabu*, (çev.: Hasan İlhan), Sayfa Yayınları, İstanbul 2010.
- Freud**, Sigmund, *Yaşamım ve Psikanaliz*, (çev.:Kamuran Şipal), Say Yayınları, İstanbul 2013.
- Fromm**, Erich, *Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları*, (çev.: Aydın Arıtan), Arıtan Yayınevi, İstanbul 2004.
- Fromm**, Erich, *Psikanaliz ve Din*, (çev.:Elif Erten), Say Yayınları, İstanbul 2010.
- Fromm**, Erich, *Sigmund Freud'un Misyonu*, (çev.: Salih Ak), Ayraç Yayınları, Ankara 2009.
- Geçtan**, Engin, "Erich Fromm ve İnsancı Psikoloji", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, cilt:13, sayı:1, 1980, ss.119-129.
- Gökalp**, Ziya, *Kültür ve Medeniyet Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak*, Gençlik Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010.
- Güleç**, Cengiz, *Freud*, Say Yayınları, İstanbul 2013.
- Güngör**, Erol, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, Ötüken Yayıncılık, İstanbul 2010.

- Haviland**, William, A., *Kültürel Antropoloji*, (çev.: H. İnanc – S. Çiftçi), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2002.
- Horney**, Karen, *Çağımızın Nevrotik Kişiliği*, (çev.: Selçuk Budak), Ekin Yayınevi, Ankara 1990.
- Imbusch**, Peter, “Uygarlık Kuramları ve Şiddet Sorunu”, *Toplum ve Bilim*, sayı:84, 2000, ss.91-112.
- Jung**, Carl, Gustav, *Bilinç ve Bilinçaltının İşlevi*, (çev.:E. Büyükinal), Say Yayınları, İstanbul 1994.
- Jung**, Carl, Gustav, *Din ve Psikoloji*, (çev.: Cengiz Şişman), İnsan Yayınları, İstanbul 1989.
- Kızılçelik**, Sezgin, *Batı Barbarlığı 1: Rousseau, Marx ve Nietzsche Üzerine*, Anı Yayıncılık, Ankara 2011.
- Marcuse**, Herbert, *Eros ve Uygarlık: Freud Üzerine Felsefî Bir İnceleme*, (çev.:Aziz Yardımlı), İdea Yayınları, İstanbul 1998.
- Mitchell**, Stephen, A.,– **Margaret**, J., Black, *Freud ve Sonrası Modern Psikanalitik Düşüncenin Tarihi*, (çev.:Ayhan Eğrilmez), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014.
- Nasio**, J., D., *Psikanalizin Yedi Temel Kavramı*, (çev.:Özge Erşen – Murat Erşen), İmge Kitabevi, Ankara 2006.
- Nietzsche**, Friedrich, *Aforizmalar*, (çev.:Orhan Düz), İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2010.
- Nietzsche**, Friedrich, *Güç İstenci*, (çev.:Nilüfer Epçeli), Say Yayınları, İstanbul 2010.
- Nietzsche**, Friedrich, *Tan Kızıllığı: Ahlaksal Önyargılar Üzerine Düşünceler*, (çev.:H.Salihoğlu-Ü.Özdağ), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1998.
- Özlem**, Doğan, *Etik- Ahlak Felsefesi*, Say Yayınları, İstanbul 2010.
- Özlem**, Doğan, *Felsefe Yazıları*, İnkılâp Yayınları, İstanbul 1997.

Özlem, Doğan, *Tarih Felsefesi*, Say Yayınları, İstanbul 2010.

Öztürk, Murat Can (Ed.), *Arzu Dürtü ve Çatışmaları Açığa Çıkarma*, Yason Yayıncılık, Ankara 2014.

Öztürk, Murat Can (Ed.), *Bilinçaltı*, Yason Yayıncılık, Ankara 2014.

Platon, *Şölen-Dostluk*, (çev.:Sabahattin Eyüboğlu, Azra Erhat), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

Ricoeur, Paul, *Yoruma Dair: Freud ve Felsefe*, (çev.:Necmiye Alpay), Metis Yayıncılık, İstanbul 2007.

Rousseau, Jean, Jacques, *Bilimler ve Sanatlar Üstüne Söylev*, (çev.: Sabahattin Eyuboğlu), Cem Yayınevi, İstanbul 1998.

Rousseau, Jean, Jacques, *Toplum Sözleşmesi*, (çev.: Vedat Günyol), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

Schopenhauer, Arthur, *Aşkın Metafiziği*, (çev.:Hasan İlhan), Alter Yayıncılık, Ankara 2014.

Schultz, Duane P. – **Schultz**, Sydney E., *Modern Psikoloji Tarihi*, (çev.: Yasemin Aslay), Kaknüs Yayıncılık, İstanbul 2001.

Slater, Phil, *Frankfurt Okulu*, (çev.: Ahmet Özden), Kabalcı Yayınları, İstanbul 1988.

Sorokin, A. Pitirim, *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, (çev.:Mete Tunçay), Salyangoz Yayınları, İstanbul 2008.

Şan, Mustafa Kemal, – **Hira**, İsmail, “Frankfurt Okulu ve Kültür Endüstrisi Eleştirisi”, <http://www.politikadergisi.com> Erişim Tarihi: 05 Nisan 2015.

Tannenbaum, Donald– **Schultz**, David, *Siyasî Düşünce Tarihi*, (çev.: Fatih Değirmenci), Adres Yayınları, Ankara 2008.

Tepe, Harun, “Bir Arada Yaşamının Kural(lar)ı: Bir Keşif Midir Yoksa Bir İcat Mı ?” , *Temâşâ Felsefe Dergisi*, sayı:2, 2015, ss.14-28.

Topakkaya, Arslan, *Çağdaş Felsefe* (Yayımlanmamış Ders Notları), Mersin Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Mersin 2006.

Topakkaya, Arslan, *Sistemantik Felsefe Bağlamında Platon-Aristoteles Karşılaştırması*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2014.

Topakkaya, Arslan, "Tarihsel Materyalizm Bağlamında Marx'ı Yeniden Okumak", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt:1, sayı:3, 2008, ss.378-395.

Topakkaya, Arslan, "Tin'in Fenomenolojisi'nde Bir Sistem Olarak Bilinç Tecrübesi", *Yeditepe'de Felsefe*, sayı:9, 2010, ss.1-18.

Tyson, Lois, "Marksist Eleştiri", (çev.: Uğur Turan), *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, sayı:3, 2014, ss.139-154.

Topçu, Nurettin, *Kültür ve Medeniyet*, Dergah Yayınları, İstanbul 2012.

Ulusoy, Zafer - Bayram, Ali - Taşkiran, M. Aydan, *Almanca Standart Sözlük*, Fono Yayınları, İstanbul 2014.

Yıldırım, Cemal, *Bilim Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2010.

Yıldırım, Cemal, "Uygarlık Açısından Felsefenin İşlevi", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, cilt:16, 1999, ss.16-19.

Yıldız, Mustafa, "Farabi'de Dil-Mantık ve Kültür İlişkisi", *flsf (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, sayı:14, 2012, ss.93-120.

Yıldız, Mustafa, *Farabi'nin Toplum ve Devlet Görüşü*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 2009.

Yıldız, Mustafa, "İbn Haldun'un Tarihselci Devlet Kuramı", *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, sayı:10, 2010, ss.25-55.

<http://www.dusuncetarihi.com>, Erişim Tarihi: 27 Ocak 2015.

<http://www.etimolojiturkce.com>, Erişim Tarihi: 01 Nisan 2015.

<http://www.tdk.gov.tr>, Erişim Tarihi: 26 Ocak 2015.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı, Soyadı: Nuriye MERKİT

Uyruğu: Türkiye (TC)

Doğum Tarihi ve Yeri: 13 Şubat 1992, Kayseri

Medenî Durumu: Bekar

Tel: 0 542 793 65 25

E-mail: nry_merkit@hotmail.com

Yazışma Adresi: Mimarşinan Demokrasi Mah. Kadir Has Bulvarı Karakaya Apt.
No: 85/1 Melikgazi/KAYSERİ

EĞİTİM

Derece Tarihi	Kurum	Mezuniyet
Lise	Develi Anadolu Lisesi, Kayseri	2009
Lisans	Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe	2013

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görev
2010-2012	Garanti Bankası	Müşteri Temsilcisi

YABANCI DİL

İngilizce